

Gaziantep Üniversitesi AYINTÂB Araştırmaları Dergisi

Gaziantep University Journal of AYINTÂB Studies

e-ISSN: 2667-6257

Kabile Bölgesinde Etnogenezi: Türklerin Ortaya Çıkışı

ÖZET

ÇEVİRİ MAKALESİ

Samet KARABACAK*

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eski Türk Dili
Doktora Öğrencisi

E-Mail: e.s.karabacak@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-9389-1038

MAKALE BİLGİSİ/ARTICLE INFO

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi:25.07.2024

Kabul Tarihi:19.11.2024

Bu çalışmanın orijinali, Peter B. Golden'e aittir. Çalışma, Türklerin oluşumu ve tarih sahnesine çıkışına dair bilgileri dil merkezli bir çerçevede aktarmayı amaçlamaktadır. Başta Çin, Moğol ve İran medeniyetleri olmak üzere etkileşime girilen birçok medeniyetin birincil kaynak olarak öne sürdüğü yazılı kaynaklarından edinilen bilgi ve çıkarımlardan yararlanılmıştır. Çalışma, bu oluşum ve yayılımların karşılıklı olması sebebiyle Türklerin etkileşimde buldukları toplumlardan edinimlerini de göstermektedir. Yine kültürel aktarım ve değişkenliklerin de başlangıçları ve devamlılıklarını etkileşimlere bağlı olarak aktarmaktadır. Ayrıca, Türklerin kökeniyle ilgili farklı çalışmaları da içermektedir. Genel kuram, tarihsel ve sosyo-kültürel alanlardaki örnekler ile bağlantılı olsa da dilbilimsel genişletme ve örneklemeler de yer almaktadır. Disiplinler arası bağlantının Türk toplumunun genel tarih, kültür, sosyal yaşam, örf, gelenek, görenek ve antropolojisi özelinde geniş bir tabana oturtulması ve aktarılması, etnogenezi çalışmaları açısından çok önemli görülmektedir. Tarihin her döneminin araştırılması, arkeolojik buluntular üzerinden bir araştırmaya ihtiyaç duyarken, çalışılan sürecin erken dönemler olması çalışmanın zorluğunu ispatlamaktadır. Özellikle Proto-Türkler hatta Pre-Proto-Türkler dönemine ait tartışmalara dayanarak, Türk etnoniminin ilk dönemlerine dair karanlık süreçler detaylandırılmıştır. Ayrıca, araştırmanın zorluğu da yine Türkoloji araştırmaları için faydalı olacağına bir göstergesi niteliğindedir.

Ethnogenesis in Tribal Territory: The Emergence of the Turks

ABSTRACT

ANAHTAR KELİMELER

Etnogenezi
Kavimler
Eski Türkler
Dilbilim
Ural-Altay.

KEYWORDS

Ethnogenesis
Tribes
Old Turks
Linguistics
Ural-Altai.

The original of this study belongs to Peter B. Golden. This study aims to convey the shaping of the Turks and their emergence on the stage of history in a language-centered manner. In initially, as a primary source in Chinese, Mongolic and Persian civilizations were used by written sources and implications of these cultures. The study also reveals the acquisitions of Turks from the societies they interact with, as these formations and spreads are reciprocal. Also, it contains different research about Turkic provenance. Although the general theory is linked to examples in historical and socio-cultural fields, linguistic extensions and examples are also included. Establishing and transferring interdisciplinary ties on a broad basis, especially the general history, culture, social life, customs, traditions and anthropology of the Turkish society, is considered very important in terms of ethnogenesis studies. While researching every period of history requires conducting research based on archaeological findings, the fact that the period examined is the early periods reveals the difficulty of the study. The dark processes regarding the early periods of the Turkish ethnonym are detailed, especially based on discussions regarding the Proto-Turks and even the pre-Proto-Turks period. In addition, the difficulty of the research indicates that it will be beneficial for Turkology research.

Giriş

Avrasya boyunca uzanan doğal ya da insan yapımı engellerin sınır bölgeleri ya da hatları, kabileler dünyasını¹ -Barbarlar- kentli-tarım topluluklarından ayırmıştır. ‘Çağdaş’ dünyada, gözlemcilerin önyargılı görüşlerine göre sıklıkla ‘barbar’ yaşamı -kabile bölgesi- şiddet dolu, yağmacı ve kabaydı. Nüfusları, özü gereği savaştı topluluklar olarak görülmüştür. Sima Qian’ın (MÖ? 145?-89) kayıtlarına istinaden Xiongnular, ‘kriz dönemlerinde silahlanırlar ve yağma/çapul seferlerine çıkarlar. Bu onların doğuştan gelen özellikleri gibi görünmektedir... Savaş, onların işiydi’² bilgileri aktarılmaktadır. Çinli gözlemcilere göre kuzeylerindeki göçebe halklar, doğru düzenlenmiş bir yaşam olarak düşündüklerinin antitezi bir dünyada yaşamaktaydılar. Köksüzdüler, sonsuz bir su ve otlak arayışı içinde sürülerini takip ediyor görünümündeydiler.³ Onlar kötü kokulu postlar giymiş, iğrenç, genellikle pişmemiş yiyecek tüketmiş ve kan içmişlerdir.⁴ Üvey anneleriyle evlenmişlerdir.⁵ ‘Uygur-Barbar Ayrımı’ boyunca kabileler aç, kavgacı, açgözlü yaratıklar olarak görülmekteydi; birbirleriyle olan daimî savaşları, yalnızca sağlam duvarlar ardında güvenlik arayan uygar topluma müdahaleleri sebebiyle ara sıra kesintiye uğramaktaydı. ‘Barbarlar’, Uygur dünyanın ışıltısından etkilenmişlerdi⁶ ve onların sınırsız açgözlülüğü, gaddarlığı ve basit fikirliliği, çağdaşlarının etnografik çalışmalarında aksiyomatik olarak görülmekteydi.⁷ Dolayısıyla, kabile bölgesindeki etnogenezi sürecine ilişkin herhangi bir düşünce, -kabile dışı yerleşik dünyada- büyük ölçüde muhalif gözlemcilerin merceğinden yalnızca kusurlu yansıtılan bu sürecin önyargılarını akılda tutmalıdır. Çin, Roma-Bizans ve İran-Arap-Müslümanların sınırlarında karşılaştıkları kabilelere dair algı önemli ölçüde benzerdir.⁸ Onlar, doğuştan gelen ‘Barbar’ toplum geleneklerini, açgözlülüğü ve kavgacılığı düzenli olarak kınamışlardır. Ancak hiçbirisi, ‘Barbar’ toplumun sert savaştı normlarının, yerleşik dünyadan gelen tehditlere, tecavüzlere ve siyasi manipülasyonlara karşı hiç de küçümsenmeyecek bir yanıt olduğunu öne sürmemiştir. Dahası, göçebeler de imparatorlukta yerleşik komşularına aynı şekilde güvenmemekteydiler.⁹

¹ D. Sneath., *The Headless State. Aristocratic Orders, Kinship Society and Misrepresentation of Nomadic Inner Asia* (New York, 2007) ve *Sosyal Bilimler Literatürünün bazı yerlerinde*. ‘Kabile’ ve ‘Klan’ kavramlarına karşı çıkmıştır, Modern Sosyal Bilimcilerin kesin tanımlarla ilgili yaşayabileceği sorunlar ne olursa olsun, adı geçen terimler, “kabile” ve onun çeşitli “alt dalları” ve “boyları” Avrasya’nın yerli halkları tarafından çağdaşlarının ve kendi belgelerinde kaydedilmiştir. Bu terimler, Modern gözlemcilere biraz belirsiz görünse bile onlar için bir anlamı vardı.

² Sima Qian, ‘*Records of the Grand Historian*’, trans. B. Watson (New York-Hong-Kong,1993), II, pp. 129, 143. “Kabile yaşamının itici gücü” olarak savaştı üzerine bkz. H. Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic Peoples*, trans. Thomas Dunlap (Berkeley-Los Angeles, 1997), p.8.

³ Liu Mau-tsay, *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-küe)* (Henceforth: Liu, CN, Wiesbaden, 1958), I, p. 8.

⁴ Bkz. Ying-shih Yü, ‘*Trade and Expansion in Han China*’ (Berkeley, 1967), p.40, Huan Kuan’ın MÖ 1. yüzyılda yazdığı ‘*Yiantielun: Discourses on Iron and Salt*’ kitabından alınmıştır.

⁵ Bkz. A.M. Xazanov, ‘*On the levirate among nomads*’, *Social’naja istorija skifov* (Moskva, 1975), pp. 79-82.

⁶ W. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration* (Stuttgart-Berlin-Köln, 2002), p.14.

⁷ Bkz. D. Sinor, ‘*The Greed of the Northern Barbarian*’ in L.V. Clark and P.A. Draghi (eds.) *Aspects of Altaic Civilization II. Proceedings of the XVIII PIAC*’ (Bloomington, June 29–July 5 Temmuz 1975, Indiana Üniversitt Uralic and Altaic Series vol. 134 (Bloomington, Indiana, 1978), pp. 171-182 and P.B. Golden, ‘*War and Warfare in the Pre-Çinggisid Western Steppes*’ in N. Di Cosmo (ed.) ‘*Warfare in Inner Asian History*’ (500-1800) (Leiden, 2002), pp.123 126.

⁸ Avrupalı gözünden, bkz. P.S. Wells, ‘*The Barbarian Speak*’ (Princeton, 1999)), p. 101: “klasik yazarların neredeyse her zaman [barbarları] basmakalıp şekillerde, alışılmadık derecede büyük, olağanüstü güçlü ve şiddet yanlısı, doğası gereği vahşi ve birçok açıdan çocuksu olarak tasvir ettiklerini” belirtir.

⁹ C. Stepanov, *Bülgarite i stepnata imperija prez rannoto srednovekovie. Problemüt za drugite* (Sofija, 2005), pp.48ff, 63-64. Göçebeler, yerleşik komşularının aynı “kaba” görüşlerini benimsemiş ve sıklıkla resmi olarak dile getirmişlerdir.

Çağdaş gözlemcilerin sadece ön yargıları yoktu, aynı zamanda göçebe toplumları deşifre edecek veya tanımlayacakları bir söz dağarcığına da sahip değildiler. ‘Barbar’ toplumları bir arada tutan karmaşık siyasi bağlar, genellikle biyolojik terimlerle (örneğin, Latin kaynaklarında *klanlar*, *yerliler*) açıklanmıştır. Cermen kabile dünyası üzerine yapılan son araştırmalar, Roma ve Bizans dünyasının karşılaştığı bu klanların (‘kabileler, millet’) ve ulusların/*ἔθνη*’ların (halklar) merkezinde farklı etnik birimler yer almasına rağmen bunların çoğunlukla karizmatik lider -geleneğin çekirdeği- bir klana veya kabileye katılmış, onun ideolojisini ve adını siyasi bir kimlik olarak benimseyen farklı halkların kümelenmeleri şeklinde göstermektedir. Bu nedenle, her ne kadar kabile toplumunun ‘hayali topluluklarında’ politik bağlılık her zaman akrabalık bağlarıyla -biyolojik terimler- ifade edilse de bir ‘halk’a aidiyet biyolojik bağlamdan çok politik olabilmektedir.¹⁰ Soyağaçları, gerektiğinde, oluşturulabilir veya manipüle edilebilir.¹¹ Kabile bağlarında ve dolayısıyla etnik-siyasi adlandırmalarda çok fazla değişkenlik vardır. O halde, etnik köken oldukça siyasî bir süreç olmuştur (ve hala öyledir). Dolayısıyla bu süreç, kişinin komşuları tarafından -başkalığı/ötekiliği (‘biz’ ve ‘onlar’ın yan yana gelmesi¹²)- ve hatta ‘durumsal etnik köken’ üreten geçici koşullar nedeniyle de şekillendirilebilir.¹³ Bireysel kimliklerin bulanıklaşabildiği sınır bölgelerinde bu özellikle doğrudur.¹⁴

Ayrıca etno-dilsel kaynak atıflarımızın kesin olmaktan uzak olduğunu da belirtmeliyiz. Denis Sinor’un belirttiği gibi, Çin kaynaklarında belirtilen İç Asya’daki elli dokuz halkın, uzun süredir gizlenmiş etnik kimliklerini bir kenara bıraktığımızda, bu kayıtlar sadece 18 dil hakkında bazı bilgiler sağlamaktadır. Bunlardan yalnızca üçü kesin olarak belirlenebilir ve diğer üçü hakkında da “bilgiye dayanan tahminler” önerilebilir.¹⁵ Etonimler, kişisel isimler, ünvanlar ve yer adları özellikle daha prestijli görülen komşulardan bazı ipuçları sağlar ancak antroponimler ve ünvanlar sıklıkla ödünç alındığından dikkatle kullanılmalıdır. Şimdiye kadar sömürülmüş veya yerlerinden edilmiş halklar tarafından konuşulan erken dönem dillerinin yansıttığı söz varlıkları ve yer adlarındaki temel unsurlar da yine dikkate alınmalıdır.

Bütün bir etno-dilsel gruplamayı ifade eden Türklerin kökenine ilişkin herhangi bir tartışmada şu faktörler önemlidir: Her şeyden önce, Türk köken ismini taşıyan özgün gruplamayı, sınır/kabile bölgesinde daha geniş bir Avrasya devlet oluşumu bağlamına yerleştirmeliyiz. Türk etnonimi, ilk kez kesin olarak altıncı yüzyılın ortalarındaki olayları ele

¹⁰ H. Wolfram, ‘*History of the Goths*’, trans. T. Dunlap (Berkeley-Los Angeles, 1988), pp.5-6 and his ‘*The Roman Empire and its Germanic Peoples*’, trans. T. Dunlap (Berkeley, 1990), p.8; Pohl, *Die Völkerwanderung*, pp.16-17 and his ‘*Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies*’ *Archaeologia Polona* 29 (1991), pp. 39-49. Bu ve Orta Çağ “*etnik köken*” hakkındaki diğer bakış açıları için ayrıca bkz.

¹¹ A.M. Xazanov, *Kočevniki i vnešnij mir* (3rd rev. ed. Almaty, 2000), pp.242ff. = A.M. Khazanov, ‘*Nomads and the Outside World*’ (Cambridge, 1983, 2nd ed. Madison, Wisconsin, 1994), pp.138ff; J. Janhunen, *Manchuria. An Ethnic History* (Helsinki, 1996), p. 228.

¹² Bkz. Stepanov, *Bülgarite i stepnata imperija*.

¹³ P. Geary, “Ethnic identity as a situational construct in the early Middle Ages” *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, 113 (1983), pp.15-26 ve etnik kökene ilişkin son görüşlerin tartışılması adına, A. Gillette (ed.), *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages in Studies in the Early Middle Ages*, 4 (Turnhout, Belgium, 2002) and F. Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700* (Cambridge, 2001), pp.18ff.

¹⁴ Bu durumun örnekleri, *Han* ve *Xianbei*’nin karıştığı ve yerel siyasi-askeri seçkinler arasında iki dilli ve iki kültürlü bireylerin ortaya çıktığı Kuzey Çin sınır bölgesinde görülebilir. Bazı bölgelerde “*melez*” seçkinler ortak kültürün ve karşılıklı evliliğin doğal sonucuydu, diğerlerinde ise bu sürece karşı bir direnç vardı. Bu gelişmeler Türk devletinin yükselişiyle modernleşti, bkz. A.F. Wright, *The Sui Dynasty* (New York, 1978), pp.94-95; D.A. Graff, *Medieval Chinese Warfare 300-900* (London-New York, 2002), pp.115-116.

¹⁵ D. Sinor, ‘*Reflections on the History and Historiography of the Nomad Empires of Central Eurasia*’ *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58/1 (2005), p.5, ayrıca bkz. “Az östörténet és etnogenezis problémái” *Acta Historica* CXXI (Szeged), 2005), pp. 4-5.

alan Çin kaynaklarında, Modern Mandarin Çincesinde 突厥 *Tujue* şekliyle görülmüş; Erken Orta Çince'de (EMC, yaklaşık 601) **duətkuat*; Geç Orta Çince'de ise (LMC, VII-VIII. yüzyıllar) **thutkyat* olarak yeniden yapılandırılmıştır.¹⁶ Bu, **Türküüt* (-*Vt* ile, genellikle Moğolcayla daha yakından ilişkilendirilen çoğul bir biçim), **Turkit* (Soğdca çoğul bir biçim¹⁷), **Türkü*¹⁸ veya **Turkwar* ~ **Durkwar* ve son olarak Christopher Beckwith'in yakın zamanda önerdiği gibi *Türk-waç/Türk-βaç* 'Türklerin Hükümdarı'¹⁹ şeklinde çevirisi yapılabilir. Çince karakterle gizlenmiş etnik ismin tam biçimi hala tartışmalıdır. Ayrıca etnik isim, Tibetçede *Drugu*²⁰, Hotan Saka dilinde *ttürka*, *ttrüka*²¹ ve Soğdca'da ise *tr'wkt* olarak geçmektedir (aşağıya bakınız, VIII. yüzyılın başlarına ait bazı Soğdca belgeler, onları *Xwn* 'Hun'²² olarak adlandırmaya devam etmektedir).

Bu Türkler, kaynaklarımızda bildirilen ilk Türkçe konuşan insanlar değildir. Artık Türk dilini konuşan dünyayla -şu sıralar bazı kesimlerde moda olan- Antik Çağ'ın çeşitli İran halklarını tanımlamaya veya ilişkilendirmeye çalışan teorileri bir kenara bırakabiliriz. Dahası, Avrupa'nın büyük bir kısmını hatta Yeni Dünya'yı kapsayan halklar ve medeniyetler, Türk ilan edilmiştir. Bu teoriler kanıtlanma yolunda yetersiz bulunmaktadır.²³ Daha ilginç ama

¹⁶ Erken Orta Çincenin yeniden yapılandırılması hakkında bkz. E.G. Pulleyblank, *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese and Early Mandarin* (Vancouver, 1991), pp. 168 (jué), 311 (tū). Sergej Starostin, in his 'Tower of Babel' website (<http://starling.rinet.ru>) bu formları Orta Postklasik, Geç Postklasik ve Orta Çince şekillerinde yeniden yapılandırmaktadır: *thwat kwat*, *thot kwat*.

¹⁷ J. Harmatta, 'Irano-Turcica' *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXV (1972), pp. 263-273. Tartışmaya ayrıca bkz. E. Tryjarski "Etonim Türk 'Turek; turecki' i zwiazane z nim klopoty" in his *In Confinibus Turcarum. Szkice turkologiczne* (Warszawa, 1995) pp. 91ff.

¹⁸ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (henceforth, ED, Oxford, 1972), pp. 542-3; *Studies in Turkic and Mongolic Linguistics* (London, 1962, 2nd ed., London-New York, 2002), pp. 84-88 opts for XI. yüzyıldan itibaren ve belki de daha önceleri *Türkü* 'şüphesiz Türk olmuştur' ancak orijinal şekil olarak *Türkü*'yü tercih etmektedir. A.N.Kononov, *Grammatika jazyka tjurkskix runičeskix pamjatnikov VII-IX*. (Leningrad, 1980), pp. 46-47 **türük*, **türkü*, **türék* gibi farklı yorumlara dikkat çekerken doğru okunuşun *Türk* olduğu sonucuna varmaktadır. Ayrıca bkz. M. Erdal, *A Grammar of Old Turkic* (Leiden, 2004), pp. 38-39'da *Türk*'ü doğru şekil olarak göstermektedir.

¹⁹ C. I. Beckwith 'The Chinese Names of the Tibetians, Tabghatch, and Turks' *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 14 (2005), pp. 13-20 and his 'The Frankish Name of the Turks' *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 15 (2006/2007), pp.6-12.

²⁰ VIII. yüzyılın son kısmına tarihlenmiş, kendilerini ve diğer birçok İç Asya kabilesini anlatan bir Uygur belgesinin Tibetçe çevirisi için bkz. en son basım ve çeviri: F. Venturi, 'An Old Tibetan Document on the Uighurs: A New Translation and Interpretation', *Journal of Asian History* 42/1 (2008), pp. 1-35. Ayrıca bkz. C. Beckwith, *The Tibetan Empire in Central Asia* (Princeton, 1987), pp.63-64n.56, *Drugu*'nun Türk halkları için bir "jenerik" olarak kullanıldığını ve Doğu Türklerine 'Bug cor denildiğini gösterir (ayrıca bkz. Venturi, p. 20).

²¹ H.W. Bailey, *The Culture of the Sakas in Ancient Iranian Khotan* (Delmar, New York, 1982), pp. 58,81,84 ve daha kapsamlı olarak *Indo-Scythian Studies Being Khotanese Texts*, VII (Cambridge, 1985), pp. 101-104.

²² Bkz. B.A. Livšic, *Sogdijskaja épigrafička Srednej Azii i Semireč'ja* (St. Petersburg, 2008), p. 128, line 12.

²³ Bkz. M.Z. Zakiev, *Proisxoždenie tjurkov i tatar* (Moskva, 2003), pp. 125ff. Zakiev aynı zamanda, Türklerin Amerikan dilleri, Sümerce ve Etrüskçe ile olan bağlantıları konusunda da iddialarda bulunmaktadır, pp. 80-124. Ayrıca bkz. Abdulhaluk Çay ve İlhami Durmuş, 'Old Nomads of the Steppe: Scythian Age in Eurasia', C. Güzel et al. (eds), *The Turks* (Ank, 2002), 6 vols, I, pp. 147-94. Bkz. E. Memiş, *Eskiçağda Türkler* (Konya, 2002) pp. 39ff. 55ff; Sümer teması 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Avrupalı bilim adamları tarafından zaman zaman ortaya atılmış ve son zamanlarda Türk bilim adamları arasında da ilgi görmüştür, bkz. O. N. Tuna, *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi* (Ankara, 1990), Tuna, genetik bir akrabalık konusunda ısrar etmese de Türkçe ile Sümerce arasında bir bağlantı olduğuna inanıyor. Kendisi, Türk halklarının en az MÖ 3500 yılına kadar modern Türkiye'nin doğu bölgelerinde bulunduğu sonucuna varmaktadır, (p. 49) Tuna'da önerilen Sümer-Türk paralelliklerinin listesine bkz. pp 4ff ve A. Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci yüzyıla Türk Dili Tarihi* (Ank, 2004), (Saka-Türk bağları için pp. 35-37, 43-46); F. Bayat, *Türk Dili Tarihi* (Ank, 2003), p. 84. Sümerler, Mezopotamya'nın yerlisi gibi görünmüyor. Sümer gelenekleri, onların Mezopotamya'daki yaşam alanlarına güneydoğudan, yani Basra Körfezi Bölgesinden girdiklerini anlatır, bkz. I.M. D'janakov, *Jazyki drevnej Perednej Azii* (Moskva, 1967), pp. 35-36, doğu kökenlerine (İran ve Orta Asya'dan) ilişkin teorileri 'yeterince ikna edici' bulmuyor. Bunları Güney Asya'ya bağlamak için de girişimlerde bulunuldu. Genellikle Sümercenin dilsel bir

diğerlerinin yanı sıra aynı derecede kapsamlı olan girişimler arasında Denis Sinor'un Türk'ü 'Iúrkai of Herodotos (Herodot'un Iúrkai (IV, 22))²⁴ ile ilişkilendirme girişimleridir; Pomponius Mela (*De Chorographia or De situ orbis*, yakl. MS 43) *Cosmographia*'sında *Turcae* ve Pliny (MS 23-79)'nin Doğal Tarihi'nde (VI,16)²⁵ *Tyrcae* (<*Túrkai) olarak Doğu Pontus-Volga bozkırlarında yer alan bir halk türetilmiştir. Pliny, fazla ayrıntıya girmeden, 'Tyrcae'lerin aralarında yer aldığı halkları Sarmatyalı olarak tanımlamaktadır.²⁶

Pomponius Mela ve Pliny'in (biraz çarpıtarak) Herodot geleneğinden bilgileri mi kaldırdıkları yoksa hala var olan halkları mı rapor ettikleri belirsizdir. Herodot'a göre (III, 21) Iúrkai/Tyrcae'nin yakın komşuları Θυσσαγέται/ Thyssagetæ'dir. Bu bilgi Pliny tarafından tekrarlanmaktadır. Çoğu araştırmacı (bazı muhaliflerle birlikte) Thyssagetæ'yi Finli olarak görmekte ve onları Orta Kama'da konumlandırmaktadır.

Ayrıca Iúrkai'nın Ugrik grupları temsil edebileceği, yani Ugra, Yugra'nın²⁷ çarpıtılmış hali olabileceği yönünde önerilerde bulunulmuştur; Ugor'un kökenleri ve etimolojisi belirsiz olduğundan bu da hiçbir şekilde netlik belirtmemektedir. Bazıları *Ugra, Yugra*'yı Doğu Slavca aracılığıyla Türk *Oğur*'undan²⁸ (aşağıya bakın) türetmektedir (Doğu Slavca IOrpa [*Jugra*]'daki

'izole' olduğu kabul edilir, bkz. J. Hayes, 'Sumerian Phonology' (ed) A.S. Kaye, *Phonologies of Asia and Africa* (Winona Lake, Indiana, 1997), II. p. 1002. Aynı şey Etrüskçe ve Hurri dili için de söylenebilir., bkz. M. Ruhlen, *A Guide to the World's Languages*, Vol. I, Classification (Stanford,1991), p. 377. Türkçe konuşan Etrüskler için bkz. A. Ayda, Etrüskler (Tursakalar) Türk idiler (Ank, 1992). Bu hipotezler için ayrıca bkz. R. Bariev, *Volžskie Bulgary. Istorija i kul'tura* (St. Peterburg, 2005), pp. 22-23, 27 (Alanların Türk olduğu iddiaları üzerine) Orta Asya'dan Fransa'ya kadar uzanan devasa bir Türk medeniyetinin teorilerini tartışıyor. Özbek bilgini M. Érmatov, *Étnogenez i formirovanie uzbekskogo naroda* (Taşkent, 1968), pp.14-15, Orta Asya'daki İskit-Saka kabilelerinden bazılarının konuşma dilinin Türkçe olduğunu ileri sürmektedir. Bağımsızlık sonrası Özbek bilimi antik dönemde bölgede hem İran hem de türk unsurlarının varlığını vurgulamaktadır, bkz. A. Asqarov, *Özbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi* (Taşkent, 2007), pp. 5ff'deki tartışmasına bakınız. Karaçay-Balkar bilgini İsmail Miziyeve (İsmail Mızı-ulu) İskitlerin Türk olduğunu göstermeye çalıştı, bkz. *Istorija karaçaevo-balkarskogo naroda s drevnejšix vremën do prisoeğinenija k Rossii*, in *As-Alan* (Moskva, 1998), No. 1, pp. 24ff and his *Şagi k istočnikam étničeskoj istorii central'nogo Kavkaza* (Nalçik, 1986) sadece Azeri çeviri Merkezi *Gafgaz'ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru*, trans. S. Eliyarlı ve M. Abdulla (İst, 1993), açılış bölümleri bu soruya ayrılmıştır. Yunan kaynaklarında 'İskitler' ve Eski Farsçada 'Saka' olarak geçen halklardan bazılarının, Avrasya bozkır dünyasına özgü çok dilli konfederasyonlara dahil olan, İran dışındaki diğer dilleri konuşanlar olmaları pek olası değildir. Bunlar arasında batıya gelen Türkçe konuşanlar da olabilir. Bu spekülasyon olarak kalmalıdır. Genel fikir birliği İskit-Saka dillerinin Doğu İran dilleri olduğu yönündedir, bkz. J.P. Mallory and D.Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World* (Oxford, 2006), p. 34. Benzer şekilde, Batı Avrasya Bozkır Bölgesindeki İskit-Sarmat halklarının yerini alan Alanların İranlı olduğuna dair çok az şüphe bulunmaktadır. Alan etnonimi 'Aryan'dan türemiştir (<Eski İran. *aryana, gen. çoğul. *aryānām 'Aryan'), bkz. A. Alemany, *Sources on the Alans. A Critical Compilation* (Leiden, 2000), p. 1-5> bkz. tartışmanın tümü için). Günümüzde Alanlar ve onların modern torunları ile ilgili karmaşık ve fazlasıyla siyasallaşmış tartışmalar için bkz. V. A. Šnirel'man, *Byt' Alanami. Intellektualy i politika na Severnom Kavkaze v XX veke* (Moskva, 2006).

²⁴ D. Sinor, 'Early Turks in Western Central Eurasia, Accompanied by Some Thoughts on Migrations', in B. Kellner- Heinkele ve Peter Zieme (eds.), *Studia Ottomanica. Festgabe für György Hazai zum 65. Geburtstag* (Wiesbaden, 1997), pp. 165-179. Sinor, Herodotos'un Iúrkai biçimini "yanlış okuma" olarak görmezden gelir p. 167.

²⁵ P. Aalto, T. Pekkanen, *Latin Sources on North-eastern Eurasia* (Wiesbaden, 1975, 1980), II, p. 232.

²⁶ Maeotis'ten (Azak Denizi) Don'a kadar olan halkların bir listesinde yer alırlar ve Sarmatyalıların 'bölümlerinden' biri olarak sunulurlar, bkz. Pliny, *Natural History*, edited with English translation by H. Rackham (Loeb Classical Library), II, books iii-vii (Cambridge, Mass. – London 1942, reprint: 1989) pp. 350/351. Ayrıca bkz. R. Batty, *Rome and the Nomads. The Pontic-Danubian Realms in Antiquity* (Oxford-New York, 2007)), p. 374. Beckwith, 'The Frankish Name of the King of the Turks' *AEMAE* 15 (2006/2007) p. 10, n.30, Sinor'u takip etmektedir.

²⁷ Tartışma ve metinlere bkz. A.I. Dovatur, D.P. Kallistov, I.A. Šišova, *Narody našej strany v "Istorii Gerodota"* (Moskva, 1982), pp. 108-109, 244-247nn.227,228.

²⁸ L. Benkő et al., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Budapest, 1967-1976), III, p.1025. Gy. Németh, *A honfoglaló magyarság kialakulása* (Budapest, 1930, 2nd rev. ed. 1991, henceforth *HMK*), pp. 142-143.

protetik *j-* bu yöne işaret edebilir, ancak *Jugra*, Slavca **Ugor*, *Ugra*'dan daha sonraki bir gelişme olacaktır). Arapça-Farsça *Yûra* (<Yugra) formu, X. yüzyıl Müslüman coğrafyasında böyle bir formun varlığını ve zaten bilindiğini doğrulamaktadır.²⁹ Buradaki bir karışıklık, *Ἰούρκαι* (**Íoukrai*) = *Jugra* 'nın çok erken bir tarihte Slav/Slavca aracılığına ihtiyaç duymasıdır. Ancak Eski Slav dilinde erken biçimin **Qgra* olduğu görülmektedir, bkz. *Qgre* "Macarlar" geleneksel olarak **Ongur* < *Onoğur* (Türkçe "On Oğur") kelimesinden türemiştir. Daha sonra Doğu Slav/Rusçada (X. yüzyılın başlarında) nazalsızlaştırma sonucu tekil *Ugrin Ugrin'c'*, çoğul *Ugre* haline gelmiştir.³⁰ Ancak geleneksel **Ongur* "Macar" < *Onoğur* türemesi de sorgulanmaya başlanmıştır. Árpád Berta, *Ungar* vb. Hazar Türkçesindeki *ongardan* türemiştir (*oŋ* 'sağ', *oŋar-* 'bir şeyi daha iyi yapmak, (onu) düzeltmek' *oŋaru* 'sağa doğru'³¹) 'sağ kanat', yani fetih öncesi Macar birliği Hazar askerî kuvvetlerinin 'sağ kanadı'nı (=batı kanadı) oluşturmuştur.³² Fetih öncesi Macar birliği, IX. yüzyılda bir süre Hazarlarla yakın ittifak halindeydiler. *Ἰούρκαι* ile *Yugra* veya *Tyrcae* (<**Ἰούρκαι*) ve *Türk* arasındaki herhangi bir bağlantı problemiği sürmektedir ve olası bir fonetik benzerlikten çok daha fazlasını gerektirmektedir.

Eğer "Tyrcae"ler gerçekten Türk ise, VI. yüzyılda Çin sınır bölgelerinde ortaya çıkmaları için Batı Avrasya Bozkırlarından İç Asya'ya büyük bir göç gerekli olacaktır. Ne Çin tarihi geleneğinde ne de Türk geleneğinde bununla ilgili bir kayıt yoktur. Dahası, Hint-Avrupalılar (Hint-İranlılar ve Toharlar) açıkça doğuya, İç Asya'ya doğru ilerlerken, tarihi kayıtlara göre (aralarında Türk halklarının da yer aldığı) İç Asyalı Altayca konuşanların hareketi doğudan batıya olmuştur.

Türkçe konuşanların erken batı hareketlerinin kaynağı, Çin'in çevresinde İç Asya'daki göçebe yönetimlerin yükselişi ve çöküşüyle bağlantılı kargaşaydı. Batı Avrasya bozkırlarında en azından V. yüzyılın ortalarından (aşağıya bakın) ve büyük olasılıkla biraz daha öncesinde Türkçe konuşan halklara, bazı sayılarda rastlanmaktadır. Bu halklar Doğu'dan geldiler; onların olası antik yaşam alanları Güney Sibirya-Moğolistan'dı. Burada, Xiongnu'nun yayılcı *chanyu*'su (yüce hükümdarı)³³ aktif baba katili Modun (MÖ 209-174), Hunyu'yu (EMC *ywən-jua*), Qushe'yi veya Qushi'yi (EMC **k'ut ziajk*³⁴), Dingling (EMC *teŋ-leŋ*), Gekun (EMC

²⁹ H. Göckenjan and I. Zimonyi, *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter. Die Gayhānī-Tradition*, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Bd. 54 (Wiesbaden, 2001), p. 261 and n. 88.

³⁰ A.P. Vlasto, *A Linguistic History of Russia to the End of the Eighteenth Century* (Oxford, 1986), p. 15. Modern Rusça *venger* 'Macar' Lehçe *Wegier*'den gelmektedir, bkz. M. Fasmer (Vasmer) *Étimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, trans. O.N. Trubačev (Moskva, 1986), I, p.29. Lehçe nazal ünlüleri korudu. A. Róna-Tas, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages*, trans. N. Bodoczky (Budapest, 1999), pp.284-285, 434-435, bu formülasyonun bazı karmaşıklıklarına işaret etmektedir. XI. yüzyıl Doğu Slav *Jugra*'sı (ve İslami kaynaklardaki *Yûra* < **Yuğra*), Slavların Kama Macarları ile halihazırda Pannonia'ya yerleşmiş olanlarla akraba olduklarını işaret eder gibi görünmektedir. Bu mümkündür ancak hiçbir yerde kanıtlanmamıştır. Róna-Tas, "tüm *Ugri* formlarının **ongre* formuna geri dönmediği" sonucuna varıyor. Eski Kilise Slavcasında hem *Ougrin* hem de *Qgrin* vardır, bkz. G. D'jačenko, *Polnyj cerkovno-slavjanskij slovar'* (Moskva, 1993), pp. 749, 855.

³¹ Clauson, *ED*, pp. 166-167,189,190.

³² Á. Berta, "Die chasarische Benennung der Ungarn" in Ch. Fragner, K. Schwarz (eds.), *Festgabe an Josef Matuz. Osmanistik-Turkologie-Diplomatik* (Berlin, 1992), pp. 7-11.

³³ Daha önce, genellikle *Chanyu*, *Shanyu* = EMC **dzian wua*' olarak çevriliyordu. Bu form için bkz. E. Pulleyblank, *Lexicon*, pp. 48, 381. Bu ve diğer yeniden yapılanmaların daha sonra İç Asya politikalarıyla ilişkilendirilecek çeşitli başlıklarla (*jabğu/ yabgu, tarkan*) okunması için girişimlerde bulunulmuştur, bkz. V.S. Taskin, *Materialy po istorii drevnix kočevyx narodov gruppy dunxu* (Moskva, 1984), pp. 305-306. Xiongnu devletinin yükselişi hakkında bkz. N.N. Kradin, *Imperiya Xunnu* (2nd rev. ed., Moskva, 2001) ve N. Di Cosmo, *Ancient China and its Enemies* (Cambridge, 2002).

³⁴ Pulleyblank, "The Chinese and Their Neighbors", in Keightley, (ed.) *Origins*, pp. 449, 455: Hunye'nin kimliği belirlenmemiştir. Pulleyblank, Qushe/Qushi'nin yeniden yapılanmasında (**kut-ziajk*) "Skujaka, İskitleri akla getirdiğini" belirtiyor. Böyle olası bir bağlantıyı "ilgi çekici" buluyor ancak bunlardan "bir daha

kerjk-kwən, ayrıca Jiankun, EMC ken-kwən = *Qırğır/Qırğız), Xinli (EMC Sin-li, daha sonra Xue olarak da anılır, EMC siat: efendim?), Loulan³⁵, Wusun³⁶ and Huije halklarını kendi

bahsedilmediğini" ve dolayısıyla bunun bize "çok az şey anlattığını" belirtiyor. Ayrıca bkz. 'Chinese and Indo-Europeans (Çin ve Hint-Avrupalılar)' *Journal of the Royal Asiatic Society* 1-2 (1966), p. 17.

³⁵ D. Hitch, *The Special Status of Turfan in Sino-Platonic Papers* 186 (March, 2009). pp. 5, 14(oradaki yönetimde Kuzeybatı Praktikin'in kullanımına ilişkin).

³⁶ EMC 𐰽 swən, Pulleyblank, *Lexicon* pp. 325, 297 *wu* 'karga, siyah' *sun* 'torun'. Bu etnik adı yazmak için kullanılan Çince karakterler, ailesi Da Yuezhi'nin saldırısından kaçan ve Xiongnu'ya sığınan Wusun Kraliyet Prensi'nin, erzak için yiyecek ararken koruyucusu tarafından bırakıldığı Kansu'da kaydedilen soy anlatısına uymaktadır. Koruyucusu geri döndüğünde, kuzgunlar ona et getirirken prensin bir kurt tarafından emzirildiğini gördü, bkz. A.F.O. Hulswé, *China in Central Asia. The Early Stage: 125 BC. – 23 AD* (Leiden, 1979), pp. 214-215; E. Pulleyblank, "The Wu-sun and Sakas and the Yüeh-chih Migrations" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 33/1 (1970), p. 156, onu takip ederken D. Sinor, "The Legendary Origins of the Türks" *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas*, ed. E.V. Zygaz, P. Voorheis (Bloomington, Indiana, 1982), p. 239, Çinli yazarlarca bir edebi süsleme olarak görülen "Karga" unsurunun, bu yabancı adla anılması için kullanılan karakterlerde söz sanatı yapılmaktadır. Ayrıca bakınız *aḥ-smān <*asman İran olarak bu formu yeniden yapılandıran, yak. MÖ 1. bin yılın sonu-MS 1. bin yılın başı Ju. A. Zuev, *Rannie tjurki: očerki istorii i ideologii* (Almaty, 2002), p. 23, "gökyüzü, cennet." Zuev, p. 25, 647'de Batı Türk Kağanının Tang sarayına altın kaplamalı bir karga gönderdiğini belirtmektedir. Wusun etnogonik mitinin bir dizi sembolik yorumu için bkz. Ju. A. Zuev, A.Ş. Kadyrbaev, "Drevnie narody Central'noj Azii v épopu 'Velikix pereselenij' (IIIv. do n.é. – V v.). Po materyalam kitajskix dinastijnix istorij", in D.D. Vasil'ev et al. (eds.), *Bjulleten' 9* (Rossijskaja Akademija Nauk. Obščestvo vostokovedov, Moskva, 2002), pp. 208-212. Ayrıca bkz. L. A. Borovkova, *Carstva "zapadnogo kraja"* (Moskva, 2001), p. 107, Başlangıçta Dunhuang ve Qilian sıradağları arasındaki Gansu bölgesinde yer alan Wusun, giderek batıya doğru hareket ettirildi ve bu da onları Yuezhi yakınında ve Xiongnu'nun batısındaki Gansu koridoruna yerleştirdi. B. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi* (Ank, 1981), I, p. 490, Kansu'ya atıfta bulunarak, onların ilk vatanlarını Qilian dağlarının doğusu ve Dunhuang'ın batısı ve Tianshan'ın güneydoğusu şeklinde konumlandırmaktadır. Alemany, *Sources on the Alans*, p.397, onları "Dunhuang ve Qilian dağları arasındaki" Yuezhi'lerin yanına yerleştirmektedir ve buradan da Xiongnu tarafından batıya doğru sürüldüklerini bildirmektedir. Alano-As ile Wusun'u ilişkilendirme girişimleri hakkında bkz. Alemany, *Sources on the Alans*, p. 399. Kuzeybatıları Kanju'dur (Sir Derya'ya kadar uzanan İli Nehri'nin batı bölgesi) bkz. K. Czeglédy, "From East to West: The Age of Nomadic Migrations in Eurasia" *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 3 (1983), pp. 45ff) ve batılarında Dayuan (Fergana) vardı, bkz. C.B. Wakeman, 'Hsi Jung (the Western Barbarian): an Annotated Translation of the five chapters of the T'ung Tien on the Peoples and Countries of Pre-Islamic Central Asia', unpublished Doctoral Dissertation, University of California-Los Angeles, 1990), pp. 513-530, Wusun verilerinin tartışılması için ayrıca aşağıya bakın. On Dayuan see Wakeman, pp. 539ff. A.G. Maljavkin, *Tanskije xroniki o gosudarstvax Central'noj Azii* (Novosibirsk, 1989), p. 184n.293, onları MÖ 2-1. yüzyıllarda modern Kırgızistan'a ve güneydoğu Kazakistan'a yerleştirir; ana kampları/başkentleri Issıq Köl'ün güney kıyısındadır. Bkz. Maljavkin, p.186n.304, for Dayuan=Fergana. Bkz. notices in Sima Qian/Watson, II, pp. 156,233-234,237-243, büyük ölçüde MÖ 2.yy diplomat-istihbarat ajanı Zhang Qian'ın raporuna dayanmaktadır ve aynı zamanda Kansu'daki anlatım için de geçerlidir. A.F.P. Hulswé, *China in Central Asia. The Early Stage: 125 BC – AD 23* (Leiden, 1979), pp. 142-162, 214-215 (Zhang Qian'ın raporu); Pulleyblank, "The Wu-sun and Sakas (Wu-sun ve Sakalar)" *BSOAS* 33/1 (1970), pp.155-157. Wusun'la ilgili Çin materyallerinin bir özeti de Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, pp. 489-499'da bulunmaktadır; A. Taşagıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları* (Ankara, 2004), pp. 17-27, diğerlerinin yanı sıra onları Türk olarak kabul eden ve E.I. Kyčanov, *Kočeve gosudarstva ot gunnov do man'čurov* (Moskva, 1997), pp.46-50. İkinci notta (p.46), Hanshu yorumcusu Yan Shigu'nun (581-645), Wusun'un Soğd'lulara benzediğini ve mavi gözleri ve kırmızımsı sakalları olduğuna dikkat çekmektedir. Bu, Avrupalılar için Çin etnografik literatüründe yer alan bir konudur. *Hanshu, kunmo* ve halkının -bu arada Se (Saka)'yı kovan "Great" (Da) Yuezhi'den intikam almak için Xiongnu'nun izniyle- batıya hareket ettiğini bildirmektedir. Wusun daha sonra İli vadisine yerleşti. Borovkova, *Carstva*, pp. 107-113, 245-252, Yuezhilerin "küçük" Wusun yönetiminin MÖ 182'deki yenilgisini anlatıyor. Bunu 177'de hem Yuezhi'nin hem de Wusun'un Xiongnu tarafından fethi izlemiştir. 167'de Xiongnu, Yuezhi'yi Gansu koridorundan kovmuştu. İli Bölgesine gittiler ve burada 163 yılında, en azından prensipte Xiongnu'nun ajanı olarak hareket eden Wusun'un saldırısına uğradılar. Wusun yaklaşık 161-160 olarak İli Vadisini ele geçiren Yuezhiler daha batıya doğru sürülmüştür. Han onları Xiongnu ile çatışmaya sokmaya çalıştı ama Wusun ikisi arasında ustaca manevra (denge politikası) yaptı. Borovkova ayrıca Yuezhi ve Wusun'un etno-dilbilimsel olarak yakın ilişkili Avrupalı halklar olduğunu savunmaktadır, ayrıca bkz. *Kušanskoe carstvo po drevnim kitajskim istočnikam* (Moskva, 2005), pp. 42ff. Yuezhi ve Wusun'un Tohar ve İran unsurlarını içerdiği görülüyor, bkz. B. A. Litvinskij (ed.), *Vostočnyj Turkestan v drevnostii rannem srednevekov'e. Étnos, jazyki, religii* (Moskva, 1992), pp.17; J.P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans* (London, 1989), pp.59-60. Görüldüğü gibi, Wusun efsanesi, Aşina-Türk etnogenetik efsanesine geçici

yönetimi altına almıştır. Bunlardan Dingling, Gekun ve Xinli'nin Türk olduğu kabul edilir.³⁷ Sincan'daki Loulan³⁸ ve Wusun, Hint Avrupalılardır.

Xiongnu'nun etno-dilsel bağlantıları belirsizliğini korumaktadır. Onlar, Türk (muhtemelen bazı "Proto-Bulgar öncesi", yani Oğur öncesi formlakileri), İranlı veya Paleo-Sibirya (özellikle Ketic, yarım asırdan fazla bir süre önce Ligeti tarafından öne sürülen bir teori) olarak tanımlanmışlardır.³⁹

Xiongnu'nun (EMC *xuawŋ nɔ⁴⁰ = *Hun-nu, Hon-nu?) Doğu ve Orta Avrupa'da, Orta-Batı Avrasya Bozkırlarında, İran sınır bölgelerinde ve daha sonra Kuzey Hindistan'da ortaya çıkan, çeşitli İran (Soğdca *hwn*), Hint (*Huŋa*) ve Greko-Romen (*Hunni vb.*, *Oŋvvoi*) kaynaklarındaki farklı nüshalarda "Hun" etnik adını ya da varyantlarını taşıyan halklarla ilişkisi tartışmalı olmuştur. Materyale ilişkin en son değerlendirmeler bir Xiongnu-Hun bağlantısını iddia etmektedir.⁴¹ Kesin olarak söyleyebileceğimiz şey, Han Hanedanı ve onun bozkır

bir benzerlikten daha fazlasını taşıyor; bu nedenle burada uzun bir ara verilecektir.

³⁷ Sima Qian/Watson, II, pp. 138,140. EMC formları hakkında bkz. Edwin G. Pulleyblank, "The Chinese and They Neighbors", in Keightley (ed.) *Origins*, pp. 448-449, 454-456. Daha sonraları Tiele olarak anılan Dinglingler, Baykal Gölü ve Orta Yenisey'e kadar uzanan Kuzey Moğolistan ve İrtiş Bölgesinde yoğunlaşmıştı; bunlar Xiongnu ve Xianbei'nin kuzey komşularıydı (bkz. Krjukov, *Drevnie kitajcy*, pp.62-66, onları çeşitli antik arkeolojik kültürlerle ilişkilendirme girişimleri sorunlu olmaya devam ediyor), Gekun (Qırğıf/Qırğız), muhtemelen Türkleşme sürecinde olan, Türk liderliği altındaki bir Paleo-Sibirya halkıydı. Kırgız etnogenezi özellikle karmaşıktır. Golden, *Introduction*, pp. 144-145,176-179, 404-406'daki tartışmaya bakınız; Janhunen, *Manchuria*, p. 186. Kırgız ile ilgili yazıların bir örneği O. Karaev, K. Žusupov, *Kyrgyzy: Istočniki, istorija, étnografija* (Bishkek, 1996); Janhunen, *Manchuria*, p. 186. B. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi* (Ank, 1981), I, p. 201'deki uzun tartışmaya bakınız. Modun (Mete)'nin kariyeri. Ayrıca diğer Han dönemi kaynaklarında Hujie veya Wujie (EMC xɔ-giat, ?ɔ-giat = *Hagaŋ = Oğur/Oğuz?) belirtilmiştir; bkz. Pulleyblank, "The Chinese and They Neighbors" in Keightley (ed.), *The Origins*, pp.454-456. T. Senga, "Az onogurok a kínai forrássokban" *Uralica* 5 (1980), p. 105, Hujie'nin Oğurlarla kimikleştirilmesini kabul etmez. On the Xinli = Sir, bkz. E. G. Pulleyblank, "Why Tocharians?" *Journal of Indo-European Studies* 23/3-4 (1995), p. 417.

³⁸ Loulan (EMC. *glu-glân, daha sonra *ləu-lân) = Krörän, Lopnur Bölgesi çevresindeki Hint Kharoşthi belgelerinden Krörayına, bkz. J.P. Mallory and Victor H. Mair, *The Tarim Mummies* (London, 2000), p. 81.

³⁹ Bkz. L. Ligeti, "Mots de medeniyet de Haute Asie en transkripsiyon chinoise" *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 1/1 (1950), pp.141-188; E. Pulleyblank, "The Consonantal System of Old Chinese, Part II" *Asia Major*, 9 (1962), pp. 206-265, esp. Appendix "The Hsiung-nu Language," pp. 239-265. Bu çalışmanın Rusça çevirisi "Jazyk sjunnu" in A.N. Kononov, S.G. Kljaštornyj (eds.), *Zarubežnaja Tjurkologija*, vyp. 1 (Moskva, 1986), pp. 29-71, Pulleyblank'ın Erken ve Orta Çincenin yeniden inşası üzerine daha sonraki çalışmasının ışığında Xiongnu biçimlerinin bazı yeni okumalarını içerir (pp. 65-67). Ayrıca bkz. 'The Hsiung-nu' in H.R. Roemer (ed.), *Philologiae et Historiae Turcicae Fundamenta* (= *Philologiae Turcicae Fundamenta*, III, Berlin, 2000), pp. 62-65; Janhunen, *Manchuria*, pp.185-189, onları 'Ön-Proto-Bulgarca konuşanların hakimiyeti' olarak göstermektedir. Bailey, *The Culture of the Sakas in Ancient Iranian Khotan*, pp. 91-92 ve J. Harmatta'nın yaptığı gibi, *Hotan Metinleri*, VII pp.25-41'de daha kapsamlı olarak onları İranlı görmektedir, J. Harmatta 'The Origin of the Huns', *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis*, XXXIII (1997), pp. 159-173. A. Vovin, "Did the Xiong-nu Speak a Yeneseian Language?" *Central Asiatic Journal*, 44/1 (2000), pp. 87-104. I. Horváth, "Uygur Scholar's Significant Discovery: Ancient Turkic Source Says Xiongnu are Turks" *Eurasian Studies Yearbook*, 79 (2007), pp. 63-67, *Xiongnu'yu türk yoçul bodun* olarak yorumlayan Xuanzang'ın yedinci yüzyıl Çince biyografisinin Uygur Türkçesi (kısmı) içinde Şinqo Şeli Tutung'un (X. yy) Çinceden çevirisi esas alınarak, Türk'ün *Xiongnu'yu* ifade etmesi gerektiği sonucuna varmaktadır. Bu kullanıma Uygur'un başka yerlerinde de rastlanıyor ancak Xiongnu'yla hiçbir ilgisi yok. *Türk* burada "göçebe" için genel bir terim olarak kullanılmış olabilir. Bkz. P. B. Golden, *Ethnicity and State Formation in Pre-Çinggisid Turkic Eurasia*, The Central Eurasian Studies Lectures, 1, Department of Central Eurasian Studies, Indiana University (Bloomington, Indiana, 2001), pp.13-14. Ayrıca bkz. S.G. Kljaštornyj in M. X. Abuseitova, Zh. B. Abylkozžn, S. G. Kljaštornyj et al., *Istorija Kazaxstana i Central'noj Azii* (Almaty, 2001), p. 49, Xiongnuların Altay dili olmadığını, ancak Türkçe konuşanların kabile konfederasyonlarında baskın dil grubu olabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca bkz. L. Rásonyi, *Tarihte Türklük* (Ankara, 1971), p. 65 (Türkiye); G. Faizrahmanov, *Drevnie tjurki v Sibiri i Central'noj Azii* (Kazan', 2000), pp. 39-40, tarihleri MÖ III. binyılda başlamaktadır.

⁴⁰ Pulleyblank, *Lexicon*, pp. 346, 227.

⁴¹ K. Czeglédy, "From East to West: The Age of Nomadic Migrations in Eurasia" *Archivum Eurasiae Medii*

müttefiklerinin, M.Ö. I. yüzyılda ve MS I. ve II. yüzyıllarda Xiongnu gruplarını yenilgiye uğrattığıdır. Bu yenilgilerin her biri, Xiongnu gruplarının ve onlara bağlı halklardan bazılarının batıya doğru bir dizi göçünü hızlandırmış;⁴² bu durum ise, Orta Çağ boyunca Türk tarihinde tekrarlanacak bir model olmuştur.

Çoğunlukla Türk oldukları iddia edilen Avrupalı Hunların dilinin etno-dilsel bağlantıları, büyük olasılıkla bazı unsurların türediği Xiongnu'nunkiler kadar sorunlu olmaya devam etmektedir.⁴³ Greko-Romen yazarları bunlarla ne yapacaklarını bilememişlerdir. Görünüşleri ve gelenekleri daha önce karşılaştıkları 'barbarlar'dan farklıydı. Hun birliğine yerel kabilelerin (İranlı, Cermen belki de Slav ve diğerleri) eklenmesi etnografik tabloyu daha da bulandırmıştır.

Her ne kadar Avrupa Hun dönemine ait bazı kabile isimleri ve terimleri Türkçe olarak yorumlanabilse de (örn. Ἀκάτziροι/Ἀκάτιροι/Acatziri⁴⁴), elimizde ancak 460'larda -Avar ve Sabir baskısından kaçan- Oğur Türk gruplarının Ponto-Hazar bozkırlarına gelişiyle ve oradan Konstantinopolis'e⁴⁵ elçiler göndermeleriyle Türkçe konuşan halklara dair kesin kanıtlarımız bulunmaktadır. Bunlar, Ortak Türkçeden farklı bir Türkçe formu konuşan Oğurlar, Şara Oğurlar, Onoğurlar, Bulgarlar ve diğerleridir.⁴⁶ Sinor'un, Batı Avrasya bozkırlarındaki bu ilk Türk halklarının, "-r Türk dilini" (yani OğuR) konuşanlar olarak, "Türklerin -z dilini"⁴⁷ (yani OğuZ) konuştuğu uzak Moğolistan'dan" gelmiş olamayacakları yönündeki çıkarımı açıkça yanlışır; Oğur'dan Moğolcaya çok sayıda erken dönem alıntı kelime tanıklık etmektedir.⁴⁸

Oğur, daha iyi bilinen Ortak Türk Oğuz teriminin Oğur şeklindeki yansımasıdır;

Aevi 3 (1983), pp. 32-35, 62ff., 85ff; M Érdy, "Hun and Xiong-nu Type Cauldron Finds Throughout Eurasia" *Eurasian Studies Yearbook* 67 (1995), pp. 5-94; D.C. Wright, "The Hsiung-nu-Hun Equation revisited" *Eurasian Studies Yearbook* 69 (1997), pp. 77-112; E. de la Vaissière, Huns et Xiongnu," *Central Asiatic Journal* 49/1 (2005), pp. 3-26.

⁴² Bkz. Czeglédy, "From East to West" *AEMAE* 3 (1983), pp.34, 92-97.

⁴³ Avrupa Hunları hakkında, diğerlerinin yanı sıra bkz. Gy. Németh, "A hunnok nyelve". in Gy Németh (ed.), *Attila és hunjai* (Budapeşte, 1940), pp. 217-226 and his *A honfoglaló magyarság kialakulása* (Budapeşte, 1930, 2nd rev. ed. Budapest, 1991, henceforth *HMK*), pp. 111-119; G. Doerfer, "Zur Sprache der Hunnen" *Central Asiatic Journal* 17/1 (1973), pp. 1-51 (aynı zamanda Xiongnu hakkında materyal de içerir, ayrıca Rusça çevirisine bkz. "O jazyke gunnov" in Kononov, Kljaštornyj (eds.), *Zarubežnaja Tjurkologija*, vyp.1, pp.71-134); J. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns*, ed. M. Knight (Berkeley-Los Angeles, 1973), pp.376-443.

⁴⁴ J. Moravcsik, *Byzantinoturcica* (2nd ed., Berlin, 1958), II, pp.58-59'daki formlar ve tartışmalara bakınız; burada bu etnik isim *Ağaçeri "orman-adamı" ("orman insanları") ile bağlantılıdır. Jordanes'e göre bu pek mümkün değildir. *Getica* (İordan, *O proizxoždenii i dejanijax getov*, ed. trans. E. Č. Skržinskaja, Moskva, 1960, p.136) Acatziri'yi kırsal göçebe bir halk olarak tanımladığından bu pek olası değildir: "gens Acatzirorum fortissima, frugum ignara, quae pecoribus et venationibus victitat" [tarlanın ürünlerinden habersiz olan ve sığır ve avcılıkla geçinen Acatzirlerin en güçlü halkı]. Her halükârda, (onlar) etnik olarak değil, sadece siyasi olarak Hunlardı, bkz. Németh, *HMK*², p.105.

⁴⁵ R.C. Blockley (ed., trans.), *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus ve Malchus* (henceforth: Blockley/Priscus, Liverpool, 1981, 1983), II, pp.344/345. Bu metin tartışmasına bakınız: A. Mohay, "Priskos' Fragment über die Wanderungen der Steppenvölker (Übersicht über die neueren Forschungen)", in J. Harmatta (ed.), *Studies in the Sources on the History of Pre-Islamic Central Asia* (Budapeşte, 1979), pp. .129-144, bu hareketlerin başlangıcını 463 yılında Oğur'un Konstantinopolis'teki elçiliğinden yaklaşık on beş yıl öncesine yerleştirir.

⁴⁶ Oğur Türk halklarının tarihine genel bir bakış için bkz. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples* (Wiesbaden, 1992), p.92.

⁴⁷ Sinor, "Early Turks in Western Central Eurasia" in Kellner-Heinkele and Zieme (eds.), *Studia Ottomanica*, p. 174.

⁴⁸ Bkz. C. Schönig, "Türkisch-Mongolische Sprachbeziehungen – Versuch einer Zwischenbilanz" *Ural-Altische*

Jahrbücher N.F. 19 (2005), pp.132ff. Ayrıca çalışmasının daha kısa bir versiyonuna bakınız: "Turko-Mongolic Relations", in J.Janhunen (ed.), *The Mongolic Languages* (London, 2003), pp. 404-410.

başlangıçta ‘akraba, akrabalık gruplaşmaları’⁴⁹ için kullanılan ve daha sonra etnonimik statü geliştiren (örneğin, Oğuz, Üç Oğuz “Üç Oğuz”, Sekiz Oğuz “Sekiz Oğuz,” Toquz Oğuz “Dokuz Oğuz”) bir terimdir. Bu ise, *Toquz Oğuz* etnonimini *Jiu Xing* “Dokuz Soyadı/Klan/Halk” olarak çeviren Çin kaynaklarında da yansıtılmaktadır.⁵⁰

Oğur ve Ortak Türkçe, Arkaik Türkçenin paralel iki kolu mudur? Eğer ortak bir Proto-Türk dilinden geliyorsa hangi dal ‘norm’ dan farklıydı? Oğur mu yoksa Ortak Türkçe mi daha ‘arkaik’? Oğur/Bulgarca, belki de MS 100-400 civarında, bir dizi fonetik değişiklik (örn. $z > r$, $*l\check{s}$ veya $*l\check{c} > l$) meydana gelmeden önce kopmuş olan Arkaik Türkçenin daha eski bir biçimini mi temsil ediyordu? Aynı bir “Para-Türk” dili (uzantısı) mıydı? Bunlar hâlâ tartışmalı konulardır.⁵¹ Her halükârda, dilin Oğur tipi, erken Moğolcadaki Türkçe alıntı kelimelerin ana kaynağıydı (örneğin, Mong. *ikere* “ikizler” < Oğuric **ikir* [> Macar. *iker*] / Ortak Tr. *ikiz*); bu etkileşim muhtemelen Xiongnu dönemi kadar erken bir zamanda meydana gelmiştir.⁵² Açıkça görülüyor ki, Oğurca konuşan kavimler V. yüzyıldan önce Moğolistan-Mançurya sınır bölgesinde yer almış olmalıdır⁵³ ve o dönemde Oğur-Ortak Türkçe ayrımı gerçekleşmiş

⁴⁹ P.B. Golden, “The Migrations of the Oğuz” *Archivum Ottomanicum* IV (1972), pp.45-47.

⁵⁰ Liu, CN, II, p. 591n.831, onu düzenli olarak "die Neun Stämme" olarak çevirir. Ayrıca bkz. Scharlipp, *Die frühen Türken in Zentralasien* (Darmstadt, 1992), p.82.

⁵¹ Dilbilimciler Türkçenin en eski dönemini M.Ö.3000-500 civarına tarihlerler. Yaklaşık MS 550'ye kadar süren bir sonraki Eski Türkçe aşamasında, Oğur biçimlerine dair kanıtlar (z için r , örneğin Oğur *tenger* - Ortak Türkçe *tengiz* "deniz" ve l için \check{s} **tâl-tâš* ‘taş’) ortaya çıkmaktadır. Bu özelliklerin kronolojik ayrıntıları hala belirsizdir ve iki grup arasında bazı örtüşmeler olduğu görülmektedir; yani Oğur'a özgü bazı özellikler, bazı Ortak Türk lehçelerinde de bulunabilir, ancak her zaman tam anlamıyla gerçekleşmez. Kısaca bkz. A. Róna-Tas, “The Reconstruction of Proto-Turkic and the genetic Question” in L. Johanson, É. A. Csató (eds.), *The Turkic Languages* (London, 1998), pp. 69,76-77 ve daha önceki kitabı *An Introduction to Turkology* (Szeged, 1991), pp. 24ff. Oğur, dağınık Tuna-Balkan Bulgarlarından bildiğimiz kadarıyla Batı Avrasya'da konuşulmaya devam etti (bkz. O. Pritsak, *Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*, Wiesbaden, 1955, T. Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara, 1987, Rašo Rašev, *Bülgarskata ezičeska kultura VII-IX vek*, Sofija, 2008, pp. 231-251) ve Volga Bulgarca yazıtlar (T. Tekin, *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, Ankara, 1988, M. Erdal, *Die Sprache der wolgabulgarischen Inschriften*, Wiesbaden, 1993). Dil bugün Çuvaşta varlığını sürdürmektedir. Doğudaki grupların Oğur konuşmaya devam etme ihtimali göz ardı edilemez, bkz. P.B. Golden, “Cumanica V: Basmils and Qıpçaqs” *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 15 (2006/2007), pp.27-29, 34-42.

⁵² Schönig, “Türkisch-Mongolische Sprachbeziehungen” *UJ N.F.* 19 (2005), pp.132ff and his: “Turko-Mongolic Relations” in Janhunen (ed.), *The Mongolic Languages*, pp. 404-410; Janhunen, *Manchuria*, pp. 187-189; Róna-Tas, “The Reconstruction of Proto-Turkic and the Genetic Question” in Johanson and Csató (eds.), *The Turkic Languages*, pp. 76-77. L. Ligeti, *A Magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpádkorban* (Budapeşte, 1986), pp. 431-434. Macarca, Oğur Türkçesi ile olan yakın etkileşimi nedeniyle bu terimlerin bazıları için önemli bir kaynak olmaya devam etmektedir.

⁵³ Janhunen, *Manchuria*, pp. 135-138, 146-147. Schönig, “Türkisch-Moğolistan Sprachbeziehungen” *Ural-Altaysche Jahrbücher* N.F. 19 (2005), pp. 140-141, bu temasları MS 2. yüzyıla kadar götürmektedir ve “Proto-Moğol Öncesi Halkları” Türk halklarının güneyine, Çin sınırlarının kuzeyindeki bozkırlara yerleştirmektedir. Bu bölge, daha önce de belirttiğimiz gibi, genellikle Erken Moğol olarak tanımlanan Xianbeilerin yönetimi altındaki bölgeydi (M.V. Krjukov et al., *Drevnie kitajcy v époxy Centralizovannyx imperij* Moskva, 1983, p.62) veya belki de aslında “Proto-Moğol Öncesi.” Bununla birlikte Xianbei, kısa “imparatorluk” dönemlerinde (Xiongnu'yu gölgede bıraktıkları MS 2. yüzyıl) Moğolistan'ın önemli bir kısmı üzerinde kontrole sahip olmasına rağmen, Batı Mançurya ile daha çok ilişkilendirilmektedir, bkz. Janhunen, *Manchuria*, p. 184. Alıntılarının da belirttiği gibi Türk halkları, Moğolca konuşan halklar ile Moğolistan-Mançurya sınırındaki Çin, İran ve Tohar halkları arasında kültürel araçlar olarak hizmet etmiştir. Xianbei'nin etnik kökenine gelince, çoğu zaman yapıldığı gibi, onların bir tür “Moğol” oldukları otomatik olarak varsayılmaz. Gerçekten de yakın zamanda yapılan bir çalışma (A. Vovin, “Some Thoughts on the Origin of the Old Turkic 12-year Cycle” *Central Asiatic Journal* 48 (2004), p. 130), onların ‘Moğolca konuşmaları dışında farklı bir tarz’ı olduklarını ileri sürmektedir. Juha Janhunen, “Para-Mongolic” in J. Janhunen (ed.), *The Mongolic Languages* (London-New York, 2003), pp. 391-392, Xianbei'nin, Güney Mançurya ve Kuzey Moğolistan'daki Donghu'ların (“Doğulu Barbarlar”) bir kısmı veya çoğu için “genel” bir isim (yaklaşık MS 300'e kadar) olarak hizmet ettiği konusunda uyarılmaktadır; daha sonraları, bu bölgedeki halklar ‘Moğol’ veya ‘Para-Moğol’ olarak tanımlanabilmektedir. Janhunen (p. 392) bu ‘grupların’ ‘dil açısından homojen’ olmadığını belirtmektedir. Onlar, kesinlikle onun ‘Para-Moğolca’ olarak terimlendirdiği ilişkili bir dal ve Proto-

olmalıdır.

Bu yazışmalar, erken Türkçe konuşan topluluğun çeşitli göçlerden önce doğuda, Moğolca konuşanların yakınında bulunduğu bir başka kanıttır.

Bu Oğur grupları, hakkında biraz bilgi sahibi olduğumuz en eski Türk halklarından bazılarını temsil etmektedir. Hiçbiri *Türk* etnik adını taşııyordu. Oğur'un vatani açık şekilde doğudadır. Özellikle, Bizans kaynağı Priskos (d.410?/420?, ö.472 sonrası), Oğur kavimlerinin Konstantinopolis'in etki alanına girdikleri Pontus Bozkırlarına göçünün İç Asya'da başladığını, Avarların yayılmacı faaliyetlerinin yaklaşık 450'de tetiklediğini rapor etmektedir.⁵⁴ Bundan hemen önce Oğur kabilelerinin Kazak bozkırlarında ve Batı Sibirya'da yaşadığı ve oraya belki de Xiongnu'nun son zamanlarında daha doğudaki noktalardan gelmiş oldukları anlaşılmaktadır. O zamanlar Ugor halklarıyla zaten bağlantıları olmuş olabilir.⁵⁵

Göçleri sırasında, Oğur gruplarının, Güney Sibirya ve Kuzey Moğolistan'dan Batı Avrasya Bozkırlarına kadar Avrasya boyunca bir yay şeklinde uzanan daha büyük, gevşek ve hala belirsiz bir göçebe kabileler konfederasyonunun parçası olduğu görülmektedir: Çin kaynaklarında (EMC *t^het-lək)⁵⁶ *Tiele* (yukarıda belirtilmiştir). Çince transkripsiyon, göçebelerle çok yakından ilişkili olan taşınabilir konutlar için (*tegrek⁵⁷) 'yük arabası' anlamına gelen "Altayca" bir terimi gizlemiş olabilir.⁵⁸ *Tiele*, erken Türk halklarıyla ilişkilendirilen isimlerden biri olan *Dingling* (EMC teŋ-ŋ) köken isminin daha sonraki bir adı (veya varyantı) gibi görünmektedir.⁵⁹ Dingling/*Tiele*, MÖ II. yüzyılda Xiongnu'nun kuzeyinde -Kuzey Moğolistan'da ve İrtiş Bölgesinde- Baykal Gölü ve Orta Yenisey'e kadar uzanan bölgede ortaya çıkmıştır.⁶⁰ *Tiele* birliği Türk gruplarının yanı sıra Moğolları da içeriyordu. Onlar zorla Xiongnu birliğine getirilmişler ve serkeş topluluklar olarak kalmışlardır. 350'den sonra İranlı göçebelerin yerini alarak Kazak bozkırlarının büyük bölümünü ele geçirdiler ve 460'tan sonra da gördüğümüz gibi onların Oğur grupları Karadeniz Bozkırlarına yerleştiler.⁶¹ *Tiele*, Türk İmparatorluğu'na katılmadan önce bir dizi yönetim oluşturmuştur.

Moğolca içinde alt dallara ayrılan Pre-Proto-Moğol dilinin çağdaş konuşmacılarından oluşmaktadır. İkincisi, diğerlerinin arasında, Tabğaç ve Qitan'ı içermektedir. Ayrıca bkz. C.Schönig, 'Turko-Mongolic Relations', in Janhunen (ed.), *The Mongolic Languages*, pp. 405-406.

⁵⁴ Blockley/Priscus, II, pp. 344/345.

⁵⁵ V.F. Gening, A.X. Xalikov, *Rannie bolgary na Volge* (Moskva, 1964), p. 142-147; Tartışmaya bkz. Czeglédy, "From East to West" *AEMAE* III (1983), p. 97-103.

⁵⁶ Pulleyblank, *Lexicon* pp. 184, 308.

⁵⁷ Clauson, *ED*, p.485, belki de "araba" için Altayca bir terim olabilecek *tegrek'in (Türkçe *tegrek* "jant, halka" ve dolayısıyla "tekerlek") bir karşılığıdır (krş. Moğl. *tergen*, *telegen*, *terge*). Ayrıca bkz. S. Starostin, A. Dybo, O. Mudrak, *Etymological Dictionary of the Altaic Languages* (henceforth *EDAL*, Leiden, 2003), II, p. 1360 *teğá "yuvarlak" Mongo. *tög/körig, Turk. *deg-/dög-/ *dog-, Jpn. *tánka, Kor. *thi-/thə-: Proto-Mong. *tögörig "yuvarlak," Old Turk. *teğirmi* "daire/ halka" Mod. Turk. Tat. *tügäräk*, Kırgız. *teğerek* "daire/ halka" vb. Ayrıca (II, p. 1433) *t'iarke "yük arabası/taşımıcılık aracı": Tung. *turki, Mong. *terge, Kor. tärkó: Proto-Mong. *terge "araç" bulunmaktadır.

⁵⁸ "Yük arabaları"nın Türk göçbeleriyle anlamsal ilişkisi, *Tiele* ve daha sonra onlardan türeyen Uygurlar için kullanılmış Çince terimlerden biri olan Gaoche/Gaoju "Yüksek Yük Arabaları" tanımlamasıyla ortaya çıkmaktadır, bkz. P. Boodberg, "Three Notes on the T'u-chüeh" in *Selected Works of Peter A. Boodberg*, ed. A. Cohen (Berkeley, 1979), pp. 354, 356; J. Hamilton, "Toquz Oguz et On Uyyur" *Journal Asiatique* (1962), pp. 25-26; Pulleyblank, "The Chinese and Their Neighbors" in Keightley (ed.), *Origins*, p. 448; Czeglédy, "From East to West:" *AEMAE*, III (1983), p. 64. Avrasya göçbelerinin bu ilişkileri, Greko-Romen kaynaklarına da yansımıştır, bkz. *Hamaxobii* (Ἀμαξόβιοι) 'those who live in carts', Aalto, Pekkanen, *Latin Sources*, I, p. 20.

⁵⁹ Pulleyblank, "Why Tocharians?" *The Journal of Indo-European Studies* 23/3-4 (1995), p. 417 and his "Early Contacts Between Indo-Europeans and Chinese" *International Review of Chinese Linguistics* 1, no.1 (1996), p.15, Dingling > *Tiele* ile onlardan "ortaya çıkan" Uygurları doğrudan birbirine bağlamaktadır.

⁶⁰ T. Senga, "Az onogurok a kínai forrásokban" *Uralica* 5 (1980), pp. 105-106.

⁶¹ Tartışmaya bkz. Golden, *Introduction*, pp. 94-95.

Tiele kökenli Uygurlar 744 yılında Kağanlığın başına geçince, Hükümdarları Böğü Kağan'ın (759-779) yazıtında daha eski iki Uygur Krallığının varlığından bahsetmişler ve böylece Türklerin geçmişlerinin seçkin bir kraliyet soyuna sahip olduğunu iddia etmişlerdir.⁶²

Tiele'den ve onların çeşitli kollarından söz etmemin nedeni, onların erken dönem Türk devletinin çoğu zaman asi de olsa önemli bir bileşeni haline gelmeleridir. Aynı zamanda bize, Türk halklarının tamamını olmasa da çoğunu birleştirecek olan devletin kurulmasından önceki dönemde bazı Türk topluluklarının dağılımı hakkında da fikir veriyor olmalarıdır.

Türklerin Kadim Vatanı

Modern Türk dilleri, Orta Çağ-erken modern zamanlarında yüksek derecede karşılıklı anlaşılabilirliği koruyan ortak bir dilden türemiş gibi görünmektedir (Oğur kökenleriyle Çuvaşça ve Yakutça -uzun bir süre izole edilmiş- oldukça farklı bir tarihe sahiptirler).⁶³

Böylece, el-İştâxârî (X. yy ortalarında bir coğrafi eserin yazarı), 'Türklerin hepsi, örneğin Tuğuzguzz (Toquz Oğuz), Xirxîz (Qırğız), Kîmâk (Kimek), Guzz (Oğuz) ve Xarlux'un (Karluk) bir (ortak) dili vardır ve birbirlerini anlarlar.'⁶⁴ Maḥmûd al-Kâşğarî (yaklaşık 1077), *Compendium of the Turkic Languages (Dîvânü Lügâti't Türk)*, yalnızca lehçe ve bölgesel farklılıklara (ve ayrıca Türkleşmeye başlayan gruplara) dikkat çekmektedir.⁶⁵ Daha genel bağlamda, Türkçenin, Korece ve Japonca ile olası bağlantıları olan Moğolca ve Mançu-Tunguzcayı da içeren Altay dil grubunun bir parçası olduğu düşünülmektedir. Türklerin ilk vatanı/ 'Urheimat'ı araştırılırken bu husus dikkate alınmıştır. Altay Teorisi sorunsuz değildir. Bu ilişkinin genetik bağlara mı dayalı olduğu yoksa uzun süredir devam eden ödünçleme ve etkileşim bağlarının (dilsel benzeşme, alansal fenomenler) sonucu mu olduğu önemli ve hala tüm hararetiyle tartışılan bir soru olmaya devam etmektedir.⁶⁶ Bazı dilbilimciler Altay dillerinin

⁶² Bkz. S. G. Kljaštornyj, "Nadpis' uygurskogo Begju-kagana v Severo-Zapadnoj Mongolii", in B.B. Piotrovskij and G.M. Bongard-Levin (eds.), *Central'naja Azija. Novye pamjatniki pis'mennosti i iskusstva* (Moskova, 1987), pp. 28-30.

⁶³ Şu anda Türkçeyi oluşturan çeşitli dillerin sınıflandırılması bilimsel bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Literatürün göstergesi olan en güncel araştırmalar için bkz. T. Tekin, 'Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni bir Tasnifi' *Erdem*, 5/13 (Ocak, 1989), pp. 129-139, 141-168; N.Z. Gadžieva, "Tjurkskie jazyki" in E.R. Tenişev (ed.), *Tjurkskie jazyki* (Bishkek, 1997), pp. 18-23 in the series *Jazyki mira* edited by the late V.N. Jartseva and others (Moskva-Bishkek, 1997-2000) and E.R. Tenişev (ed.), *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov. Regional'nye rekonstrukcii* (Moskva, 2002), pp.713-737. Ahmet B. Ercilasun (ed.) *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara, 2007)'de yirmi kadar dil listelenmektedir.

⁶⁴ Al-İştâxârî, *Kitâb Masâlik wa Masâlik*, ed. M.J. de Goeje (Leiden, 1870), p 9.

⁶⁵ Maḥmûd al-Kâşğarî, *Compendium of the Turkic Dialects. Dîvân Luyât at-Turk*, ed. trans. R. Dankoff in collaboration with J. Kelly, *Sources of Oriental Languages and Literatures*, 7 (henceforth: Kâşğarî /Dankoff, Cambridge, Mass., 1982-1985), I, pp.70 ('mızrak atma' becerisinin yanı sıra Türk lehçeleri hakkındaki bilgisinin mükemmelliği, konuşmasının zarafaeti ve eğitiminin derinliğiyle övünen), 82, ('Türkler köken olarak yirmi kabiledir), hepsi 'Nuh'un oğlu Yafet'in oğlu Türk'ün soyundan geliyor, böylece okuyucularının anlayışlarına uyan bir soyağacı sağlamaktadırlar).

⁶⁶ Başlıca konuların mükemmel bir özetini Janhunen, Manchuria, pp.237ff'de bulabilirsiniz. Starostin et al., *EDAL*, I, pp. 11-236, Altayca ilişkilerine dair iddialarını sunmuşlar ve Proto-Altay dilinin MÖ. VI. binyıl sularında 'Türk-Moğol, Tunguz-Mançu ve Kore-Japonca' halinde ikiye ayrıldığı sonucuna varmaktadırlar (p. 236). 'Türk-Moğol' ise yaklaşık olarak MÖ IV. binyılda bölünmüş durumdadır. J.H. Greenburg, *Indo-European and its Closest Relatives. The Eurasiatic Language Family*, I, *Grammar* (Stanford, 2000), esp. pp.11ff'de Altay genetik ilişkisine dair mevcut tartışmayı da sunmaktadır. B. Kempfinki oldukça eleştirel bir inceleme, Starostin et al. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 61/3 (2008), pp. 403-408. Ayrıca bkz. M.I. Robbeets, *Is Japanese Related to Korean, Tungusic, Mongolic and Turkic?* (Wiesbaden, 2005), *Ural-Altische Jahrbücher* N.F. 21 (2007) pp.274-279.yayınlanan bir incelemede R. A. Miller tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Ancak Miller, *In in his Japanese and the Other Altaic Languages* (Chicago, 1971) adlı eserinde böyle bir ilişkiyi desteklemektedir. J. Patrie, *The Genetic Relationship of the Ainu Language* (Honolulu, 1982), Ainu'yu Altay "ailesine" ekleyecektir.

daha geniş bir dil ailesinin ('Ural-Altay', 'Nostratik' veya 'Avrasyatik') parçası olabileceğini öne sürmektedir. Diğerleri ise, bu bağlantıların yakınlaşmanın bir sonucu yani uzun süreli yoğun etkileşim ve ödünç almanın ürünü olduğunu düşünmektedirler.⁶⁷ Ancak henüz diğerleri, bir 'aile', kaynaşmış veya başka türlü bir 'Altay'ın varlığını inkar etmektedirler.⁶⁸ 'Altay dil ailesi' fikrini kabul edenler, 'Altay hipotezi'nin zorluklarını Proto-Altay dilinin erken parçalanmasından (MÖ VI. binyılın sonları) ve Altaycanın en eski yazılı kalıntılarının (Orhon yazıtları Türkçesi) nispeten modern olması yanında sadece VIII. yüzyılın başlarına tarihlendiği gerçeğinden kaynaklandığını açıklamaktadırlar.⁶⁹ Bu diller arasındaki ilişkilerin niteliği ne olursa olsun, erken dönemlerde iletişim halinde oldukları açıktır ve bu, Türkçe konuşan halkların kökenleri hakkında önemli bir ipucudur. Türkçe dışındaki bu dillerin en eski vatani Mançurya⁷⁰ görüldüğünden, erken Türk halklarının büyük olasılıkla bu bölgenin yakınında yaşadığı sonucu çıkmaktadır. Yukarıda belirtilen, Moğolcadaki erken Türkçe ödünçlemeler, bu yakınlık noktalarının nerede konumlandığına dair bazı ipuçları vermektedir.

Türkçenin sözlüksel malzemesi, Türk halkına ait ilk anavatanın konumuna ilişkin ipuçları sunarak, bu bölgenin topografyası, florası ve faunası hakkında kanıtlar sağlamaktadır.⁷¹ Kara elverişli (*qar*) 'kar', (*tolı*) 'dolu', (*buz*), (*sis*) ve (*yağmur yağ-*) etkisi soğuk bir kuzey ikliminin bulunduğu bir yerdi ve kar 'kasırgaları (ya da kum, *qasurqa*, *qasırqu*) bilinmiyor değildi. 'Kar fırtınaları'nın (*tipü veya tüpi*, *qâd* > *qay*, *borağan*⁷²) yanı sıra diğer aşırı ve sert hava koşulları da vardı. Akarsu vadilerinin (*öz*) etrafında dağlar (*tqğ*, *qır*⁷³), masif kayalar veya kaya yığınları (*qorum*), uçurumlar (*qaya*), ormanlar ve yoğun çalılıklar (*orman*⁷⁴, *yış*), ormanlık veya çalılıklar (*bük*⁷⁵), vadiler (*yar*), düzlükler ve ovalar veya bozkırlar (*yazı*, *qayır*), bazı yerlerde kumlu (*qum*), bazı yerlerde bataklık veya tuzluk bataklık (*qaq*) olan ve içinden nehirlerin geçtiği (*ögüz*, *yırmaq* 'büyük nehir', *özen* 'dere') ve göllerden oluşan bir ülkeydi (*köl*). Daha büyük su kütleleri de bilinmiyor değildi (*teñiz/tengiz* "deniz", *talay* "okyanus, deniz").⁷⁶ Bölgede bol miktarda 'vahşi av' (*keyik*⁷⁷) vardı; örneğin, *elig* ('karaca'), *buğu*

^{67.1} Janhunen, *Manchuria*, p. 238; A. Róna-Tas "The Reconstruction of Proto-Turkic and the Genetic Question" in L. Johanson and É. Csató (eds.), *The Turkic Languages* (London-New York, 1998), pp. 67-80.

(Orijinal çalışmada 67. Dipnot, muhtemelen baskı hatası sebebiyle 2 kez 67.madde başıyla verilmiştir, bu sebeple 67. dipnot altında verilen bilgiler, diğer dipnotların sıralamasını kaydırmamak adına tek başlık altında toplanarak orijinalindeki sırasıyla 67 ve 67.1. madde başı şeklinde aktarılmıştır).

⁶⁷ Janhunen, *Manchuria*, pp. 237-242; D. Sinor, "The Problem of the Ural-Altai Relationship" in D. Sinor (ed.), *The Uralic Languages* (Leiden, 1988), pp. 706-741; J.H. Greenberg, *Indo-European and its Closest Relatives. The Eurasiatic Language Family* (Stanford, 2000, 2002), esp. I, pp. 11ff; A.B. Ercilasun, *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (Ank, 2004), pp. 17-32.

⁶⁸ Bkz. C. I. Beckwith, *Koguryo. The Language of Japan's Continental Relatives*, (Leiden, 2004), pp. 184-194; A. Vovin, 'The End of the Altaic Controversy', *Central Asiatic Journal*, 49/1 (2005), pp.71-132.

⁶⁹ Starostin et al., *EDAL*, I, pp. 234-236. Ayrıca bkz. Miller, *Japanese and the Other Altaic Languages*, pp. 3-4 (Japonca materyal 8. yüzyılın sonlarından geliyor olabilir).

⁷⁰ Janhunen, *Mançurya*, p. 238. Ayrıca bkz. Beckwith, *Koguryo*, p. 8ff. Koguryo'nun Kore'ye ve Kuzeydoğu Çin'e kadar uzanması. Kljaštornyj tarafından öne sürülen farklı bir bakış açısı için aşağıya bkz.

⁷¹ "Proto-Türklerin" yeniden yapılandırılmış söz dağarcığı için bkz. E.R. Tenişev (ed.), *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov. Leksika* (henceforth *SIGTJaz. Leksika*, 2nd ed. Moskva, 2001), pp. 724ff. Bu terimlerin birçoğu için ayrıca bkz. Clauson, *ED*, and E. V. Sevortjan et al., *Étimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov* (henceforth *ÉSTJaz*, Moskva, 1974-ongoing, currently up to the letter "S," volumes are noted by the letters with which they deal).

⁷² İkincisinin en erken Orta Kıpçak'ta olduğu kanıtlanmıştır, bkz. R. Toparlı et al., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (Ank, 2003), p. 38: *burğan*, Sevortjan, *ESTJaz*. "B," pp. 189-192'deki tartışmaya bakınız.

⁷³ Eski Türkçede *qır*, "ayrı bir dağ veya dağ bloğu, yüksek yer" anlamına geliyordu. Oğuz dilinde ova, bozkır anlamlarına gelmiştir bkz. Clauson, *ED*, p. 641.

⁷⁴ Bu Hint-Avrupa Toharcadan eski bir alıntı olabilir, bkz. Tenişev (ed.), *SIGTJaz. Leksika*, p. 110.

⁷⁵ Clauson, *ED*, p. 324,

⁷⁶ Muhtemelen Çince'den bir alıntıdır, bkz. Clauson, *ED*, p. 502.

⁷⁷ Başlangıçta "vahşi, dört ayaklı oyun" anlamına geliyordu, bkz. Clauson, *ED*, p. 753.

(‘[erkek] geyik’⁷⁸), *sıgın* (‘geyik’), *buñğaq/muyğaq/mungaq* (dişi sıgın⁷⁹), *ıvıq* (‘ceylan’), *yegeren* (‘antilop’), *bulan* (‘geyik’), *qulan* (‘yaban eşeği/ onager’), *tonguz* (‘yaban domuzu’), *arqar* (dağ koyunu/ koç), *teyiñ* (‘sincap’), *koğan*, *tabuşqan* (‘tavşan’), *kiş*⁸⁰ (‘samur’), *qama*⁸¹ (‘kunduz’), *tilkü* (‘tilki’) yanı sıra aslanlar (*arslan*), kaplanlar (*bars*⁸²) ve panterler (*irbiş yolbars*) gibi yırtıcı hayvanlar da bulunmaktadır. Proto-Türklerin takip ettiği kırsal göçebe ekonomisiyle yakından bağlantılı, evcilleştirilmiş hayvanlar için geniş bir kelime dağarcığı vardır: atlar (*at* yanı sıra *adğır* ‘aygır’, *bé*, *biye* ‘kısırak’, *qısraq* ‘genç kısırak’, *baytal* ‘hadım edilmiş kısırak’, *qulun* ‘iki yaşına kadar tay’ vb.), sığır (*uđ*), inekler (*iñek*, *sığır* ‘süt ineği’), öküzler (*öküz*⁸³), koçlar ve koyunlar (*qoç*, *qoyn*, *qozı* ‘kuzu’), deve (*teve*, *buğra* ‘erkek deve’, *ingen* ‘dişi deve’), eşek (*eşkek*), domuz (*čuçqa*), köpekler (*ıyt*, *köpek*, *qançiq* ‘dişi köpek’, *eker* ‘kurt köpeği’), kediler (*pişik*, *çetük*, *maçı*). Ayrıca, bazıları muhtemelen avlanmak için insanlar tarafından eğitilmiş olan bazı farklı şahin türleri (*toyğan [toğan]*, *laçın*, *toğrı*) ve diğer kuşlar (örneğin, *bürküt* ‘altın kartal’), sürüngenler, balıklar ve böcekler için de çok sayıda kelime vardır. Ayrıca ağaçlar için de zengin bir kelime dağarcığı bulunmaktadır (*terek* ‘kavak’, *toğaraq* ‘ak kavak’, *emen* ‘meşe’⁸⁴ *qağın* ‘huş ağacı’, *qağı* ‘çam’, *bōš* ‘sedir’, *kebrüç* ‘dişbudak ağacı’ **yeruk*⁸⁵ ‘kızıl ağaç’ yanı sıra meyve veren ağaçlar, bitkiler vb. örneğin *yımurt* ‘kiraz ağacı’), tahıllar (*tariğ* ‘tahıllar, darı’, *yögür* ‘darı’, *qoñaq* ‘büyük buğday (yarma)’), *buğday* ‘buğday’, *arpa*⁸⁶ ‘arpa’ vb. tarıma aşinalığın göstergesidir; (*tarlağ* ‘sürülen tarla’, *azal* ‘tahtalı pulluk’, *sarpan* ‘pulluk’, *orğaq* ‘tırpan’ vb). Pastoral göçebelik büyük olasılıkla hayvancılığın baskın ekonomik faaliyet haline geldiği tarım topluluklarında evrilmiştir. Bu kadim (ve bazen yeniden yapılandırılmış) söz dağarcığına yansıyan günlük yaşamın diğer yönlerine dayanarak, Proto-Türk anavatanının Sayan-Altay Bölgesinin güneydeki Tayga-Bozkır Bölgesine yerleştirilmesi tartışması yapılmıştır.⁸⁷ Başka bir durum ise, Karşılaştırmalı Türkçe çalışmalar serisinde, yeniden yapılandırılan ağaç adlarına dayanarak tamamlayan yazarlar, erken Türkçe konuşan topluluğun Ordos Bölgesinde de bir noktada yaşamış olması gerektiği sonucuna varmıştır.⁸⁸ Bunlar, gördüğümüz üzere, *Türk* köken adını

⁷⁸ Bkz. Starostin et al., *EDAL*, II, p. 1102: Altaic **pōgV*.

⁷⁹ Clauson, *ED*, p. 772 ‘dişi maral geyiği’

⁸⁰ According to Starostin et al., *EDAL*, I, p. 817, **kıl* < **k’i* ūla ‘samur, sincap’ a kadar uzanmaktadır.

⁸¹ Görünüşe göre ödünç alınmış bir kelime (bkz. Sevortjan, *ÉSTJaz* “K” “K”, p. 242.

⁸² Bu İran dilinden alınan eski bir kelimedir, bkz. Clauson, *ED*, p. 368; Sevortjan, *ESTJaz*. “B”, pp. 68-70.

⁸³ Clauson, *ED*, p.120, bunun Toharca alıntısı olduğundan "neredeyse" emindi. Türkçeden Moğolcaya *hüker* olarak geçmiştir. Ancak orijinalin başka bir Hint-Avrupa kaynağı olduğu öne sürülüyor: **püker*/**pökür*, bkz. Lat *pekus*, gen. *pectoris* (M. de Vaan *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden, 2008, p. 454: *pecū* ‘topluluk, sürü’, *pecus* ‘çiftlik hayvanları, besi hayvanları’) muhtemelen > **füker* > *hüker* vb. Ayrıca bkz. A.M. Ščerbak, *Rannie tjurksko-mongol’skie jazykovye svjazi (VIII-XIV vv.)*, (Sankt-Peterburg, 1997), pp. 52, 131.

⁸⁴ Orta Türkçede not edilmiştir, bkz. R. Toparlı et al. (eds.), *Kitâb-ı Mecmû-i Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* (Ank, 2000), pp. 9,105 (Arabic ms. 8b). Bugün Qazaq, Qırğız, Noğay, Qumıq, Qaraçay-Balqar, Qaraim (*emen*), Tatarca, Başkir (*imän*) Özbekçe, Uyğur (*emän*) ve Çuvaş *yuman/yoman*’da bulunur (ayrıca bkz. M. Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* (Helsinki1969), p. 42). Mod. Turk. *Meşe* Farsçadan alınmıştır. *bîsha* ‘orman, odun,’ Tenişev (ed.), *SIGTJaz. Lexika*, p. 125; H. Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Ankara, 1999), p.293. According to Starostin et al., *EDAL*, I, p.736, Altaycının farklı kök biçimleri vardır: **kułap*: PTung. **kolopo-kta* ‘bir tür ağaç,’ PJpn **kásipà* ‘meşe ağacı,’ PKor. **kàrap* ‘meşe ağacı’, I, p.857, Alt. **k’usa* ‘a k. ağaç (sedir, meşe), PTung. **xusi-kta* ‘meşe palamudu, meşe, büyük ceviz, PMong. **kusi* ‘sedir, mazı’, PJpn. **kasi* ‘*Quercus acuta* Thunb.’

⁸⁵ Starostin et al. *EDAL*, II, p. 1542: **žj aru(kV)* ‘yapraklı ağaç, kızılâğaç’ P. Turk. **jerük* ‘kızılâğaç, sedir’ vb.

⁸⁶ Hint-Avrupa dilinden alıntı bir kelime, bkz. X. Tremblay, "Grammaire comparée et grammaire historique: quelle réaité est reconstruite par la grammaire Compare", in G. Fussman, J. Kellens, H.-P. Francfort, X. Tremblay, *Aryas, Aryens et Iraniens en Asie Centrale*, Collège de France. Publications de l’Institut de civilization indienne, 72 (Paris, 2005), p. 128: *h2élbhi/n* ‘orge (blanche) > İran **arbā* > Türkçe. *arpa*.

⁸⁷ Tenişev (ed.), *SIGTJaz. Lexika*, p. 732. Memiş, *Eskiçağda Türkler*, p.39.

⁸⁸ É. R. Tenişev and A.V. Dybo (eds.), *Sravnitel’no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov. Pratiurkskij*

taşıyan bir halkın ortaya çıktığı bölgelerdir. Diğer bilim adamları anayurtların batıda Hazar; doğuda ise Trans-Baykal'a kadar uzandığını öne sürmektedirler.⁸⁹ Sayan-Altay Bölgesini Türk Urheimat/Anayurdu olarak kabul eden bazı bilim adamları, yine de Eski Mezopotamya'daki Türk gruplarını yerleştirme ve Türkçeyi Sümer, Hurri, Etrüsk ve İskit diliyle ilişkilendirme girişimlerinde bulunmuşlardır (yukarıya bakın). Bu sonuncu bağlantılar son derece sorunlu olmayı sürdürseler de Proto-Türklerin Uralca⁹⁰, Hint-Avrupa⁹¹ ve Yenese dili (Kettice)⁹² gibi bazı Paleo-Sibirya dilleriyle temas halinde olduğunu düşünebiliriz. Hint-Avrupa İskit-İranlılar, Moğolistan ve Güney Sibirya'da⁹³ (ve belki de Batı Sibirya Bölgelerine kadar uzanan) onların komşularıydı (ve muhtemelen atalarıydı). Doğu Türkistan/Sincan'da, ilk Türkler hem Doğu İran hem de Toharca konuşan halklarla etkileşim içindeydi. İkincisi, MÖ I. binyılda Hint-Avrupa dillerinin batı bölgesinden modern Kuzeybatı Çin'in Sincan Bölgesine gelen, birbirleriyle ilişkili Hint-Avrupa dilleri grubundan oluşmaktaydı. Bu diller VIII. yüzyıla kadar konuşulmaya ve yazılmaya devam etmiştir. Daha sonra Doğu Türkistan, -şimdi Sincan- olan bu eski nüfus büyük ölçüde Türkleştirilmiştir.⁹⁴

İster genetik ister bölgesel olsun bu bağlantılar, Türk tarihinin en erken dönemlerini (her ne kadar en erken dönemleri olmasa da) açıkça, İç Asya'ya ve büyük olasılıkla bu bölgenin doğu kesimlerine yerleştirmektedir. Türkçenin ilk ana vatanının Batı Mançurya sınır bölgelerindeki halklarla da temasları dolayısıyla Güney ve Doğu Moğolistan⁹⁵ ihtimali olabilirken, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japonca, Güney Mançurya ve komşu bölgelerden ortaya çıkmış gibi görünmektedir.⁹⁶ Daha önce de belirtildiği gibi, Moğol-

jazyk-osnova. Kartina mira prajurkaskogo étnos po dannym jazyka (Moskva, 2006), pp. 372-434.

⁸⁹ Golden, *Introduction*, pp.124-127'deki literatür özetine bakınız.

⁹⁰ Türkçedeki olası Ural dilinden alıntılar için bkz. D. Sinor, "Samoyed and Ugric Elements in Old Turkic" *Harvard Ukrainian Studies* 3-4 (1979-1980), pp. 768-773 ve "The Origin of Turkic *Baliq* 'Town'" *Central Asiatic Journal* 25 (1981), pp. 95-102.

⁹¹ T. V. Gamkrelidze and V.V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans*, trans. J. Nichols, ed. W. Winter, Trends in Linguistics. Studies and Monographs, 80 (Berlin-New York, 1995), I, pp. 494-495, 539, 550, 565,

831-833.

⁹² İkincisinin unsurları muhtemelen erken Orta çağda Kırgızlar tarafından asimile edilmekteydi. Kettic halklarının asimilasyonu modern zamanlara kadar devam etmiştir, bkz. K.H. Menges, *The Turkic Languages and Peoples* (2nd, Wiesbaden, 1995), p. 36; J. Forsyth, *A History of the Peoples of Siberia* (Cambridge, 1992), pp. 19-23.

⁹³ Arkeoloji literatürünün iyi bir özeti için bkz. Di Cosmo, *Ancient China and its Enemies*, pp. 32-37. E.E. Kuz'mina, *The Origin of the Indo-Iranians*, ed. J.P. Mallory (Leiden, 2007), pp.63-66, E.E. Kuz'mina, *The Origin of the Indo-Iranians*, ed. J.P. Mallory (Leiden, 2007), pp.63-66, Türk yurt'unun (şu anda İngilizce, Rusça ve diğer dillerde Türk göçebelerinin "çadırını" ifade eden teknik bir terimdir aslında "barınma yeri, mesken" anlamına geldiğini öne sürmektedir. Bkz. Clauson, *ED*, p. 958) kökeni Orta Asya Hint-İranlılarının "proto-yurtlarına" dayanmaktadır.

⁹⁴ S. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia. The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, trans. M.W. Thompson (Berkeley, 1970); E.A. Novgorodova, *Drevniaja Mongoliia* (Moskva, 1989), pp. 316-321; J. P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans* (London, 1989); pp. 56-63. Mallory and Mair, *The Tarim Mummies*, modern Sincan'ın antik Hint-Avrupa nüfusunu ayrıntılı olarak ele almaktadır. Ayrıca bkz. E.W. Barber, *The Mummies of Urumchi* (New York-London, 1999). Ayrıca bkz. X. Tremblay, *Pour une histoire de la Sérinde* (Wien, 2001), pp. 29-46, Sincan dilleri üzerine. Hami, Beşbalıq (Türkçe bir toponim) ve Turfan'ın önemli alıntılarını (p.45) "450'den beri Türkleşmiş ve Çinlileşmiş" olarak değerlendirmektedir.

⁹⁵ Janhunen, *Mançurya*, p. 238. Róna-Tas, "Reconstruction" in Johanson and Csató (eds.), *The Turkic Languages*, p. 68 'son habitat', yani Türkçe konuşanların dil toplulukları dağılmadan önce işgal ettikleri bölgeyi 'batı ve orta Sibirya ile onun güneyindeki bölgeye' yerleştirmektedir.

⁹⁶ Janhunen, *Mançurya*, pp. 242-242, Proto-Moğol Öncesi ve Proto-Bulgarca Öncesi (yani Oğur) arasındaki bu "yoğun temasların" Xiongnu öncesi dönemde başladığını görmektedir. Ayrıca şu sonuca varmaktadır: "Geleneksel Altay külliyyatı, üç ayrı genetik varlık arasındaki karmaşık alansal ilişki ağını yansıtmaktadır. Bunlardan yalnızca Moğolca ve Tunguzcanın muhtemel genetik bir akrabalığa sahip olduğunu düşünmektedir (pp. 251-252).

Mançurya sınır bölgeleri, Altay teorisine nasıl bakılırsa bakılsın, Türk dilleri ile diğer Altay dilleri arasındaki olası erken temas bölgeleridir. Ancak Türklerin bu bölgenin yerlisi olup olmadığı belli değildir. Belki de Hint-Avrupa ve Urullarla ilk temaslarının olduğu daha kuzeydeki (Trans-Baykal-Güney Sibirya) veya batıdaki noktalardan Moğol-Mançurya sınır bölgelerine doğru genişlemişler miydi? Elbette, tersi de aynı derecede mümkün olabilir. Bunlar daha fazla aydınlatılmayı bekleyen konulardır. Burada bizim için önemli olan, eski Türkçe konuşanların diğer Altay halklarıyla (özellikle Moğolca konuşanlarla) yakın temas halinde olması ve bunun Moğol-Mançurya Bölgesinde gerçekleşmesidir.

Çoğunlukla biraz farklı olan başka yeniden yapılandırmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Sergej Kljaštornyj, en erken "Altay" kabilelerini, Sibirya'nın güney bölgesi boyunca 'Yenisey ile Pasifik Okyanusu arasında- Moğolistan, Mançurya ve günümüz Kuzey Çin eyaletlerinde' uzanan "devasa bir bölgede" konumlandırmaktadır.⁹⁷ Bu yeniden yapılandırmada, Proto-Türk-Moğol ve Proto-Mançu-Tunguz gruplamaları, MÖ II-I. binyıllar süresince ortaya çıkmıştır. Daha sonra, MÖ I. binyıl süresince Proto-Türk ve Proto-Moğol dil toplulukları, Baykal Gölü'nden Ordos'a, Orta ve Doğu Moğolistan'daki Türk dilleriyle, Kuzey Mançurya ve Doğu Moğolistan'daki Moğolca tamamen farklılaşmıştır. Batılarındaki bölgeler doğrudan temas halinde oldukları Hint-Avrupalılar -yani İrânlılar- tarafından işgal edilmiştir.⁹⁸

Büyük ölçüde dilsel kanıtlara dayanan çeşitli yeniden yapılandırmalar, erken Türk dili topluluğunun batı ve kuzeybatıda Hint-Avrupa, Ural ve Yenisey dilleriyle ve doğularında ise Moğolcayla temas kurdukları bir bölgede olması gerektiğine dair az çok uyumdan söz edilebilmektedir. Bu, ileri sürüldüğü gibi, büyük olasılıkla Moğolistan'a kadar uzanan Altay çevresindeki Güney Sibirya'nın orman-bozkır bölgesindeydi; burada Hint-Avrupalılardan atlı kültür ve kırsal göçebelik unsurlarını da almış olabilirler.⁹⁹ 'Marjinal ekolojik alanları işgal eden çiftçiler arasında ikincil bir gelişme olan'¹⁰⁰ pastoral göçebelik, MÖ 4800'den sonra Ponto-Hazar bozkırlarında meydana gelen atın evcilleştirilmesiyle yakından ilişkilidir.¹⁰¹ Bu, Ural Dağları'nın batısına yerleştirilmiş olan ve batıya doğru Güney Rusya-Ukrayna Bozkırlarına ve güneye doğru Kafkasya'ya uzanan Hint-Avrupa Urheimat/anavatanının çekirdeği idi.¹⁰² Daha sonra, ağır süvariler gibi askeri yenilikler, Hint-Avrupalılardan (Doğu İrânlılar veya Yuezhiler) Moğolistan'daki Xiongnu'ya (ve oradan Türk halklarına) aktarılmış olabilir.¹⁰³ Burada Hint-Avrupa halklarının yalnızca Moğolistan'da (büyük olasılıkla Batı ve Kuzeybatı Moğolistan'ın¹⁰⁴ en azından bazı antik Avrupalı popülasyonlarıyla özdeşleştirilmeleri gerekir) ve Orta Altay'da¹⁰⁵ mevcut olmadıklarını, aynı zamanda Xiongnu'nun ortaya çıkışına kadar Batı

⁹⁷ Bkz. Abuseitova et al., 'Central'naja Azia v époxu antičnosti', *Istoriya Kazaxstana*, p. 48.

⁹⁸ Abuseitova et al. *Istoriya Kazaxstana*, pp. 48-49.

⁹⁹ Bu görüşlerin özeti için bkz. Golden, *Introduction*, pp. 124-125; Janhunen, *Mançurya*, p. 228.

¹⁰⁰ Pastoral göçebelik hakkında bkz. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, p. 85ff; L.L. Cavalli-Sforza, "The Spread of Agriculture and Nomadic Pastoralism: Insights from Genetics, Linguistics and Arcaheology" in D. R. Harris (ed.), *The Origins and Spread of Agriculture and Pastoralism in Eurasia* (Washington, D.C. 1996), p.54. Ayrıca bkz. E.E. Kuzmina, *The Prehistory of the Silk Road*, ed. V. H. Mair (Philadelphia, 2008), p.6 çeşitli teorilere dikkat çekmektedir: a) Tarım alanlarındaki aşırı nüfus, grupları tarıma çok az uygun olan bozkırlara itti ve nüfus, hayatta kalma tepkisi olarak kırsal hayvancılığı geliştirdi. b) "hayvancılık nüfusunun artması ve pastoralist ekonominin yürütülmesinde deneyim birikiminin" sonucu olarak doğal bir "göçebe varoluşa geçiş" yaşandı.

¹⁰¹ Bkz. D. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language. How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World* (Princeton, 2007), pp. 200-201.

¹⁰² Anthony, *The Horse*, pp. 98-99.

¹⁰³ Bkz. G. Fajzraxmanov, *Drevnjaja Tjurki v Sibiri i Central'noj Azii* (Kazan', 2000), pp. 30-32,

¹⁰⁴ É. A. Novgorodova, *Drevnjaja Mongolija* (Moskva, 1989), pp. 316-321 (sonuçlarının özeti). Bu Doğu İskitler, Doğu'dan gelen Moğollarla karışıyorlardı, R. Rolle, *The World of the Scythians*, trans. F.G. Walls (Berkeley, 1989), pp. 56-57.

¹⁰⁵ Bkz. S.I. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia*, trans. M.W. Thompson (Berkeley-Los Angeles, 1970), pp.

Türkistan'ın (İran)¹⁰⁶ ve Doğu Türkistan'ın (İran ve Toharya) büyük kısmında baskın unsur olduklarını ve dolayısıyla Çin sınır bölgelerinde varlık gösterdiklerini aktarabiliriz.¹⁰⁷ İlk Türk halklarının, Batı ve Kuzeybatı Moğolistan'ın İskit-İran halklarıyla karışmaya başlayan Moğol nüfusu ile özdeşleştirilmesi pek olası değildir. Etno-somatik tiplerin karışımı, binlerce yıldır bölgenin tipik bir örneği olmuştur.¹⁰⁸ Ancak genel olarak, Doğu Altay gibi yakın zamanda incelenen bazı bölgelerdeki arkeolojik tablo net olmaktan uzaktır.

İskit ve Xiongnu bulguları arasında kayda değer bir kopukluk vardır (MÖ-MS II.yy). Görünüşe göre, Xiongnu'nun çöküşünden sonra İç Asya'daki belirlenemeyen noktalardan bölgeye büyük çaplı göçler gerçekleşmiştir. Popülasyonda "mikro-izole" gruplaşmalar üreten önemli bir çeşitlilik olduğu görülmektedir. Üstelik son araştırmalar bazı karmaşaların tarihlendirilmesinin ve arkeolojik kayıtların yazılı kaynaklarla bağdaştırılmasının zor olduğunu göstermektedir.¹⁰⁹ Bu çalışmaların geçici sonuçları arasında, iktidarın Xiongnu'dan Xianbei'ye, Rouran'dan Türk Aşina'ya kaymasına neden olan daha büyük mücadeleler yaşanırken, zamanla İç Asyalı göçmenlerden oluşan küçük grupların Altay dağlık bölgelerinde (Gornyj Altaj) erişilemez yerlere doğru yol aldıkları görüşü bulunmaktadır.¹¹⁰ Kısaca etnik tablo net olmaktan uzaktır. Daha sonra, Türk tarihinin şafağı, Türk siyasetinin birçok özelliğinden biri olan Türk-İran Simbiyozunun başlangıcı burada olabilir.

Xiongnu Hükümdarı Maodun (MÖ 209-174), çoğu Türk olarak kabul edilen bir dizi kabileyi fethetmek için kuzey bölgelerine saldırı başlattığında, -muhtemelen Güney Sibiryaya, (özellikle Dingling, Gekun ve Xinli¹¹¹)- *Türk* adı hiçbir yerde belirtilmemiştir. Peki, Türkler kimdi ve onları neden bu halkların arasında bulamıyoruz?

Orhon yazıtlarında korunan Türk geleneği, Türk imparatorluğunun kuruluşunu çevreleyen koşulları anlatır ancak kökenleri hakkında hiçbir şey söylemez: 'Yukarıda mavi gökler ve aşağıda kahverengi toprak yaratıldığında, ikisi arasında insanoğlu yaratıldı. Atalarım [VIII. yüzyılın başlarında Kül Tegin konuşuyor], Bumin Kağan ve İstemi Kağan (Kağanlar olarak) insanlığın başında oturdular. Kağanlık koltuğuna oturarak Türk milletinin siyasetini, hukukunu ele geçirdiler ve örgütlediler.'¹¹²

Çin hanedanı yıllıkları, *Zhoushu* (yaklaşık 629), *Suishu* (yaklaşık 629-636) ve *Beishi* (yaklaşık 659), ilk Türk İmparatorluğunun (doğuda 552-630, batıda 659'un sonuna kadar süren) tüm çağdaş belgeleri, muhtemelen Türklerin kendisinden veya onlara yakın halklardan alınmış bir dizi etnogenik hikâye şeklinde aktarmaktadır.¹¹³ Onlarda daha önce Ashina (Aşina) soyadıyla yaşamış olan Türk -ve burada diğer Türk gruplarından değil, yalnızca Türk halkının kendisinden söz ettiklerini vurgulamak gerekir- 'Batı Denizi'nin (xihai) sağ kıyısında Xiongnu'nun "bağımsız bir kolu" idi. İkincisi, Akdeniz, Hazar veya Aral Denizlerinden Doğu Türkistan, Moğolistan veya Kansu'daki çok daha küçük su kütlelerine kadar her şeyi ifade

45-53.

¹⁰⁶ Bkz. B.I. Vajner, *Étnogeografija Turana v drevnosti* (Moskva, 1999).

¹⁰⁷ Bkz. Mallory and Mair, *The Tarim Mummies*, pp. 252-296.

¹⁰⁸ Tartışmaya bkz. Horváth, 'Uygur Scholar's Discovery', *Eurasian Studies Yearbook*, 79 (2007), pp. 60-63,

¹⁰⁹ V.V. Bobrov, A.S. Vasjutin, S.A. Vasjutin, *Vostočnyj Altaj v épopu velikogo pereselenija narodov (III-VII veka)* (Novosibirsk, 2003), pp. 84-85.

¹¹⁰ Bobrov, Vasjutin, Vasjutin, *Vostočnyj Altaj*, pp. 85-86.

¹¹¹ Sima Qian/Watson, II, p. 138. Yukarıya bkz. n.36.

¹¹² Metne bkz. T. Tekin, *Orhon Yazıtları* (Ankara, 1988), pp. 8/9.

¹¹³ Liu, *CN*, I, pp.5-6, 40-41; D. Sinor, "The Legendary Origins of the Türks" *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas*, ed. E.V. Zygas, P. Voorheis (Bloomington, Indiana, 1982), pp. 223-231; Taşağıl, *Gök-Türkler*, I, pp. 10-14, 95-96, 110-111. Kaidelerde ufak değişiklikler bulunmaktadır.

edebilir.¹¹⁴ Bu ata gruplaşması komşu bir devlet tarafından tamamen yok edilmiştir. Kötü bir şekilde sakatlanan bir erkek çocuk bataklıkta atılmış ve bir dişi kurdun (Roma'ya kadar batıya uzanan Avrasya etnogonik hikayelerde ortak bir ata figürü) şefkatli hizmetleri sayesinde hayatta kalmıştır. Daha sonra delikanlı, dişi kurdu hamile bırakmıştır. Düşmanları onun hala hayatta olduğunu anlayınca onu öldürmeye çalışmışlar ve dişi kurt, Gaochang'ın (Doğu Türkistan'da Qoço) kuzey veya kuzeybatısındaki bir dağa kaçmıştır. Orada -bir mağarada- on erkek çocuk doğurmuş ve bunlardan biri 'Ashina' (EMC *ʔaʃi'na')¹¹⁵ soyadını almıştır. Onların lideri olmuş ve kökenini göstermek için sancağının üzerine bir kurt kafası yerleştirmiştir. Yerel kadınlarla evlilik yoluyla sayılarını artırmış ve birkaç nesil sonra mağarayı terk ederek demir/ metal işçisi olarak hizmet ettikleri Rouran'ın efendiliğini kabul etmişlerdir. Bu sıralarda Jinshan'ın -Altın Dağ- yani Altay'ın yamaçlarında yaşamaktalardı.

Zhoushu'daki başka bir anlatı, anavatanlarının Xiongnu'nun kuzeyindeki Suo (EMC, LMC *sak) ülkesine yerleştirildiğini aktarmaktadır.¹¹⁶ Burada, on yedi (veya yetmiş) kardeşten oluşan geniş aileleri Abangbu (EMC a pañh bōh, LMC a pñāñ pñuə¹¹⁷) tarafından yönetiliyordu. Bir kurttan doğmuş, yağmur/ rüzgâr üzerinde doğaüstü güçlere sahip olan hayatını ve topraklarını kurtaracak zihinsel keskinliğe sahip olan Yizhinishidu (EMC ʔji trih ɳejh ʃi tō, LMC ʔji tri ɳiaj ʃɻ tuǎ¹¹⁸) dışında hepsi 'donuk zekalıydı'. Yaz ve Kış ruhunun kızlarıyla evlendi ve bunlardan biri ona 4 erkek çocuk doğurdu; bunlardan biri Qigu (=Qırğız)¹¹⁹, diğeri ise en büyüğü Nodulushi/ Nadulishi/ Nadulishi/ Nodulische (şad)] idi. Ateşi icat etmiş ya da yapmış, ortak atalarından (Abangbu) gelen bir kabile grubunu kurtarmış ve kendisine *Türk* adı verilmiştir. On karısı vardı. Oğulları annelerinin adını aldı. En küçük oğlu bir cariyeden doğmuştu ve annesinin adını taşıyordu, Aşina. Nodulushi'nin ölümünden sonra bir atlama yarışmasını kazanarak lider seçilmiş ve kendisine Axian Şad unvanı verilmiştir. Torunu, tarihi bir şahsiyet olan ilk Türk Kağanı Bumin'dir. Bunlar çok farklı hesaplardır. Kurt hikayesinde, Aşinalar çok önemlidir. İkincisinde ise, ancak günün geç saatlerinde ortaya

¹¹⁴ Tartışmaya bkz. Liu, CN, II, s.495n.41; S.G. Kljaštornyj, "Problemy rannej istorii plemeni Türk (Aşina)" *Novoe v Sovetskoj Arxeologii* (Moskva, 1965), p.278.

¹¹⁵ Pulleyblank, *Lexicon*, pp. 23, 283, 221.

¹¹⁶ Pulleyblank, *Lexicon*, p. 298; Liu, CN, I, p. 5, II, p. 489, n.8. Bölge daha önce Xianbei ile ilişkilendiriliyordu ancak Liu, bunun mutlaka Xianbei'den gelen "rassische Abstammung" anlamına gelmediği konusunda uyarılmaktadır. Genellikle bir tür Moğol olduğu kabul edilen bu etnik adla belirtilen halkları çevreleyen belirsizlikler hakkında yukarıya bakınız. Beckwith, "The Frankish Name of the King of the Turks" *AEMAE* 15 (2006/2007), p.10, n. 30 Suo'yu (*Sak) Saka ile özdeşleştirmektedir ve Menander'in (Menander/Blockley, pp.116/117) Türklere "eskiden Sacae deniyordu" yorumunu hatırlatmaktadır. Suo'nun Sakalara mı, genel olarak Doğu İranlılara mı yoksa "göçebeler" için öğrenilmiş bir *topos* 'tema' mı olduğu belirsizdir. Çin kaynaklarında bu anlamda kullanılmamaktadır. Benzer şekilde, bu bölgenin güneyinde bulunan Sincan'ın Saka halklarına (örneğin Hotan Sakaları) işaret edemezdi. Suo (*Sak) isminin İran Saka'sıyla hiçbir ilgisi olmayabilir. Belki bir Xianbei terimidir. Bununla birlikte Menander'in Saka etnonimini kullanması ise dikkat çekicidir. Bizans tarihi literatüründe "İskit" yaygın olarak Türk göçebelerini belirtmek için kullanılırken (bkz. Moravcsik, *Byzantinoturcica*², II, pp. 279-283), Sakalar böyle değildir. Nitekim Menander (Menander/Blockley, pp. 80/81, 114/115, 118/119, 148/149, 150/151, 170/171 ['Türkler olarak adlandırılan halktan yüz altı İskitli']) düzenli olarak 'İskit' Avrasya göçebe dünyasının dil(ler), halk (lar)ı ve kültürel nesnelere belirtmek için kullanılır.

¹¹⁷ Pulleyblank, *Lexicon*, pp. 29, 43.

¹¹⁸ Pulleyblank, *Lexicon*, pp. 81,224,281,365)

¹¹⁹ Sinor, "The Legendary Origin", pp. 228-229, Türklerin ve Kırgızların kökenleri bağlantılı olsa da dokuzuncu yüzyılın sonlarında *Youyang Zazu*, Kırgızların 'kurdun ırkına ait olmadığını' belirtmektedir. Aksine kökleri bir ruh ile bir ineğin çiftleşmesinden kaynaklanır. X. yy derlemesi, *Taiping guangji* (bkz. Z. K. Gabuev, *Étnogoničeskie predstavlenija drevnix kočevnikov Velikoj Stepj. Irancy i tjurki* (Moskva, 2002), p. 27) onların atalarını bir kartalla ilişkilendirir. XIX. yy etnograflarının derlediği masallar arasında "*Kırk Kız*" (*qırq qız* - halk etimolojisi) ve normalde yok olacak bir halkın yenileyicisi gibi görünen kırmızı bir köpek yer alır. bkz. J.-P. Roux, *La Religion des Turcs et des Mongols* (Paris, 1984), pp. 193-194. Köpek (kurt?) motifli ikinci masal, belli belirsiz Aşina Türk efsanesini anımsatmaktadır.

çıklarlar (bir cariyeden doğarlardı!) ve özel becerileri sayesinde liderlik kazanırlar.

Bunlara ve (daha az alakalı) başka bir hikâyeye ek olarak *Suishu*, kurt hikayesi versiyonunun önsözünde daha geleneksel bir tarihsel anlatımla yer almaktadır. Burada Türklerin, kısa ömürlü devletçikler yaratan Xiongnu, Xianbei ve Çin kökenli hanedanların yer aldığı çalkantılı bir bölge olan Pingliang'dan (Gansu'da) gelen "karışık Hu barbarlarından" geldiği tasvir edilmektedir. Türkler Aşina soyadını taşıyorlardı. Tabğaç/Tuoba/Kuzey Wei İmparatoru Tai-wudi (424-452), 439.121 yılında Gansu'daki Kuzey Liang (Xiongnu) eyaletliğini (397-439)¹²⁰ sona erdirdiğinde, Aşina yaklaşık beş yüz aileyle birlikte Rouran'a kaçımıştır. Burada Altay'da (Jinshan) nesiller boyunca demir aletlerin hazırlanmasıyla uğraşarak yaşadılar.¹²¹

Aşina-Türklerin Gansu'ya ne zaman ve nasıl geldikleri belirsizdir. Kljaštornyj, MS 265'ten sonra -Xiongnu yönetiminin 220 yılında çöküşü ardından başlayan, kitlesel göçler süreci- Xiongnu'nun, Güney Sibiry ve komşu bölgelerden diğer kabilelerin geldiklerini öne sürmektedir. Bu halklar Kuzey Çin'e geldiler ve daha sonra burada birbirleriyle sık sık savaşan yönetici hanedanlar kurmuşlardır. Bu istikrarsızlık dönemi, 439 yılında bölgeyi kontrolü altına alan Tabğaç/Tuoba veya Wei'nin (386-532) yükselişiyle sona ermiştir.¹²² Hint-Avrupa (İranlı ve Toharlı) nüfuslu bölgelerde, göçleri ve konaklamaları esnasında, Aşina'ya şüphesiz İranlı ve/veya Toharlı unsurlar da katılmıştır¹²³ ve böylece *Suishu*'nun bahsettiği "Hu Karışımı" haline gelmiştir. Daha sonra Aşina-Türk, hayatta kalmış Kuzey Liang Hükümdarlarıyla birlikte Gaochang'a (Sincan) gitmiş ve burada -yaklaşık 460 yılı- Rouran egemenliği altına girmişlerdir. Daha sonra ise, Rouranlar tarafından Güney Altay Bölgesi'ne getirilmişlerdir.¹²⁴

Mitsel masallardan biri Aşina'yı Türk'ten türetirken, *Suishu*'nun muhtemelen Çin istihbaratına dayanan daha basit tarihsel açıklaması, Aşina 'aile adı' yani 'karışık Hu barbarları'ndan oluşan bir grup, Türklerin kökenlerinden gelen yönetici klanının adı olarak sunduğu görünmektedir. Kljaštornyj, Aşinaların Türk adını ancak Altay'a yerleştikten sonra aldıklarını ileri sürmektedir.¹²⁵ Çin'deki Hu terimi (EMC *γɔ/*gá)¹²⁶, ilk başta Han hanedanlığı öncesi dönemde (MÖ 206 öncesi), 'göçebeleri' ve daha sonra, genellikle Xiongnu'larla ilişkilendirilmiş Han zamanlarını ifade eden çok amaçlı isimlerden biriydi (MÖ 206-MS 221).¹²⁷ VI. yüzyıl sonlarına doğru -örneğin Türk Çağı- Orta Asyalı İranlıları, özellikle de

¹²⁰ Juqu eyaletliği (EMC dziif³ giã), bkz. Pulleyblank, *Lexicon*, pp.164, 260. Bunlar genellikle Xiongnu olarak belirtilir, L. A. Borovkova, *Problema mestopoloženija csarstva Gaočan* (Moskva, 1992), pp. 44-49, şu ileri sürülmektedir: Kurucusu Ju Qu (klan adı haline gelen bir Xiongnu unvanı) Mengsun, Qian kökenliydi.

¹²¹ Liu, *CN*, I, p. 40; Taşagıl, *Gök-Türkler*, I, pp. 12-13, 95110-111; ayrıca bkz. N. Yamada, "The Original Turkish Homeland" *Journal of Turkish Studies*, 9 (1985), 243-246.

¹²² S.G. Kljaštornyj, "Xunny i tjurki", Litvinskij (ed.), *Vostočnyj Turkestan*, pp.121-125 (Türk sözcüğünü "Doğu Türkistan'a yerleşen geç Hun kabilelerinden" türetmektedir).

¹²³ G.-J. Pinault, "Tocharian Languages and Pre-Buddhist Culture", in V.H. Mair (ed.), *The Bronze Age and Early Iran Ages Peoples of Eastern and Central Asia* (Philadelphia, 1998) I, p.368, Toharyalıların "bozkırların diğer halklarına yakın" olduğu sonucuna varmaktadır. Onlar 'Altay halklarını da içeren bir kültürel sürekliliğin üyeleri' ve ikisi arasında karşılıklı etkiler vardı.

¹²⁴ Liu, *CN*, I, p. 40, II, p. 519n. 209. Ayrıca bkz. Kljaštornyj, *Drevnetjurkskie runičeskie pamjatniki kak istočnik po istorii Srednej Azii* (Moskva, 1964), pp.110-111, his "Xunny i tjurki" in Litvinskij (ed.), *Vostočnyj Turketan v*

drevnosti ve srednevekov'e rannem. Etnos, jazyki, religii, pp.123-125 ve daha önceki çalışmalarının son koleksiyonunda S.G. Kljaštornyj, *Istorija Central'noj Azi i pamjatniki runičeskogo pis'ma* (SPb. 2003), p. 420ff.

¹²⁵ Kljaštornyj, *Ist. Central'noj Azii*, p. 425.

¹²⁶ Pulleyblank, "The Chinese and their Neighbors," Keightley (ed.), *Origins*, p. 449.

¹²⁷ Pulleyblank, "The Chinese and their Neighbors," Keightley (ed.), *Origins*, pp. 449-450; Di Cosmo, *Ancient China and its Enemies*, pp. 127-130.

Soğdları belirtmek için de kullanılıyordu.¹²⁸

Doğu Türkistan ve Gansu Bölgeleriyle, Doğu İran ve Tohar nüfuslu bölgelerin bağlantısı önemlidir. Türk-Aşina'nın metalurjideki becerileri de dikkate değerdir. Bozkırda metal işçiliği bilinmesine rağmen, Türk-Aşina'nın yerleşik bir ortamda bazı özel beceriler (belki de silah yapımı) kazanmış olması mümkündür. Tarım ve pastoral ekonomi karışımı bir ekonomiye sahip olan Kırgızların, *Tongd* dilinde "gökten demir yağdığına" (meteorlar) topladıkları malzemelerden yaptıkları bıçak ve kılıçlarıyla tanındıklarını burada belirtebiliriz.¹²⁹ Türklerin Rouran, Tiele ve diğerlerine karşı askeri başarılarında hayati önem taşıyan silahları üzerine yapılan araştırmalar, Doğu Türkistan'dan yanlarında getirdikleri "gelişmiş yakın savaş silahı ve koruyucu teçhizatı" işaret etmektedir.¹³⁰ Aşina'nın Doğu Türkistan kültürleriyle bağlantısı oldukça önemli olduğu açıktır.

Aşina adı Türk İmparatorluğunun bilinen en eski yazıtı olan Bugut Yazıtı'nda (582) görünmektedir ve ayrıca Soğd dilinde yazıldığını da eklemek gerekir. *tr'wkt 'şyn's'* den bahseder: *Turkit/ *Turukit/ *Trukit Aşinas - şeklinde görülmektedir ancak bu okuma sorunsuz değildir.¹³¹ **Türkit* vd. doğru okunuş ise, her ikisi de çoğul formlar olarak görünecektir. Soğdca çoğullar -t ile bitebilir, ancak çoğul ekinin -s ile bitmesi, Soğdca veya Hotan Saka'da da bilinmemektedir.¹³² Burada imkânsız görünmese de pek olası olmayan bir melez gibi görünmektedir ancak Toharcada¹³³ bulunur. -s ve -t'li çoğullar Altay dilinde de olabilir. Bunlar, Moğolcada yaygındır ancak yalnızca yabancı kökenli ünvanlarda görülen Eski Türkçede nadirdir, (örneğin, *işbara işvara*, Sanskritçe *îşvara'dan* çoğul *işbaras* 'efendi, prens' *tegin, tegit, tarqan, tarqat*¹³⁴) ve belki Türges/Türgeş, Tölis gibi bazı etnik adlarda görünmektedirler.¹³⁵ Burada, Rouran'ın gerçekten de bazı Proto-Moğol dilini konuşanlar olduğu kanıtlanabilirse, bunlar Rouran'ın ünvanlarından ve etnonimik kullanımlarından kalma olabilir. Ancak Bugut *tr'wkt*'in *Turkit/ *Turukit/ *Trukit okunması netlikten uzaktır.¹³⁶ Soğdca metinlerin başka yerlerinde *twrk* bulunur. Burada *Türk ve Aşina'nın temsil edildiği bağlamdan ve bir taşın üzerinde bir çocuğu barındıran kurt tasvirinden anlaşılmaktadır. Eşleşmeleri iki farklı şekilde olsa da şimdilerde birleştirilmiş varlık anlamına gelebilir.

¹²⁸ Liu, *CN*, II, pp. 490-491n.22, 584n. 786; ayrıca bkz. E. de la Vaissière, *Histoire des marchands sogdiens* (2nd ed., Paris, 2004), pp. 56, 58, 61, 65, 120-121 *et passim*; M. Abramson, *Ethnic Identity in Tang China* (Philadelphia, 2008), pp. viii, 19-20, 87.

¹²⁹ E. Pulleyblank, "The Name of the Kirghiz" *Central Asiatic Journal* 34/2 (1990), p. 105.

¹³⁰ Ju. S. Khudiakov, "Armaments of Nomads of the Altai Mountains (First Half of the First Millennium AD)" *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58/2 (2005), p. 127.

¹³¹ R. Moriyasu, A. Ochir, *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998* (Osaka, 1999), p. 123; S.G. Kljaštornyj, "Drevnetjurkskaja pis'mennost' i kul'tura narodov Central'noj Azii" *Tjurkologičeskij Sbornik 1972* (Moskva, 1973), p. 257; S.G. Kljaštornyj, V.A. Livšic, "The Sogdian Inscription of Bugut Revised" *Acta Orientalia Hungarica*, 26/1 (1972) p. 85; Eleştirel yorumlara bkz. C. I. Beckwith, "The Chinese Names of the Tibetans, Tabghatch, and Türks" *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 14 (2005), pp. 13-18.

¹³² VS. Rastorgueva (ed.), *Osnovy iranskogo jazykoznanija. Sredneiranskije jazyki* (Moskva, 1981), pp. 250-264, 422-426.

¹³³ W. Schulze, E. Sieg, W. Siegling, *Tocharische Grammatik* (Göttingen, 1931), p.122ff.

¹³⁴ Clauson, *ED*, pp. 257, 479, 539-40.

¹³⁵ T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic* (Bloomington, 1968), p. 122; A. N. Kononov, *Grammatika jazyka tjurkskix runičeskix pamjatnikov VII-IX vv.* (Leningrad, 1980), pp.145-146; M. Erdal, *A Grammar of Old Turkic* (Leiden, 2004), p. 158, bu çoğul (yapı)ların neredeyse yalnızca Orhon Türk ve Uygur yazıtlarında bulunduğunu belirtmektedir.

¹³⁶ Beckwith, "The Chinese Names" *AEMAE* 14 (2005), pp. 15-17, okuma ve yorumlamayı 'en iyi ihtimalle son derece sorunlu' bulmaktadır. Ayrıca Beckwith, *Tr'wkt'nin *turkit~*turkit* olmadığı ve Soğdca böyle bir biçimin bulunmadığı, dolayısıyla Bugut yazıtındaki *tr'wkt'nin* anlamının "bilinmediği" sonucuna varmıştır.

Sergej Kljaštornyj, ilk olarak Haussig ve Bailey¹³⁷ tarafından ileri sürülen bir düşünceye dayanarak, Çince *Ashina*'nın Hotanca-Saka *âşşaina/âşşena* 'mavi'nin transkripsiyonu olduğunu ileri sürmektedir (krş. Puštun, Yazgulam *šin* "mavi", Eski İranca **axšaina*, Eski Farsça *axšainnaka*, Avestan *axšaēna*, Orta Farsça *axšēn* "mavi, koyu mavi"; Sogd dilinde *'ys'n'k, 'ys'ynh, 'ys'yn'y, axšēnē, axšēn, axsen* "yeşil, yeşilimsi"¹³⁸ veya belki, Toharca *âšna* "mavi"¹³⁹ anlamına gelir. Bu durum Kül Tegin (D3)/ Bilge Kağan (D4) yazıtlarında bulunan *Kök Türk* "Mavi Türk" kullanımıyla güzel bir şekilde örtüşmektedir.¹⁴⁰ Her iki etimoloji de bizi Doğu Türkistan'ın Doğu İran-Tohar dünyasına geri götürmektedir. Üstelik, bu Kök Türk tabiri sadece bir kez -iki yazıt birbirini- tekrar etmektedir ve Türk devletinin nasıl kurulduğunun köken hikâyesi bağlamında geçmektedir. Bundan önce, Kök Türkler *idi oqsuz* "efendisi ve teşkilatı olmayan" olarak nitelendirilmekteydi.¹⁴¹ Ašina ismi Türk yazıtlarının hiçbir yerinde geçmemektedir. Dolayısıyla, az önce bahsettiğimiz yazıtlardaki Kök'ün Ašina'nın Türkçe çevirisi muhtemel görünmektedir. Üstelik, bunu Kök Türkler yapmak yerine belki de hâlâ ayrı olan Kökler ve Türkler devletin kuruluşuyla bir araya gelmektedir.

Türk – Türküt/ Turkit etnoniminin benzer dilsel bağlantıları olabilir. *Suishu*, kendi dillerindeki Türk isminin 'miğfer' anlamına geldiğini ve bunun da Türkleri imparatorluklarının arifesinde bulduğumuz Jinshan'ın (Altay Dağları) "miğfer gibi görünme, halk, 'miğfer'e *tujue* diyor, dolayısıyla kendilerine bu isimle hitap etmektedirler."¹⁴² Bu bir halk etimolojisidir ve 'miğfer' anlamına gelen *Türk*'ün kanıtlanmış bir Türkçe biçimi bulunmamaktadır. Róna-Tas, Hotan-Saka *tturakä* "kapak/şapka"¹⁴³ öne sürerek olası bir Doğu İran bağlantısını önermektedir. Bu, 'miğfer' için ciddi bir anlamsal genişleme değildir ancak bu noktada bir varsayım olarak kalmalıdır. Bailey ayrıca İranca bir etimoloji de önermiştir (biraz daha geçici olarak **tūra* 'güçlü'den).¹⁴⁴ Son olarak, her ne kadar güçlü ve kuvvetli anlamları için itiraz edilse de 'gençliğin baharında olan, güçlü, kudretli' anlamına gelen Türk kelimesinin Türkçe etimolojisi göz ardı edilmez.¹⁴⁵

Bu isimlerin etimolojisi ne olursa olsun veya nasıl eşleştirilirse eşleştirilsin, Türk-Ašina'nın, *per se*, İranlıların, Çinlilerin, kuzey göçebelerinin (örneğin Xiongnu) ve Hint kolonilerinin yüzyıllardır bağlantılı ve karışmış şekilde yaşadığı bir bölge olan İran-Tohar Doğu

¹³⁷ H.W. Haussig, "Byzantinische Quellen über Mittelasiens in ihrer historischen Aussage" in J. Harmatta (ed.), *Prolegomena to the Sources on the History of Pre-Islamic Central Asia* (Budapest, 1979), pp. 554-557; Bailey, *Khotanese Texts*, VII, p.104.

¹³⁸ VS. Rastorgueva, D.I. Édel'man, 'Étimologičeskij slovar' iranskix jazykov (henceforth *ESIJaz*, Moskva, 2000-ongoing), I, pp. 284-286; B. Gharib, *Sogdian Dictionary. Sogdian-Persian-English* (Tehran, 2004), p. 27.

¹³⁹ S.G. Kljaštornyj, "The Royal Clan of the Turks and the Problem of Early Turkic-Iranian Contacts" *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XLVII (1994), pp. 445-447.

¹⁴⁰ Tekin, *Orhon Yazıtları*, pp. 8/9, 36/37.

¹⁴¹ Clauson, ED, p. 95, metni çok farklı bir şekilde anlamakta ve bu kısmı "soyları (?) hiçbir şekilde alt kavimlere bölünmeyen Türkü?" olarak yorumlamaktadır?). Bu, genel bir görüş değildir, bkz. Tekin, *Orhon Yazıtları*, pp. 8/9, 36/37, 70-71.

¹⁴² Liu CN, I, p. 40.

¹⁴³ A. Róna-Tas, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages*, trans. N. Bodoczky (Budapest, 1999), pp. 278-281.

¹⁴⁴ Bailey, *Khotanese Texts*, VII, pp. 103.

¹⁴⁵ Róna-Tas, *An Introduction to Turkology*, pp. 10-13. Németh, *HMK*², p. 84, iki Türkçe olasılık öne sürmüştür: *törü-* "vücuda gelmek, yaratılmak" (bkz. Clauson, ED, p. 533) ve *türk* "güçlü, kuvvetli, dinç, kudretli." Clauson, ED, 542-3 and his *Studies*, pp. 84-88, ancak *Türkü* (etnonim) olarak görmekte ve onu "olgunluğun doruk noktası, henüz tam olgunlaşmış, yaşamın baharında, genç ve dinç" olan *Türk*'ten iki farklı kelime olarak ayırmaktadır. Üstelik (*Studies*, p. 87) *Türk* kavramının "güç" anlamına geldiğine de karşı çıkmaktadır. Bu, en erken VIII. yüzyıl Uygur yazılarında etnik olmayan ikinci anlamda tasdik edilmiştir. Ayrıca bkz. tartışma Tryjarski, "Etnonim Türk 'Turek'; "tureck' i związane z nim kłopoty", in his *In Confinibus Turcarum. Szkice turkologiczne*, pp.91-101.

Türkistan'ında -nihai kökenleri olmasa da- güçlü bağlantılarının olduğu sonucuna varmak zor görünmemektedir.¹⁴⁶ Türkler, en azından Aşına, Türkçe konuşan halkların en büyük yoğunluğunu bulup görebildiğimiz Güney Sibirya-Kuzey Moğolistan'a göçmüş insanlardı. Devletin kurucusu Bumin (ö.552) ve ülkenin batısını yöneten Yabgu Kağan kardeşi İstemi (552-575) Türkçe isimler taşımamaktadır. Bunların kutsal Türk isimlerini gizleyen tabulaşmış isimler olduğu ileri sürülmektedir.¹⁴⁷ Ancak, onların halefleri arasındaki bu geleneği gösteren karşılaştırılabilir bir kanıtı sahip değiliz. **bûmi*¹⁴⁸ (<Aryan **bhûmi*) 'toprak' (Soğd. *bwmh*, *bwm* [*vum*] 'toprak, dünya'¹⁴⁹) kelimesinden türeyen Bumin için İran etimolojisi kavranılamaz. Onların halefleri arasında, şu isimlere rastlamaktayız: *Muqan/ Muğan/ Mahân/ Muhân (553-572), Taspar (veya daha büyük olasılıkla Tatpar, 572-581) ve Nivar/ Nâbâr/ Nawâr (581-587). Bu isimlerin hiçbiri Türkçe değildir¹⁵⁰ ve şu ana kadar etimolojileri de yapılmamıştır.

Kısaca, Türk kökenleri karmaşıktır, çokludur ve büyük olasılıkla Türk olmayanlardan oluşan önemli gruplaşmaları da içermektedir. Aslına bakılırsa, onların yönetici hanedanı -Aşına- kesinlikle Türkçe olmayan bir onomastiğe sahiptir. Konuşma, gerçekten Türkçe miydi? Büyük ölçüde milliyetçilik etkisi taşıyan, devasa bir literatür oluşturmuş Rus vakası hemen akla gelmektedir.¹⁵¹ Kiev-Rus Hükümdarlarının ilk kuşakları olan Askol'd, Dir, Rjurik, Oleg ve Igor'un hepsi Slav olmayan (İskandinav) kökenlerini gösteren isimler taşımaktaydılar. III. kuşak olan Svjatoslav'ın (ö. 972) hükümlüğüne gelindiğinde, hepsi, en azından iki dilliydi ve içinde buldukları sayısal üstünlük sağlamış ortamı yansıtan etno-dilsel Slav isimlerini taşımaktaydılar. Akraları olan İngiltere ve Fransa Normanları, birçok benzer dilsel ve kültürel dönüşümler geçirmişlerdir.

İmparatorluklar ve Kabileler

Kabile bölgesinin imparatorluk komşuları genellikle buradaki halkların şekillenmesinde aktif rol oynamışlardır. Türkler için bu, Çin ve özellikle de ortaya çıkmalarının arifesinde Kuzey Çin'i yöneten Tuoba/ Tabğaç veya Kuzey Wei (386-534) anlamına geliyordu. Altay (büyük olasılıkla Xianbei) kökenli Wei'ler, Rouran'ın periyodik kahramanlarıydı. Böylece, Türklerin İmparatorluk komşusu Çin ile ilk karşılaşması, Altay kültürü ve bozkır geçmişi unsurlarını -zayıflatılmış da olsa- paylaşmış, kısmen Çinleştirilmiş bir halkın kültürel filtresinden geçmiştir. Wei'nin yerini alan Sui (581-618) ve Tang'ın (618-907) da karmaşık Xianbei ve Çin-Xianbei sınır dünyasında geçmişleri bulunmaktadır.¹⁵² Özellikle Tang, Orta Asya ile siyasi, ekonomik ve kültürel olarak derinden meşgulüdü.

Türk-Aşına, VI. yüzyılda çok kritik bir anda tarihe geçmiştir. Tuoba/ Tabğaç çökmüş ve Doğu Wei (534-550) ve Batı Wei (535-557) olmak üzere ikiye bölünmüştür. İlkinin yerini

¹⁴⁶ De la Vaissière, *Histoire*, p. 185.

¹⁴⁷ Ju. Zuev, *Rannie tjurki: očerki istorii i ideologii* (Almaty, 2002), p.7.

¹⁴⁸ Sanping Chen, "Son of Heaven Son of God: Interactions among Ancient Asiatic Cultures Regarding Sacral Kingship and Theophoric Names" *Journal of the Royal Asiatic Society*, ser. 3, 12 (2002), p. 300.

¹⁴⁹ Rastorgueva and Édel'man, *ESIJaz.*, II, pp. 134-135; V. Rybatzki, "The Titles of Türk and Uigur Rulers in the Old Turkic Inscriptions" *Central Asiatic Journal*, 44/2 (2000), p. 218. Bumin'in adı Çince'de Tumen (*tu* "kara, toprak, toprak, zemin, bölge" + *men* "kapı, geçit") olarak veriliyor ve bu da onun adının anlamını ima ediyor olabilir.

¹⁵⁰ Golden, *Introduction*, pp. 121-122; Rybatzki, "The Titles of Türk and Uigur Rulers" *Central Asiatic Journal*, 44/2 (2000), pp. 206-221.

¹⁵¹ Kapsamlı tartışmalara bkz. V. Ja. Petruşin, *Načalo étnokul'turnoj istorii Rusi IX-XI vekov* (Smolensk, 1995) and G. Schramm, *Altrusslands Anfang* (Freiburg im Breisgau, 2002).

¹⁵² Yukariya bkz. n.12 and Sanping Chen, "A-gan Revisited – The Tuoba's Cultural and Political Heritage" *Journal of Asian History* 30/1 (1996), pp. 46-71 and his "Succession Struggle and the Ethnic Identity of the Tang Imperial House" *Journal of the Royal Asiatic Society*, ser. 3, 6/3 (1996), pp. 379-405.

kısa süre sonra Qi (550-577) ve ikincisinin yerini zayıf bir iktidara sahip olan Kuzey Zhou (557-581) hanedanları almıştır. Bu kritik değişimler, tam da Türk-Aşina'nın güçlü bir yönetime, dahası erken bir devlete geçiş yaptığı sırada meydana gelmiştir ve aslında bu süreçle bağlantılıdır. Wei parçalanırken Anagui Kağan (520-552) yönetimindeki Avarlar/Rouran'lar ise büyüyen iç bölünmeler nedeniyle çok savunmasız hale gelmişlerdir. Hem Wei hem de Avarlar kırılğan güçlerini desteklemek için müttefik arayışındaydılar. Doğu Wei, Anagui ile ittifak yaptığında, rakipleri Batı Wei, 545'te artık Avarların mutsuz bir tebaası olan Türk-Aşina Hükümdarı Bumin ile bağlantı kurmaya açık durumdaydılar. Bumin, 540'ların başından beri Çin sınır bölgelerini araştırmakta ve aktif olarak Çin'e doğrudan erişim sağlamaya çalışmaktaydı. 546 yılında, Türkler, belki de bu durumu kendi askeri güçlerine katkıda bulunmak için kullanarak, Avarların Tiele saldırısını bozguna uğratmalarına yardım etmişlerdir. Her koşulda Tiele potansiyel rakip özelliği taşımaktaydı. İkincisinin unsurları (Gaoju) ve diğer halklar (örneğin, Wusun) daha önce Wei tarafından isyana kışkırtılmıştı. Bumin daha sonra hizmetlerinin karşılığı olarak bir Avar İmparatorluk gelini istediğinde kibirli bir ret almıştır. *Zhoushu*'ya göre, Anagui şöyle cevap vermişti: "Sen benim demirci kölemsin. Bu şekilde konuşmaya nasıl cesaret edersin?"¹⁵³ Bumin, kendisini ağırlamaya hazır olan Batı Wei'ye dönmüştür. Bir kraliyet gelini, gereğine uygun olarak gönderilmiş ve Bumin, 552'de derhal Avarlara karşı isyan etmiştir. Avarlar paramparça olmuş ve Anagui intihar etmiştir. Hayatta kalan Avarların bazıları, Kuzey Qi'ye kaçmış ve onlar da diğerlerini 553'te 'kuzey'e geri göndermiştir. Rouran'daki iç çekişme devam etmiş ve Türkler onları yeniden bozguna uğratmıştır. Rouran bir kez daha Kuzey Qi'ye kaçmış, bu sefer onları kendi kontrolleri altına almış, yerleştirmiş, erzak sağlayıp peşlerine düşen Türkleri geri püskürtmüştür. Sorunlar 554-555'te de devam etmiş, Kuzey Qi'nin baskısına uğrayan Avarlar da Türkler tarafından darp edilmişlerdir. Batı Wei'ye kaçmışlardır. Türkler defalarca Batı Wei'den 'mültecileri' öldürmelerini istemiştir. Yaklaşık üç bin Rouran Türk elçilerine teslim edilmiş ve başları kesilmiştir. Batı Wei, -tümü reşit olmayan- geri kalan Rouran'ı (muhtemelen Rouran Kraliyet ailesinin son üyelerine eşlik eden maiyetin çocukları) köle olarak tutmuştur.¹⁵⁴ Doğu Bozkır Bölgesindeki Rouran/Avarlar'ın etkili bir güç olarak işleri bitirilmişti. Bu arada, Bumin'in kardeşi, Sir Yabgu Kağan, İstemi, Pontus bozkırlarına kadar Türk hakimiyetini kurmuştur ve öncesinde olmasa da 568'de Konstantinopolis ile temasa geçmiştir.¹⁵⁵

Kuzey Çin Hanedanları, Çin politikalarının karmaşık çalkantıları ve dönüşlerinde, açıkça, "barbarı" "barbara" kırdırmak gibi çok tanıdık bir oyun oynamışlardır. Bazen Rouranlar'a bazen de Türklerle iltifatlar veya yardımlar sunarak bahislerini korumaktaydılar. Bu süreçte, Türk devletinin oluşumuna katalizör sağlamışlardır. Türk devleti zaten oluşma sürecinde miydi? Bu, Di Cosmo'nun¹⁵⁶ İç Asya Bozkırlarında devlet oluşumunun ana katalizörü olarak gördüğü iç güçlerin ve iç krizlerin sonucu muydu? Yoksa Çin müdahalesi, Türkleri devlet olmaya götüren gerekli dış kıvılcım mıydı? Çin, Rouran/Avarlar'ı belki daha esnek ve daha az güçlü başka bir rejimle değiştirebileceğine inanıyor muydu? Burada ele aldığımız Çin ya da Çinli rejimler, kuzeyli göçebelerin dengesini bozmak dışında amaçlarının ne olduğunu anlamamıza yetecek kadar uzun süre dayanmamıştır. Doğu Wei'nin ve onların haleflerinin amaçları ne olursa olsun, onların eylemleri Türkleri devlet olma yoluna sokmuştur. Kuzey Çin Hanedanları, kendilerini tamamen tatmin edecek bir çözümü empoze edemeyecek

¹⁵³ Liu, *CN*, I, p.7; A. Taşagıl, *Gök-Türkler* (Ankara, 1995), I, pp. 17, 96; R. Drompp, "Imperial State Formation in Inner Asia: The Early Turkic Empires (6th to 9th Centuries)" *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58/1 (2005), pp.103-104.

¹⁵⁴ Bkz. çeşitli açıklamalar Liu, *CN*, I, 10, 17,35-36; Taskin, *Materialy*, pp. 294-295 (*Beishi*).

¹⁵⁵ Golden, *Introduction*, pp. 127-128.

¹⁵⁶ N. Di Cosmo, "State Formation and Periodicization in Inner Asian History" *Journal of World History*, 10/1 (Spring, 1999), pp. 1-40.

kadar zayıftı.

Göçebe yönetimler genellikle emperyal, yerleşik dünyadan gelen uyarılara yanıt olarak devlet haline gelmiştir.¹⁵⁷ Bu anlamda Çin, en sonunda, Türk devletinin doğumuna ebe olmuştur. Moğol İmparatorluğunun yükselişi ilginç bir paralellik sağlamıştır. Burada, siyasi açıdan zayıf olan Jin/ Jurchen, Moğolları ve diğer kabileleri doğrudan ya da vekilleri Tatarlar aracılığıyla mikro-manipüle etme girişimleriyle, Cengiz Han'ı sahneye koyan olaylar zincirini başlatmıştır.

Türkler, bozkır diyarlarında olduğu gibi hızla etnik çeşitliliğe sahip bir devlet kurmuşlardır. Tongdyan, Bumin'in oğlu ve halefi Muqan'ın 'batıda Rouranlar'ı (Avarlar) ve Akhalitler'i (Yeda) yendiğini bildirmektedir.¹⁵⁸ Doğuda ise Kıtan üzerine yürümüşlerdir. Kuzeye gitmiş ve Qigu'yu (Kırgız) zapt etmiştir. Çin sınırlarının ötesindeki bütün ülkeler korkudan ona boyun eğmişlerdir.' Toprakları doğuda Liao-hai'den kuzeyde Bei-hai'ye (Baykal) ve batıda Batı Denizi'ne (Xi hai) kadar uzanmıştır.¹⁵⁹ Hem Kuzey Zhou hem de Kuzey Qi, artık onunla evlilik ittifakı arayışındaydılar.¹⁶⁰ Türkler, Batı Avrasya Bozkırlarındaki Oğur kabilelerinin çoğunu içeren Tiele Konfederasyonunu, Bayırqu, Ediz, Tarduş, Töliš'i ve doğudaki güçlü Toquz Oğuz Konfederasyonunu egemenliği altına almıştır. İkincisi, kendileri de önemli bir kabile birliği oluşturmuş, Türkçe konuşan Uygurlar ve daha sonra Aşina'nın bir kolu tarafından yönetilecek olan muhtemelen Oğurca konuşur bir halk olan Basmıl gibi grupları içermektedir.¹⁶¹ Tatar, Kıtan ve Tatabı (=Qay, Çince Xi), Moğol halkları ve muhtemelen Tiele'nin bir parçası olan Kurıkan da teslim olmuştur. Söz konusu Türk gruplandırmaları arasında Oğuzlar, Karluklar ve Kırgızlar vardı; bunların kendilerine ait bir Kağan'ı (İmparatorluk unvanı) olduğu kabul ediliyordu. Başında *elteber* ('Söz konusu' Hükümdar) unvanını taşıyan Karluk Hükümdar Hanedanının da Aşina kökenli bir Hanedan tarafından yönetildiği görülmektedir.¹⁶² Muhtemelen Türklerin kuzeybatısında yer alan ve onlarla yakın ittifak içinde olan Sirlar, bir başka güçlü kabile birliği veya alt birliğiydi. Kljaštornyj, ikinci dereceden kanıtlara dayanarak onları daha sonraki Kıpçak birliğiyle özdeşleştirmeye çalışmıştır.¹⁶³ Erken Uygur Yazıtlarındaki çok parçalı ve şüpheli bir bilgi dışında (Moyun Ćur/

¹⁵⁷ Xazanov, *Koçevniki*, esp. p. 362ff/ Khazanov, *Nomads*, esp. pp. 228ff.

¹⁵⁸ Bu, Türklerin Avrupalı Avarlara dönüşen arayışına bir gönderme olabilir. Daha sonra bir Türk Hükümdarı Bizanslıları "efendilerinden kaçan kölelerimiz (Avarları kastediyordu) Uarkhoniai ile anlaşma yaptıkları için azarladı, bkz. Blockley/Menander, pp. 174/175.

¹⁵⁹ Taşagıl, *Gök-Türkler*, I, p.97.

¹⁶⁰ S. Jagchid and V. J. Symons, *Peace, War and Trade along the Great Wall* (Blomington-Indianapolis, 1989), p.146.

¹⁶¹ Bkz. P.B. Golden, "Cumanica V: The Basmıls and the Qıpçaq" *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 15 (2006/2007), pp. 19-21,26ff. XI. yüzyılın sonlarına doğru, Mahmûd el-Kâşğarî onları Kay, Yabâqu ve Tatâr (Kay ve Tatarlar Moğol halklarıdır) arasında listeler; "bu grupların her birinin kendi dili vardır, fakat Türkçeyi de iyi bilmektedirler." Kâşğarî/Dankoff, I, p.83, konuşmalarının Ortak Türkçeden farklılığına işaret etmektedir. Basmıl isminin kendisi Ortak Türkçe *Basmış <bas- "basmak, ezmek, ezmek, sürpriz bir saldırı yapmak" kelimesinin Oğurca biçimini yansıtır olabilir (Clauson, *ED*, pp. 370-371).

¹⁶² Al-Mas'ûdî, *Murûc ad-Dahab wa Ma'âdin al-Jawhar*, ed. Ch. Pellat (Beirut, 1966), I, p. 155, 930'lardaki yazılarda, görünüşe göre 840'tan sonra Türklerin Hükümdarı olan bir Karluk 'Kağanlar Kağanı'ndan söz edilmektedir. Adını ش اب (Şâba) olarak zikrediyor, vary. lect. ش ان (Şâna, belki de Aşina'nın bozulması), ayrıca bkz. O. Pritsak, "Von den Karluk zu den Karachaniden" *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 101 (1951), p. 281.

¹⁶³ S.G. Kljaštornyj, "Kypçaki v runičeskix patmjatnikax" *Turcologica* 1986 (Leningrad, 1986), pp. 153-164. S.M. Axinžanov, *Kypçaki v istorii srednevekovogo Kazaxstana* (Alma-Ata, 1989), pp. 40-57, 62-63, Kljaštornyj'in hipotezini kabul edenler, onları Tiele kabileleri arasına yerleştiriyor. En eski yaşam alanlarının kuzeybatı Moğolistan'dan ve Altay'ın bazı kısımlarından Kazakistan'ın güneyine kadar uzandığını görüyor ve onları Sir adı altında ikinci Türk Kağanlığı döneminde (yaklaşık 687-742) Türklerle eşit bir rol oynamış olarak görüyor. Bkz. Türk Sir budun'a yapılan atıflar. Felaket verici bir yenilginin ardından, daha fazla felaketi önlemek için koruyucu bir isim olarak "şanssız, bahtsız" anlamına gelen Kıpçak ismini benimsediler. Türklerin çöküşü onları daha da

Şine Usu, en son okumada *qıbçaq*'ın yeniden inşası tamamen atlanmıştır)¹⁶⁴, Kıpçaklar Türk veya Uygur runik yazıtlarının hiçbirinde görülmez. Aynı şey, Kıpçakların daha sonra kendi başlarına tarih sahnesine çıktıkları kabile birliği olan Kimekler için de söylenebilir.

Türk kavmi arasında İranlı, Ural veya başka bir etnik kökene sahip olan Az, Çik ve İzgil ile Türk devletinde önemli ticari ve kültürel rol oynayan İranlı Soğdlar da vardı. Buradaki Soğdlar, göçebelerle olan ilişkilerinde zaten yerleşik bir rol oynuyorlardı ve bu, Orta Çağ'a kadar devam edecekti.¹⁶⁵ Orhon Yazıtlarının da açıkça kanıtladığı gibi, Türk Kağanları zamanlarının büyük bir kısmını bu çok dilli, çok etnikli ve değişken kabile kitesini kontrol altında tutmak için harcamışlardır.

Türk deneyimi, birçok açıdan (fiziksel ölçek dışında) Avrasya'nın diğer bölgelerindeki etnogeneze ve devlet oluşumundan pek farklı değildir. Avrupa'da, aynı zamanda, Çin gibi büyük bir yerleşik imparatorluğun -Roma (ve daha sonra Bizans'ın)- çevresindeki halkların karmaşasını anlamlandırmaya ve yönetmeye çalıştığını da görmekteyiz.¹⁶⁶ Hem doğuda hem de batıda emperyal güçler tarafından kabile "halkları" yaratılmıştır -ya da belki, daha doğrusu, daha büyük, daha düzenli birimler halinde birleşme potansiyeli olan etnik grupların devletleşmesi adına, büyük güçler tarafından bunu yapmaya teşvik edildiği veya esirgedikleri; yine, bu güçlerin, uygun gördükleri şekilde, imparatorluk toplumu ve mallarına erişim izni verilmiş 'barbar' bir şefe sunulan muazzam faydalar ve prestiji aktarılabilir. Büyük imparatorluklar, ona bu şekilde ayrıcalık tanıyıp, muhatap alacakları reis olarak belirleyerek, şefin diğer akraba kabilelerin efendisi olmasına ve yakın çevresinin dışından takipçiler çekmesine yardım etmişlerdir.¹⁶⁷ R. Brian Ferguson, şunu gözlemlemiştir: "Kabileler", devletler olmadan da evrimleşebilir ancak devletler, birçok kabileyi oluşturur ve etnografik kayıtlarda adı geçen kabilelerin çoğu, devletlerin büyüdüğü altında var olur."¹⁶⁸ Bu, büyük devletlerin sınır veya kabile bölgelerindeki etnogenezin başlıca parçasıdır. Burada ikincisi kabilelerin şekillenmesinin ötesine geçebilir. Saldırganlıklarına tepki gösterilen veya onlar tarafından doğrudan manipüle edilen gruplardan yeni etnik kökenler şekillenebilir.¹⁶⁹ Örneğin Xiongnu, Nicola Di Cosmo'nun yakın zamanda gösterdiği gibi, Çin'in yayılmasına tepki olarak güçlü bir bozkır yönetimi haline geldi.¹⁷⁰ En azından İmparatorluk açısından bakıldığında, bir sürü şefle uğraşmak yerine tek bir "Barbar" Hükümdarla uğraşmak daha kolaydı.

Son araştırmalar, "Franklar", "Lombardlar"¹⁷¹, "Gotikler" vd. şeklinde adlandırılan halklarla ilişkilendirilen etnik adların ortaya çıktığını göstermektedir, anlaşıldığı üzere bunlar, elit savaşçılardan türetilmiştir. Dinamik, karizmatik şeflerin (belirli grubun 'kralları'nın bazıları) liderliğindeki savaş çeteleri, çeşitli heterojen gruplaşmaları ele geçirmiş veya kendi hakimiyetleri altına almıştır. İkinci olarak, karizmatik şeflerin ideolojisini ve yönetici grubun adını siyasi atama olarak benimsemişlerdir. Köken mitleri yaratılmış veya yeniden

batıya sürükledi ve daha sonra Kimek birliğinin parçası oldular.

¹⁶⁴ Moriyasu and Ochir, *Provisional Report*, pp. 178, 182-183. The older reading, **Türk Qıbçaq*, G. Ajdarov, *Jazyk orxonskix pamjatnikov drevnetjurkskoj pis'mennosti VIII veka* (Alma-Ata, 1971), p. 344'te belki bulunabilir.

¹⁶⁵ Golden, *Introduction*, pp. 141-146; De la Vaissière, *Histoire*, pp. 185-188, 202-203.

¹⁶⁶ Yararlı tartışmalar bulunmaktadır, P. Anderson, *Passages from Antiquity to Feodalism* (1974, reprint: New York-London, 1988), pp. 107-109 Roma etkisine ilişkin; Pohl, *Die Völkerwanderung*, p. 15.

¹⁶⁷ R. B. Ferguson and N.L. Whitehead (eds.), *War in the Tribal Zone* (Santa Fe, 1997), p. 13.

¹⁶⁸ Bkz. R. Brian Ferguson, "A Paradigm for the study of War and Society" in *War and society in the Ancient and Medieval Worlds*, ed. K. Raaflaub and N. Rosenstein (Cambridge, Mass. 1999), p. 419.

¹⁶⁹ D. A. Chapell, "Ethnogenesis and Frontiers" *Journal of World History*, 4/2 (1993), p. 272.

¹⁷⁰ Di Cosmo, *Ancient China and its Enemies*.

¹⁷¹ Lombard/Langobard kökenlerine ilişkin materyalin bir incelemesi için bkz. N. Christie, *The Lombards* (Oxford, 1995), pp. 1-30. Ayrıca bkz. C. R. Bowlus, "Ethnogenic: The Tyranny of a Complex", in Gillet (ed.), *On Barbarian Identity*, pp. 247-249, "Etnogenezi Teorisi" açısından kritiktir (pp. 239-256).

şekillendirilmiştir. Bu çeşitliliğe rağmen -ya da daha büyük olasılıkla bu çeşitlilik nedeniyle- özellikle yönetici klanların kanının ya da soyunun saflığı iddiaları ortaya atılmıştır. Bu iddialar bazen kaynaklarımıza yansıtılmış ve kabile dünyasında da yankı uyandırmış olmalıdır.¹⁷² Bu yeniden yapılanmanın eleştirileri bulunmaktadır.¹⁷³ Bununla birlikte, Türklerle birçok paralellik vardır ve Türk kökenli efsanelerin çeşitliliği şüphesiz onların heterojen kökenlerini yansıtmaktadır.¹⁷⁴

Avrupa'nın çok iyi bildiği bu model, kabile soy kütüklerinin benzer şekilde siyasi amaçlarla manipüle edildiği bozkır dünyasında da gözlemlenebilmektedir. Batı bölgesinde, köken mitleri -ya da en azından bize ulaşan versiyonları- Yunan-Roma geleneklerinin modellerinden etkilenmemiştir. Burada ikili bir etkileşim bulunmaktadır: Romalılar/Bizanslılar, bu şaşırtıcı silahlı ve potansiyel olarak tehlikeli "barbarlar" dizisini anlamlandırmaya çalışırken, onları, etnografik geleneklerinde bilinen kalıplara göre sınıflandırmışlardır. Bizanslılar, Herodot'tan ve diğer klasik yazarlardan alınan dahası antik dünyanın etnografyasına uygun -şimdilerde arkaik- aynı isimleri sıklıkla kullanmışlardır.¹⁷⁵ Roma dünyasına erişimi sürdürmek konusunda her zaman kaygılı olan kabile elitleri, profillerini bir 'halk'ın ne olması gerektiğine dair Roma'nın önyargılarına uyacak şekilde uyarlamaya hazırdılar. Bu kültürel filtreler, (Latince) okuryazarlıkla birlikte, geçmişlerini, gerçek ve icat edilmiş, Yunan-Roma edebiyat dünyasının anlayabileceği biçimlerde, sözcüklerde ve kategorilerde yorumlayan 'barbar' tarihçilere aktarılmıştır.

Batıda, Frank Konfederasyonu MS III. yüzyılda Roma İmparatorluğu¹⁷⁶ ile kayda değer bir etkileşim içinde, David Harry Miller'in "sınır etnogenezi" olarak adlandırdığı bir modelde şekillenmiştir.¹⁷⁷ İç Asya'daki Xiongnular gibi, -artık- Franklar olarak anılan gruplar da sınırlarına gelen güçlü imparatorluk askeri varlıklarına karşılık vermişlerdir.¹⁷⁸ Bir bakıma Frankların var oluşu, yollar ve su kemerleri yerine siyasi ve etnik altyapıların devreye sokulması gibi -bu örnekte, belki de her zaman böyle yapmaya niyetlenmeden- Roma mühendisliğinin bir başka örneği olarak görülebilir. Batı Avrasya Bozkırlarında, Rus devletine getirilen ve sınır muhafızı olarak görev yapan Kıpçaklar tarafından ele geçirilemeyen Černii Klobouci -bozkır kabilelerinin bir karışımı- kalıntılarının örneğini görmekteyiz.¹⁷⁹ Bu etnogenezin erken bir aşamasıydı. Çeşitli bileşen parçaları, örneğin, Ruslar tarafından siyasi olarak örgütlenen Berendiçi, Kayepiçi (Qay-opa)'nın yanı sıra bazı Peçenek ve Batı Oğuz grupları zamanla ayrı bir halk oluşturabilmiştir. Bu süreç, Moğol istilaları nedeniyle kısa sürede

¹⁷² Bkz. Wolfram, *Roman Empire*, p. 3.

¹⁷³ Bkz. Bowlus, "Ethnogenesis: The Tyranny of a Complex" in Gillet (ed.), *On Barbarian Identity* pp. 239-256, bu ciltteki diğerlerinin yanı sıra sunulan savunma W. Pohl, "Ethnicity, Theory, and Tradition: A Response" in Gillet (ed.), *On Barbarian Identity*, pp. 221-239.

¹⁷⁴ Tartışmaya bkz. Sinor, "The Legendary Origins of the Türks" in Žegas and Voorheis (eds.), *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas*, pp. 223-257.

¹⁷⁵ 'İskit' çeşitli Oğuz Türk halklarını, Avrupalı Avarları, Hazarları, Türk Bulgarlarını, Macarları, Peçenekleri, Oğuzları, Kumanları, Selçukluları, Moğolları ve ilk Osmanlıları belirtmek için kullanılmıştır, bkz. Moravcsik, *Byzantinoturcica*², II, pp. 279-283.

¹⁷⁶ Wolfram, *Roman Empire*, pp. 48-49.

¹⁷⁷ Bkz. D.H. Miller, "Ethnogenesis and Religious Revitalization beyond the Roman Frontier: The Case of Frankish Origins" *Journal of World History*, 4/2 (Fall, 1993), pp. 277-285. W. Pohl, *Die Germanen* (München, 2000), syf. 33ff'deki ilk Franklar hakkındaki kısa özete bkz. and E. James, *The Franks* (Oxford, 1988), pp. 11ff and the critical survey of the Traditionskern model by A. C. Murray, "Reinhard Wenskus on 'Ethnogenesis', Ethnicity, and the Origin of the Franks" in Gillet (ed.), *On Barbarian Identity*, pp. 39-68.

¹⁷⁸ Bkz. Wolfram, *Roman Empire*, pp. 41-42.

¹⁷⁹ Bkz. P.B. Golden, "Černii klobouci" *Symbolae Turcologicae – Studies in Honour of Lars Johanson*, ed. A. Berta, B. Brendemoen and C. Schönig, in the Transactions of the Swedish Research Institute in Istanbul, vol. 6 (Uppsala, 1996), pp. 97-107.

durdurulmuştur.

Belirli bir etnik ismin gerçek bileşenleri bir kez bile belirlendikten sonra zamanla değişebilir. Bunlar son derece değişken siyasi oluşumlardır. Patrick Geary'nin belirttiği gibi, IV. yüzyılın Frankları, VI. yüzyılın Frankları ile aynı değildir. O, 'isimler'in 'yenilenebilir kaynaklar' olduğunu belirtmiştir. Yaşanan gerçeklik radikal bir süreksizlik olsa bile, insanları sürekliliğe ikna etme potansiyelini taşımaktadırlar.¹⁸⁰ Edward James'in Franklar üzerine yaptığı çalışmada belirttiği gibi, 'etnik isimler' yalnızca 'etikettirler'. Kendi adını kullanmayan kişilere uygulanabilir; kendilerini tek bir grup olarak görmeyen insan gruplarını bir araya toplayabilirler.¹⁸¹ Bozkır dünyasında da bunun örnekleri bulunmaktadır.

Konumuzla daha doğrudan ilgili olan ise Tang Taizong'un (627-649) Doğu Türkleri ile ilgili faaliyetleridir. Tang, (oğlu Gaozong (649-683) döneminde boyunduruk altına alınan) Doğu ve Batı Türk Kağanlıklarının yıkılmasında önemli bir rol oynamıştır. 630 yılında, doğudaki ilk Türk Kağanlığının yıkılmasından sonra Taizong'un -bize söylenen-, artık kendi kontrolü altına giren göçebelerin emriyle "Gök Kağan" unvanını aldığı anlatılmaktadır ve 'barbarları' yalnızca kendisinin 'sevdiğini' ve bunun sonucunda da 'bir baba veya anne gibi' onu takip ettiklerini açıklamıştır.¹⁸² Onun ve bu unvanı kullanmaya devam eden haleflerinin amaçları çok tartışılmıştır. Her halükârda bu, Tang'ın olağanüstü bir iddiasıydı, kuzeyli göçebelerin bunu kabul etmeye açıkça istekli olmaları daha da olağanüstü hale geliyordu.¹⁸³ Sonra, 630 yılında doğudaki ilk Türk İmparatorluğunun yıkılmasını planlayan Tang, Türkleri Sarı Nehir'in güneyine getirerek asimile etmeye çalışmıştır. İktidardaki klan, yüksek rütbeli soylular ve klan şeflerine Çin unvanları verildi, Tang'ın hizmetine sokuldu ve başkente yerleştiler. Asimilasyon başarısız olduğunda, en azından kabile üyeleri açısından, Tang Taizong onları diğer göçebelere karşı sınır güvenliğinin bir parçası olarak görev yapmak üzere sınıra yeniden yerleştirmiştir. Türkler çok geçmeden eski tebaa konfederasyonlarından biri olan Xueyantuo (belki de Sir Tarduş ile özdeşleştirilecek) tarafından sert bir baskıya maruz kalmıştır. Taizong, onları Çin'in ve sınırları içindeki bölgelere (644) getirmiş (kaynaklar tam modeli belirlemek için yeterli değil), böylece onların ayrı bir siyasi ve etnik grup olarak korunmasına ve Çin'in sınır savunmasında hala geçerli bir güç olarak korunmasına yardımcı olmuştur. Direnç bulunmaktadır. 639'da Türk liderlerden biri Taizong'a karşı bir girişimde bulunmuş ve Taizong'un politikasını değiştirmesine ve Türkleri Sarı Nehir'in kuzeyine taşımaya ve artık sınırları korumak için bir Aşina yönetimi altında bir "bağımlı devlet" olarak hizmet etmesine öncülük etmiştir. Bu aynı zamanda Xueyantuo'yu (Sir Tarduş) da hedef almaktaydı. 641'de, Taizong, Xueyantuo'nun onlara saldırması durumunda Türklerle yardım edeceğini açıkça belirtmiş ve bunu yapmıştır. Farklı ihtilafları birbirine karşı oynamış ve (640) Sir Tarduş Kağan Yi'nan'ın, Tang gelini talebini reddetmiştir ve böylece onun Kağanlık statüsüne ilişkin iddialarını azaltmayı ummuştur. Xueyantuo'nun Türkler üzerindeki baskısı yine de devam etmiş ve 644'te Ordos'ta Çin sınırlarına girmelerine yeniden izin verilmiştir. Yi'nan'ın ölümünden (645) sonra, bozkırdaki (Uygurlar) iç sorunlar ve dış düşmanlar tarafından kuşatılan Sir Tarduş hızla gözden kaybolmuştur (646). Kısacası Taizong, Doğu Türklerini -gerektiğinde yardımlarına koşmuş- kimin yöneteceğini belirlemiş ve Çin politikasının çıkarları doğrultusunda etno-politik bir grup olarak varlıklarını sürdürüp onları bilinçli şekilde

¹⁸⁰ Bkz. P.J. Geary, *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe* (Princeton, 2002), p. 118. Ayrıca bkz. Pohl, "Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies" *Archaeologia Polona* 29 (1991), pp. 39-49 ve Curta, *The Making of the Slavs*.

¹⁸¹ James, *The Franks*, p. 6.

¹⁸² C. Holcombe, *The Genesis of East Asia 221 BC - AD 907* (Honolulu, 2000), p. 23.

¹⁸³ Tartışmaya bkz. Pan, Yihong, *Son of Heaven and Heavenly Qaghan. Sui-Tang China and its Neighbors* (Bellingham, Washington, 1997), pp. 179-82, hanedanın yabancılara, özellikle de Orta Asya kültürel etkilerine açık olmasının yanı sıra arka planlarındaki Çinli olmayan unsurlara da bağlamaktadır.

korumuştur. Bu, Türklerin Tang sınırının savunucuları olarak "işlevlerini sürdürebilmeleri" için yapılmıştır. Artık zayıflamış olan Xueyantuo da Tang yönetimi altına alınmıştır. Kabile bölgesindeki halkların işlerine mümkün olduğunca bu tür müdahaleler ve mikro yönetim standart uygulama olmuştur. Böylece Tang hakimiyeti 659 yılında Batı Türklerine de yayılmıştır.¹⁸⁴

Tang müdahalesi olmasaydı Doğu Türkleri yok olacaktı. Taizong'un amacı, elbette ki -kabile bölgesinde faaliyet gösteren bir hükümdarın tipik hedefi- bir dengeyi korumak ve tüm ihtilaf yapma kabiliyetine sahip göçebelerin dengesini bozmak olmuştur. Nihaî sonuçları tahmin edemediğini söylemeye ise gerek yoktur. Doğu Türkleri bir nesil sonra yeniden canlanmışlardır ve ikinci Türk İmparatorluğunu (682-742) kurmuşlardır; bu kısmen, liderleri Tang'ın hizmetkarları haline gelirken Çin sınırlarında hizmet eden soysuzlaşmış halk arasında yok olup gidecekleri yönündeki gerçek korkuya yanıt vermiştir. Sanping Chen yakın zamanda Türk isyanının bir ulusal kurtuluş hareketi olmaktan çok, 'giderek tarımsal geleneklere daha fazla yönelen Sarbo-Türk-Çin ortak girişimindeki (küçük) bir ortağın hissettiği büyüyen yabancılaşmanın bir sonucu" olduğunu öne sürmüştür.¹⁸⁵ Tang hizmetinde buldukları süreyi kullukla eş değer olarak tasvir eden ve Türkleri bir daha Çin'in tatlı sözlerine ve mallarına kanmamaları konusunda uyararak Eski Türk yazıtlarının bıraktığı izlenim bu değildir.¹⁸⁶ Türk elitleri arasında Çin deneyimi, belki de elitlerin Çinleşmeye çok yaklaşmış olmaları nedeniyle Türk kimliğine dair duygularını artırmıştır. Çin'in bu ihtiyatlı tavrı Orhon Yazıtlarında da görülmektedir. Türk Kağanlığını yenileyen Aşina Elteriş/İlteriş'in başdanışmanı Tonyuquq'a ithaf edilen kitabede, onun Türk halkının, tükenmiş, yok olmuştu" (Türk boğun ölti alqıntı yoq boltı), teslim olup "yok olduğu Çin devletinde şekillendiğini" (tabğaç ilinge qılntım) söylemektedir.¹⁸⁷ Bu, Çin eğitimi almış bir adamdan gelmektedir.¹⁸⁸

Daha önce belirttiğimiz gibi, kuzeydeki kabile bölgelerine -Çin, İran, Roma- sınırı olan tüm imparatorluk toplumları, kendi kabile bölgelerinde biraz düzen yaratma konusunda endişeliydiler. Çin ve Roma gibi doğrudan kabile bölgesine girmeye cesaret edenler, kendileri için uygun olmayan sonuçlarla bazen devletler ve halklar yarattılar veya manipüle ettiler. İran da nadiren bozkırla doğrudan ilişki kurmasına rağmen o da kabileleri ekonomik erişim ve hatta -çok özel durumlarda- kraliyet ailesiyle evlilik bağları yoluyla kontrol etmeye çalışmıştır. Ancak Şahlar, bozkırlara pervasızca girenlerin kaderinden ders çıkarmıştır. Ahemeniş kurucusu Cyrus, intikam peşindeki İskitlerin elinde ölmüştür. Sâsânî Peroz (459-484), iktidarı ele geçirmesine yardım eden göçebeler olan Akhalitler'e karşı bozkırdaki bir seferde öldürülmüştür.¹⁸⁹ Bizanslılar hiçbir zaman bozkıra bir ordu göndermemiş ancak kabile

¹⁸⁴ Bkz. Pan, *Son of Heaven*, pp. 179, 187-196; H. Bielenstein, *Diplomacy and Trade in the Chinese World 589-1276* (Leiden, 2005), pp. 386-389, 413-415.

¹⁸⁵ Chen, "Succession Struggle and the Ethnic Identity of the Tang Imperial House" *Journal of the Royal Asiatic Society*, ser. 3, 6/3 (1996), pp. 396-397.

¹⁸⁶ Tekin, *Orhon Yazıtları*, pp. 2-4.

¹⁸⁷ Ajarov, *Jazyk orxonskix pamjatnikov*, p. 324.

¹⁸⁸ S.G. Kljaštornyj, "Ton'jukuk-Ashidé juan'çžen" *Tjurkologičeskij Sbornik* (Moskva, 1966), pp. 202-205, Tonyuquq'un adını ton "ilk" + yuquq (< yoq-/yuq- "korumak için, değer" = Çince. Yuan Zhen 'First Treasure'. Ancak *Yoq-/yuq-*, Clauson, ED, syf. 897-898'de (yuq- "(bir şeye) yapışmak" bu anlamda belirtilmemiştir. Ton için bkz. Clauson, ED, p. 513: *tun* "ilk doğan." Çince'de o, Ashide Yuan Zhen'di. Ashide (EMC *ʔa ʂi tək*, LMC *ʔa ʂr iǝ k*, Pulleyblank, *Lexicon*, pp. 2374, 283) klanının adıdır. Bir Tibet belgesinde de belirtiliyor (bkz. F. Venturi, "An Old Tibetan Document on the Uighurs" *Journal of Asian History* 42/1 (2008), p. 21: *a-she sde*. Zuev, *Rannie tjurki*, pp. 86,133, 168-169, Aşina'nın "kayınpeder" klanını temsil eden *Aştaq'ı tercüme ettiğine inanmaktadır. Tonyukuk yazıtını Aşina ile ortak yönetim kavramını teşvik etmenin bir yolu olarak görmektedir. 755'te Tang'a karşı isyan eden yarı Sogdca-yarı Türk Tang generali An Lushan'ın annesi, anne tarafından Ashide soyundan gelmektedir (Liu, *CN*, I, 267).

¹⁸⁹ R.N. Frye, *Ancient Iran*, pp. 322-323; McGovern, *The Early Empires of Central Asia* (Chapel Hill, 1939), pp. 414-415.

bölgesinde düzeni sağlamak için diplomasi, rüşvet ve kabile ittifakları arasında sürekli çöpçatanlık yapmaya çalışmışlardır. Ancak düzenli olarak Balkanlardaki evlerine daha yakın askeri faaliyetlerde bulunmuşlardır. Burada, Bizans'ın Tuna sınırındaki¹⁹⁰ varlığının yanı sıra Balkanlardaki varlığı, Slav halklarının kristalleşmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

Türk Etnoniminin Yayılması

Janhunen, Doğu İç Asya'daki etnik adların istikrarsızlığına dikkat çekerek, bunların daha küçük sosyal birimlere ('alt köken grupları ve klanları') aktarılabilceğini veya 'yabancı gruplar tarafından ödünç alınabileceğini' belirtmektedir. Bu tür değişim koşulları altında, uzun vadeli sürekliliklerin kanıtlanması zordur.¹⁹¹ Özetle, etnonimler hem 'ev sahibi'nin hem de 'iz bırakanlar'ın (çoğunlukla temas halinde olduğu büyük bir komşu devletin) ortamında, birden fazla çevrede şekillenmektedir. Diller fetihlerle ve daha barışçıl yollarla yayılmıştır. Igor' D'jakonov'un Hint-Avrupa dillerinin bayrak yarışı tarzı fikri¹⁹² yani bazı çekirdek topluluk dilinin, aralarına yerleştikleri halklar tarafından benimsenmesi akla gelmektedir; daha sonra oluşan yeni grup, artık bu ikisinin veya daha fazla halktan oluşan karışım, baskın dilin etnik adını taşıyan dil -ve etnonim- henüz (*yeni*) başka bir gruplama getirir, dilsel değişim süreci ve daha fazla karışım devam eder. Türkleri incelerken bunu akılda tutmalıyız.

Türk idaresi altındaki halkların tümü, Türk adını siyasi bir isim olarak almıştır. Raşid ad-Dîn (ö.1318), İç ve Orta Asya'nın Türk ve Moğol kabileleri tartışmasında, etnonimlerin siyasi tanımlamalar olarak yayıldığına defalarca dikkat çekmektedir. Tıpkı daha önce pek çok halkın doğu bozkırlarında en büyük güç olduklarında Tatar ismini benimsemeleri gibi, hegemonyalarını kurduktan sonra Türk halklarının çoğunun artık kendilerine "Moğol" (Muğûl) dediklerini belirtmektedir.¹⁹³ Moğolların kendileri ise, 'eski zamanlarda bozkırda yaşayan Türk kabile topluluklarının bir kabilesi' olduğunu söylemektedirler.¹⁹⁴ Bu, Türk etnoniminin Müslüman ve bozkır dünyasında göçebe, Türkçe ve Moğolca konuşan halklar için kullanılan genel bir terim olarak nasıl yaygınlaştığını göstermektedir. Müslüman yazarlar, Türklerin ve Moğolların hissettiği ve zaman zaman Moğolların Türk halklarını kazanmak için bir hile olarak ara sıra kullandığı, burada 'millî dayanışma' olarak çevirebileceğimiz karmaşık bir Arapça terim olan *jinsiyye* duygusuna dikkat çekmişlerdir.¹⁹⁵

Türk dönemi ve sonrasında Türk ismi, Batı Türk İmparatorluğundan¹⁹⁶ türeyen ve halefi olan Hazarlara (yaklaşık 650-965) atıfta bulunmak ve daha sonra, bazı siyasi kurumlarının kökenleri Hazar Devleti'ne dayanan Macarlar için kullanılmıştır. Türk'ün yıkılmasını Aşina liderliğindeki Basmıl'ın kovulmasıyla tamamlayan Uygurlar, Türk terimini

¹⁹⁰ Bkz. Curta, *The Making of the Slavs*, Slav etnik kökeninin Bizanslılar tarafından "icat edildiğini" savunmaktadır.

¹⁹¹ Janhunen, *Manchuria*, p. 25.

¹⁹² I.M. Diakonov, "Language Contacts in the Caucasus and the Near East" in T.L. Markey and John A.C. Greppin (eds.), *When Worlds Collide: Indo-Europeans and the Pre-Indo-Europeans* (Ann Arbor, 1990) and *The Paths of History* (Cambridge, 1999), p. 19.

¹⁹³ Raşid ad-Dîn, *Jâmi'at-Tawârîx*, ed. M. Rawşan and M. Mûsawî (Tehran, 1373/1994), I, 41-44, 50ff.

¹⁹⁴ Raşid ad-Dîn, ed. Rawşan and Mûsawî, I, p. 78.

¹⁹⁵ Bkz. Ibn al-Atîr, *El-Kâmil fi't-Ta'rih*, ed. C.J. Tornberg (Beirut reprint, 1965-1966, sayfa numaralandırması 1851-1876'nın orijinal Leiden nüshasından farklıdır), XII, pp.368, 375,385-386, Moğolların Kıpçaklara yaptığı çağrı üzerine.

¹⁹⁶ E. Bretschneider, *Medieval Researches From Eastern Asiatic Sources* (London, 1910), II, p. 93: the Gesa [Ko-sa] "T'u-chüie soyuna ait olanlar" Maljavkin, *Tanskîe xroniki*, pp. 84 (Xin Tang-shu), 272n.652; Theophanes, *Chronographia*, ed. c. de Boor (Lipsiae, 1883), I, pp. 315, 407, 409, 433, 435 (Khazaria = Τουρκία), *K'art'lis C'xovreba*, ed. S. Qauxé'îşvili (T'bilisi, 1955), I, pp. 223; al-Ya'qûbi, *Ta'rih*, ed. M. Th. Houtsma (Leiden, 1883), II, pp. 375-395.

hem Türk halklarını hem de Türk devletinde gelişen edebi dili belirtmek için kullanmaya devam etmişlerdir. Uygurlar, imparatorluk dönemlerinde ve sonrasında (840 sonrası) buranın daha da gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Örneğin, ünlü Çinli Budist Keşiş ve Gezgin Xuanzang'ın Çince biyografisinin XI. yüzyıl Uygurca çevirisi, *tvğač tilintin...Türk tilinče* çevirisine "Çinceden... Türkçeye" atıfta bulunmaktadır.¹⁹⁷ Aynı eserde, daha önce de belirtildiği gibi, Xiongnu etnonimi, *Türk yočul bodun* 'göçebe Türk halkı' olarak verilmektedir.¹⁹⁸ Bu ifade, Maytrisimit'in Toharca versiyonunun Türkçe tercümesinde de bulunmaktadır: *erk Türk yočul bodun* "güçlü, göçebe Türk halkı."¹⁹⁹ Açıkçası, Türk burada genel bir ifade olarak kullanılmaktadır, gerçek Türklere özel bir gönderme ya da Xiongnular'ın Türk olduğuna dair bir işaret değildir. Çok ilginçtir ki, VIII. yüzyılın başlarına ait bir Soğdca belgede 'Türk'ü belirtmek için *xwn* 'Hun' kelimesi kullanılmaktadır.²⁰⁰

Schechter tarafından yayınlanan ve X. yüzyılın ortalarına tarihlenen Hazar Cambridge Belgesinde Oğuz ve Oğuz topraklarından טורקו (Ṭwrqw veya) ve טורקיא (Ṭwrqia) olarak bahsedilmektedir.²⁰¹ XI-XII. yüzyıl Rus tarihçileri Oğuz Торкъ, Торчинъ, Торци olarak adlandırmışlardır.²⁰² Bu formlar Türk'ü veya Törk'ün bir versiyonunu yansıtabilir. Hem İbranice hem de Rusça formları, *Türk*'ün alışlagelmiş yazıya geçirilme sistemlerine uymamaktadır. Eğer bu *Türk* ise, Oğuzlar arasında da bu terimin devam ettiğini göstermektedir.

Arapların Türkçe konuşan göçebe halklarla ilk karşılaşmaları, VII. ve VIII. yüzyılda Kafkasya ve Orta Asya'da savaştıkları Batı Türkleri ile olmuştur. Arap ve Pers İslam coğrafyacıları, Arap kabilelerinin paradigmasını takip ederek, tüm Türk halkları için genel bir terim olarak benimsemişlerdir. Yukarıda belirtildiği gibi el-Iştaxrî (X.yy ortaları) 'Türklerin' 'tek dilli'²⁰³ olduğunu vurgulamıştır. Belki de Arapların kendi kabile geçmişlerine dair anlayışlarından etkilenen bir Türk dil ve kültür topluluğu kavramı, en eski Türk-İslam edebiyatında mevcuttur. Maḥmūd al-Kâşğarî, Türk ile Türk olmayanı açıkça karşılaştıran bir Türk atasözünü aktarır: '(Tıpkı) başsız şapka olamayacağı gibi, tatsız Türk de yoktur' (*tatsız Türk bolmas bassız börk bolmas*).²⁰⁴ *Tat* 'yabancı' ve özellikle Türklerin Orta Asya'da sürekli temas ve iletişim halinde olduğu İran nüfusu²⁰⁵ için kullanılan bir terimdir. Kâşğarî, muhtemelen Türklere daha az bağımlı bir bakış açısı kazandırmak amacıyla bu deyimini Arapçaya 'Türk'ün yanında Fars yoktur, tıpkı başsız şapka olmadığı gibi' şeklinde vermektedir. Kâşğarî, Yahudi-Hıristiyan-İslam soy geleneğini Türklerinkiyle harmanlanmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kâşğarî, Türklerin 'köken itibarıyla' yirmi kavim olduğunu bildirmiştir. Ayrıca şunu da eklemiştir: 'Her kabilenin, sayısını yalnızca Tanrı'nın bildiği dalları vardır.' (Selçuklu Hanedanı altında Orta Doğu'nun Hükümdarları olan) Oğuzlar hariç, tartışmasını yalnızca "büyük kavimler" ile sınırlandırmıştır.²⁰⁶

¹⁹⁷ L. Ju. Tuguşeva (ed., trans.), *Ujgurskaja versija biografii Sjuan'-czana* (Moskva, 1991), p. 96 (V87, 11-14. satırlar).

¹⁹⁸ Tuguşeva, *Ujgurskaja versija*, pp. 17-22, 132 (VI, 43, 18-19. satırlar), 133 (VI, 44, 24. satır) ve "O slovosočetaniı "Türk Yočul Bodun' v drevnetjurkskix pis'mennyx pamjatnikax" S.G. Kljaštronyj, Ju. A. Petrosjan (eds.), *Tjurkskie i mongol'skie ous'mennye pamjatniki* (Moskva, 1992), pp. 97-101.

¹⁹⁹ Ş. Tekin (ed.), *Maytrisimit* (Ankara, 1976), syf. 157 (85/21-22).

²⁰⁰ Kljaštornyj, *Ist. Central'noj Azii*, p. 422n. 39, B.A'dan alıntılama; Livšic, "Soğdijskijj bračnyj kontrakt načala VIII v. n.é" *Sovetskaja Étnografija* No. 5 (1960), p. 103.

²⁰¹ N. Golb, O. Pritsak, *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century Ithaca*, 1982), p. 94, 112-115.

²⁰² Bkz. *Polnoe sobranie russkix letopisej* (Moskva-Sankt Peterburg/Petrograd/Leningrad, 1843-1995), I, cc.84, 162, 163 vd.

²⁰³ Al-Iştaxrî, *Kitâb Masâlik wa Masâlik*, ed. de Goeje, p. 9.

²⁰⁴ Kâşğarî/Dankoff, II, pp. 103. Çeviri P.B. Golden'e aittir.

²⁰⁵ Clauson, *ED*, pp.449.

²⁰⁶ Kâşğarî/Dankoff, I, pp. 82.

Türk etnoniminin genel kullanımına ilişkin diğer göstergeler, Müslüman yazarların *Türkmen* < *Türk* + güçlendirici *-men* eki için Farsça temelli bir halk etimolojisi oluşturması görülebilir. Bu terim, Türk-Müslüman ortamında gelişen ve ilk kez Oğuz (nihayetinde bu isim ile sıkı bir şekilde bağdaştırılan) ve İslamlaşan Karluklar için uygulanmıştır. El-Bîrûnî, bunun *Türk-mânand* ‘Türk’e benzeyen’den türediğini ifade etmiştir. Raşîd ed-Dîn, Türklerin İran Maveraünnehir’e kültürleşmesi sonucu geliştiğini belirterek daha ayrıntılı bir açıklama vermektedir. O, bu bölgede “su ve iklimden etkilendiklerini, derece derece görünüşlerinin Tâzîklere, Tâzîk halklarına benzediğini”, onlara ‘Türklere benzeyen’, Türkmân dediklerini öne sürer.”²⁰⁷ Böylece, başlangıçta nispeten küçük ve farklı bir etnik grupla ilişkilendirilen Türk adı, Türkçe konuşanlar ve onların komşuları tarafından Türkçe konuşan halkların topluluğunun yanı sıra Moğol döneminde Moğolca için de yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu çağa gelindiğinde, İmparatorluk Bozkırı siyasi geleneğinden çıkan ve hem göçebe hem de yerleşik dünyalarda kendine ait bir yaşam kuran Türk-Moğol göçebesini ifade etmeye başlamıştır.

Çevirmenin Notları

Bu kısımda verilen maddeler, çeviri sahibinin metnin bağlam bütünlüğünü bozmamak adına ayrı bir başlık altında aktarmaya çalıştığı notlardan oluşmaktadır. Dipnot halinde verilmesinden kaçındığımız çıkarımlarımız, bazı kavram ve ifade edilmek istenenlerin olası bir karmaşadan uzak kalması ve açıkça belirtilmesini amaçlamaktadır:

1. *Dipnot 6*’da verilen ‘*levirate*’ terimi, modern çağın hukuk terimleri arasında ‘*levirate evlilik*’ şeklinde yer almaktadır. Karşılığı, ‘*aile içi zorunlu evlilik*’ şeklinde geçse de aslında bu kavramın tam karşılığı şu şekildedir: ‘*Ağabeyini kaybetmiş küçük kardeşin, ağabeyinin eşiyle aile içinde yeniden nikahlandırılması*’.

2. *Dipnot 13*’teki *juxtaposition* ‘yan yana gelme’ kavramı ve aktarılan bilgilere ek olarak, ana metin bağlamında aslen etnik köken belirlemenin; birbirleriyle aynı ortamda yaşam sürdüren farklı toplumların, biyolojik kökenlerine nazaran siyasal bir adlandırma kazandırılması gayesine atıfta bulunulmuştur. Dahası, ana toplum ve azınlık toplum arasında etnik kökenin kendilerine göre aynılığını/farklılığını belirlemek, güçlü toplumun inisiyatifindedir. Bundan dolayı, güçlü toplumun azınlık topluma etnik köken tayin ederken ‘*biz*’ veya ‘*onlar*’ şekillerinde bazen birleştirici bazense tam aksine ayrıştırıcı *-ötekileştirici-* bir anlayışla; ‘*duruma bağlılık*’ statüsünde ‘durumsal etnik köken’ açılımıyla belirleme girişimi aktarılmaktadır. Ayrıca görüldüğü üzere, ana metindeki *dipnot 12* cümlesi, bu durumun tanımlaması olarak addedilebilir.

3. Orijinal metinde *dipnot 67*, ayrı kaynak ve açıklamalar için iki kez ‘*dipnot 67*’ şeklinde sıralanmıştır. Dipnotlar altında bu durumu açıklamıştık ancak tekrar paylaşılması faydalı olacaktır. Çeviri sahibi, bu çift kullanımın ilkinin *dipnot 67* şeklinde ikincisini ise *alt dipnot (67.1)* şeklinde dipnotlarda kodlamış ve sıralamıştır; buradaki amaç, alt başlık ile verilerek orijinal metindeki dipnot numaralandırmasında karışıklığa neden olmamaktır.

4. Ana metinde *dipnot 98-99* arasındaki paragrafta, Proto-Türk, Proto-Moğol, Proto-Mançu-Tunguzcanın kendi içlerinde ve özellikle birbirlerinden ayrılması süreci ifade edilmeye çalışılmaktadır. Öncelikle bahsi geçen MÖ II-I. binyıl arasındaki ‘Proto Türk-Moğol ile Proto Mançu-Tunguz dil birliklerinin oluşumları verilmiştir. Daha sonra, metindeki zamana

²⁰⁷ Al-Bîrûnî, *Kitâb al-Jamâhir fî Ma’rifat al-Jawâhir*, ed. S. Krenkow (Haidarâbâd, 1355/1936-37), pp. 205; Raşîd ad-Dîn, ed. Rawşan and Mûsawî, I, pp. 55. Ayrıca, bu etimoloji Maḥmûd al-Kâşğari/Dankoff, I. pp.353, II, pp.362 tarafından da biliniyordu,

istinaden, MÖ I. binyıl esnasında Proto-Türk ve Proto-Moğol dil topluluğunun kendi içlerinde, Türk dilleri şeklinde; en sonunda da özellikle birbirlerinden farklılaşması, -Ana Türkçe/ Ana Moğolca- yani ayırım süreci aktarılmaya çalışılmaktadır.

5. Ana metinde *dipnot 111* ile aynı paragrafta yer alan ‘*simbiyoz*’ kavramı: Fransızca *symbiose* “birlikte ve birbirine bağımlı olarak yaşama” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Eski Yunanca aynı anlama gelen *symbiōsis συμβίωσις* sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Eski Yunanca *biōō biōō* “yaşamak” filinden syn+ ön ekiyle ve +sis ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/simbiyoz>).

6. Çalışmanın ‘*İmparatorluklar ve Kabileler*’ alt başlığının ilk paragrafında geçen ‘*Altay kökenli Weilerin, Rouran’ın periyodik kahramanıydı*’ şeklindeki ibaresinden yola çıkarak, aslen aktarılmak istenen, Weiler için dönemin en ünlüleri; Rouranların her zaman güven ve saygı duyduğu bir mevkide konumlandırırmış olmalarıdır, genel-geçerlikten ziyade ‘kurumsal bir statü’ gibi düşünüldüğünde ‘*fahrî kahramanlık*’ şeklinde uydurma yollu bir statü türetme denenebilir düşüncesindeyiz.

7. *Dipnot 196*’da geçen ‘*jinsiyye*’ terimi tahmin edildiği üzere Arapça bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz Türkçesinde bu kelimeyi ‘cinsiyet’ şeklinde görüp kullanılmaktadır. Ancak, sözlüksel araştırmalar yapıldığında kavrama dair şu bilgilere denk gelinmiştir: *jinsiyye*= **cinsiyet* ‘aynı kandan olma’ anlamından bahsedilmektedir: bkz. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/cinsiyet>; (Sami, Ş. (h.1317) *Kamus-ı Türkî*, C. I, İst: Çağrı yay, syf. 482.

Kaynakça

- A.M. Xazanov, (1975) ‘*On the levirate among nomads*’, *Social’naja istorija skifov*, Moskva, pp. 79-82.
- A.M. Xazanov (2000), *Kočevniki i vnešnjij mir* (3rd. rev. ed. Almaty), pp.242ff. = A.M. Khazanov (1983-1994), ‘*Nomads and the Outside World*’ (Cambridge, 2nd ed. Madison, Wisconsin), pp.138ff
- A.N.Kononov (1980), *Grammatika jazyka tjurkskix runičeskix pamjatnikov VII-IX.*, Leningrad, pp. 46-47.
- Aalto, P., & Pekkanen, T. (1975). Latin sources on North-eastern Eurasia. (*No Title*).
- Al-Bîrûnî, (1355/1936-37). *Kitâb al-Jamâhir fî Ma’rifat al-Jawâhir*, ed. S. Krenkow, Haidarâbâd, pp. 205.
- Al-Iştaxrî (1870), *Kitâb Masâlik wa Masâlik*, ed. M.J. de Goeje, Leiden, p 9.
- Anthony, D. W. (2008). *The horse, the wheel, and language: how Bronze-Age riders from the Eurasian steppes shaped the modern world*. Princeton University Press.
- Axinžanov S.M. (1989), *Kypčaki v istorii srednevekovogo Kazaxstana*, Alma-Ata, pp. 40-57, 62-63
- Bailey, H. W. (1982). *The culture of the Sakas in ancient Iranian Khotan* (Vol. 1). Caravan Books.

- Beckwith, C. I. (2004). *Koguryo: The Language of Japan's Continental Relatives*. Brill's Japanese Studies Library.
- Beckwith, C. I. (2005). The Chinese Names of the Tibetans, Tabghatch, and Turks. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 14, 5-20.
- Beckwith, C. I. (2006). The Frankish Name of the King of the Turks. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 15(8).
- Berta, Á. (1992). "Die chasarische Benennung der Ungarn" in Ch. Fragner, K. Schwarz (eds.), *Festgabe an Josef Matuz. Osmanistik-Turkologie-Diplomatik*, Berlin.
- Berta, Á., Brendemoen, B., & Schönig, C. (1996). *Symbolae turcologicae: studies in honour of Lars Johanson on his sixtieth birthday 8 March 1996*. (No Title).
- Bielenstein, H. (2018). Diplomacy and trade in the Chinese world, 589-1276. In *Diplomacy and Trade in the Chinese World, 589-1276*. Brill.
- Bobrov, V. V., Vasjutin, A. S., & Sergej, A. V. (2003). *Vostočnyj Altaj v épopu velikogo pereselenija narodov (III–VII veka)*, Novosibirsk.
- Chappell, D. A. (1993). Ethnogenesis and frontiers. *Journal of World History*, 267-275.
- Chen, S. (1996). Succession struggle and the ethnic identity of the Tang imperial house. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 6(3), 379-405.
- Chen, S. (2002). Son of Heaven and Son of God: Interactions among Ancient Asiatic Cultures regarding Sacral Kingship and Theophoric Names. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 12(3), 289-325.
- Clauson S.G. (1962/ 2002), *Studies in Turkic and Mongolic Linguistics*, London; 2nd ed., London-New York.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*, Oxford.
- Curta, F. (2001). *The making of the Slavs: History and archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700* (Vol. 52). Cambridge University Press.
- Czeglédy, K. (1983). From east to west: The age of nomadic migrations in Eurasia. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 3, 25-125.
- De la Vaissière, É. (2005). Huns et Xiongnu. *Central Asiatic Journal*, 49(1), 3-26.
- Di Cosmo, N. (1999). State formation and periodization in Inner Asian history. *Journal of World History*, 1-40.
- Di Cosmo, N. (2002). *Ancient China and its enemies: the rise of nomadic power in East Asian history*. Cambridge University Press.
- Diakonov, I.M. (1990), "Language Contacts in the Caucasus and the Near East" in T.L. Markey and John A.C. Greppin (eds.), *When Worlds Collide: Indo-Europeans and the Pre-Indo-Europeans*, Ann Arbor.

- Diaonov, I. M. (1999). *The paths of history*. Cambridge University Press.
- Dovatur, A. I., Kallistov, D. P., Pašuto, V. T. E., Šišova, I. A., & 'Ērodotos. (1982). *Narody našej strany v" Istorii" Gerodota: teksty, perevod, kommentarij*. Nauka.
- Ercilasun, A. B. (2004). Başlangıcından Yirminci Yüzyıla. *Türk Dili Tarihi, Ankara: Akçağ*.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic: Leiden–Boston: E. J. Brill*.
- Erdy, M. (1995). *Hun and Xiong-nu type cauldron finds throughout Eurasia*. *Eurolingua*.
- Fajzraxmanov, G. (2000), *Drevnie Tjurki v Sibiri i Central'noj Azii*, Kazan.
- Ferguson, R. B., & Whitehead, N. L. (1992). War in the tribal zone. *School of American Research Press, Santa Fe, NM*.
- Geary, P. (1983). Ethnic identity as a situational construct in the early middle ages.
- Geary, P. J. (2003). *The myth of nations: the medieval origins of Europe*. Princeton University Press.
- Gening, V. F., & Xalikov, A. X. (1964). Rannie bolgary na Volge (Moskva).
- Gillett, A. (Ed.). (2002). *On barbarian identity: critical approaches to ethnicity in the early Middle Ages*. Brepols Publishers.
- Golb, N., & Pritsak, O. (1982). *Khazarian Hebrew documents of the tenth century*. Cornell University Press.
- Golden, P. B. (1972). The migrations of the Oğuz. *Archivum Ottomanicum*, 4, 45-84.
- Golden, P. B. (2002). War and warfare in the pre-Çinggisid western steppes of Eurasia. In *Warfare in Inner Asian History (500-1800)* (pp. 105-172). Brill.
- Golden, P. B. (2006). Cumanica V: The Basmils and Qıpçaqs". *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 15, 13-42.
- Golden, P. B. (2011). Ethnogenesis in the tribal zone: The Shaping of the Turks. *Studies on the Peoples and Cultures of the Eurasian Steppes*, 17-63.
- Greenberg, J. H. (2000). *Indo-European and its closest relatives: The Eurasiatic language family, volume 1, grammar*. Stanford University Press.
- Greenberg, J. H. (2002). *Indo-European and its closest relatives: the eurasiatic language family, volume 2, lexicon (Vol. 2)*. Stanford University Press.
- H. Göckenjan and I. Zimonyi (2001), *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter. Die Ğayhānī-Tradition*, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Bd. 54, Wiesbaen, p. 261 and n. 88.
- Harmatta, J. (1972). Irano-Turcica. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 263-273.

- Haussig, H. W. (1979). *Byzantinische Quellen über Mittelasien in ihrer historischen Aussage*.
- Holcombe, C. (2000). *The Genesis of East Asia, 221 BC-AD 907*. Honolulu.
- Ibn al-Atîr (1965/66), *El-Kâmil fi't-Ta'rîx*, ed. C.J. Tornberg, Beirut reprint.
- Janhunen, J. (1996). Manchuria: An ethnic history. *Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia*, (222), 1-335.
- Kljaštornyj S.G. (1966), "Ton'jukuk-Ashidé juan'čžen'" *Tjurkologičeskij Sbornik*, Moskva, pp. 202-205
- Kljaštornyj S.G. (1986), "Kypčaki v runičeskix patmjatnikax" *Turcologica 1986*, Leningrad, pp. 153-164.
- Kljaštornyj S. G. (1987), "Nadpis' uygurskogo Begju-kagana v Severo-Zapadnoj Mongolii", in B.B. Piotrovskij and G.M. Bongard-Levin (eds.), *Central'naja Azija. Novye pamjatniki pis'mennosti i iskusstva*, Moskva, pp. 28-30.
- Kljaštornyj S.G. (1992), Ju. A. Petrosjan (eds.), *Tjurkskie i mongol'skie ous'mennye pamjatniki* (Moskva,), pp. 97-101.V.F.
- Ligeti, L. (1950). Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 141-188.
- Liu, M. T. (1958). Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe). (*No Title*).
- Livšic, V. A. (2008). *Sogdijskaâ épigrafika Srednej Azii i Semireč'â*. Sankt-Peterburgskij Gosudarstvennyj Universitet.
- Maḥmûd al-Kâšġarî (1982-85), *Compendium of the Turkic Dialects. Dîwân Luyât at-Turk*, ed. trans. R. Dankoff in collaboration with J. Kelly, *Sources of Oriental Languages and Literatures*, 7 (henceforth: Kâšġarî /Dankoff, Cambridge, Mass., I), pp.70
- Mallory, J. P., & Mair, V. H. (2000). The Tarim mummies: ancient China and the mystery of the earliest peoples from the West. (*No Title*).
- Miller, D. H. (1993). Ethnogenesis and Religious Revitalization beyond the Roman Frontier: The Case of Frankish Origins. *Journal of World History*, 277-285.
- Moravcsik, J. (1958), *Byzantinoturcica* (2nd ed.), Berlin, II, pp.58-59.
- Pinault, G. J. (1998). Tocharian languages and pre-Buddhist culture. *The Bronze Age and Early Iron Age Peoples of Eastern Central Asia*, 2, 358-371.
- Pohl, W. (1998). Conceptions of ethnicity in early medieval studies. *Debating the Middle Ages: Issues and Readings*, 13-24.
- Pohl, W. (2000). Die Germanen (EDG 57), München.
- Pohl, W. (2002). *Die Völkerwanderung: Eroberung und Integration*, Stuttgart-Berlin-Köln.

- Polnoe sobranie russkix letopisej* (1843-1995). Moskva-Sankt Peterburg/Petrograd/Leningrad, I, cc.84, 162, 163 vd.
- Pulleyblank, E. G. (1962). *The consonantal system of Old Chinese*. Verlag nicht ermittelbar.
- Pulleyblank, E. G. (1983). The Chinese and their neighbors in prehistoric and early historic times. *The origins of Chinese civilization*, 411-466.
- Pulleyblank, E. G. (1990). The name of the Kirghiz. *Central Asiatic Journal*, 34(1/2), 98-108.
- Pulleyblank, E. G. (1995), "Why Tocharians?" *The Journal of Indo-European Studies* 23/3-4 p. 417.
- Pulleyblank, E. G. (1996). Early contacts between Indo-Europeans and Chinese. *International Review of Chinese Linguistics*, 1(1), 1-25.
- Qian, S., & Watson, B. (1993). *Records of the Grand Historian* (Vol. 1). New York: Columbia University Press.
- Raaflaub, K., & Rosenstein, N. (1999). War and Society in the Ancient and Medieval Worlds. *Asia, the Mediterranean, Europe, and Mesoamerica*. Cambridge.
- Rašîd ad-Dîn (1373/1994), *Jâmi 'at-Tawârîx*, (ed.) M. Rawšan and M. Mûsawî, Tehran, I, 41-44, 50ff.
- Róna-Tas, A. (1998). The reconstruction of Proto-Turkic and the genetic question. *The Turkic Languages*, 67-80.
- Róna-Tas, A. (1999). Hungarians and Europe in the early Middle Ages: An introduction to early Hungarian history.
- Rybatzki, V. (2000). Titles of Türk and Uigur rulers in the Old Turkic inscriptions. *Central Asiatic Journal*, 44(2), 205-292.
- Schönig, C. (2005). Türkisch-mongolische Sprachbeziehungen: Versuch einer Zwischenbilanz. *Ural-altaische Jahrbücher (Neue Folge)*, 19, 131-166.
- Senga, T. (1980). *Az onogurok a kínai forrásokban*. *Uralica* 5.
- Sinor, D. (1978). *The Greed of the Northern Barbarian*.
- Sinor, D. (1982), "The Legendary Origins of the Türks" *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas*, ed. E.V. Zygax, P. Voorheis, Bloomington, Indiana.
- Sinor, D. (1988). The problem of the Ural-Altai relationship. *The Uralic languages. Description, history and foreign influences*. Leiden, 706-741.
- Sinor, D. (1997). Early Turks in Western Central Eurasia, Accompanied by Some Thoughts on Migrations. In *Studia Ottomanica*. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.
- Sinor, D. (2005). Reflections on the history and historiography of the Nomad Empires of Central Eurasia. *Acta Orientalia*, 58(1), 3-14.

- Sneath, D. (2007). *The headless state: aristocratic orders, kinship society, and misrepresentations of nomadic Inner Asia*. Columbia University Press.
- Stepanov, C. (2005). Bülgarite i stepnata imperija prez rannoto srednovekovie: problemüt za Drugite.
- Tekin, Ş. (ed.) (1976), *Maytrisimit*, Ankara.
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara.
- Tenişev, E. R. (2001). *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Leksika. Moskva: Nauka*.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (1993). *Kıpçak türkçesi sözlüğü. (No Title)*.
- Tuguseva, L. (1991). *Ujgurskaja versija biografii Sjuan'-czana*.
- Vlasto, A. P. (1986). *A linguistic history of Russia to the end of the eighteenth century*, Oxford.
- Vovin, A. (2005). The end of the Altaic controversy in memory of Gerhard Doerfer. *Central Asiatic Journal*, 49(1), 71-132.
- Wells, P.S. (1999), *The Barbarian Speak*, Princeton.
- Wolfram, H. (1988), *History of the Goths*, trans. T. Dunlap, Berkeley-Los Angeles.
- Wolfram, H. (1997). *The Roman empire and its germanic peoples*. Univ of California Press.
- Wright, D. C. (1997). *The Hsiung-nu-Hun equation revisited*. *Eurologia*.
- Yü, Y. S. (1967). *Trade and expansion in Han China*. Berkeley.
- Zakiev, M.Z. (2003), *Proisxoždenie tjurkov i tatar*, Moskva, pp. 125ff.
- Zuev, J. A. (2002). *Rannie tjurki: očerki istorii i ideologii*.